

FAKULTET ZA SPORT I TURIZAM TIMS
NOVI SAD

Turizam i aktivnosti slobodnog vremena u funkciji održivog razvoja Potisja

STUDIJA REGIONALNOG RAZVOJA

Novi Sad, maj 2010.

UNIVERZITET METROPOLITAN
BEOGRAD
www.metropolitan.edu.rs

FAKULTET ZA SPORT I TURIZAM, TIMS
NOVI SAD
Radnička 30 a
www.tims.edu.rs

Za izdavača:

Prof. dr Zlatko Ahmetović, dekan

Studiju regionalnog razvoja: "Turizam i aktivnosti slobodnog vremena u funkciji održivog razvoja Potisja" uradio je Fakulteta za sport i turizam iz Novog Sada, na bazi ugovora potpisanih 20.10.2008. godine sa Opštinom Senta (ugovori broj: JHMB 412-3-35/2008-VII, JHMB 412-3-36/2008-VII i JHMB 412-3-37/2008-VII). Projekat je finansiran kao kapitalno ulaganje iz Budžeta AP Vojvodine.

Autorski tim Fakulteta

Rukovodilac Studije

Prof. dr Dragica Tomka

Menadžment Studije

Doc. dr Vladimir Holodkov

Iva Škrbić

Sinteza Studije

Prof. dr Dragica Tomka

Doc. dr Vaso Jegdić

Saradnici

Prof. dr Dragica Tomka

Prof. dr Imre Nađ

Prof. dr Željko Vučković

Prof. dr Zdenka Đurić

Doc. dr Vladimir Holodkov

Doc. dr Šandor Reperger

Doc. dr Nada Vidić

Doc. dr Miloš Ćuruvija

Mr Ivana Volić

Mr Mariana Tišma

Mr Sonja Prentović

Mr Aleksandra Vujko

Mr Romana Romanov

Msc Bojana Radenković-Šošić

Iva Škrbić

Dragan Marković

Srđan Milošević

Partnerska organizacija – Institut za razvoj turizma “Somnium”, Slovenija

Mr Darko Ravnikar

Mr Robert Jaušovec

Karte

Dragan Morača

Lektura i tehničko uređivanje

Ružica Karajović-Ibročić

Karlo Tomka

SADRŽAJ

SADRŽAJ.....	4
<i>Tabele</i>	9
<i>Grafikoni</i>	11
<i>Karte</i>	12
<i>Slike</i>	13
<i>Fotosi</i>	14
DEO I METODOLOŠKA OSNOVA STUDIJE.....	15
UVOD I METODOLOŠKA OSNOVA PROJEKTA.....	16
<i>Cilj i svrha Projekta</i>	16
<i>Metodi rada</i>	18
<i>Koncept održivog razvoja kao vodeći princip razvojnih politika</i>	19
<i>Generalna slika Potisja koju treba ostvariti</i>	20
DEO II OPŠTA SLIKA REGIJE POTISJE.....	23
REGIJA POTISJE U TERITORIJALNOJ STRUKTURI SRBIJE.....	24
OPŠTE KARAKTERISTIKE REGIJE POTISJA.....	24
<i>Saobraćajni položaj i saobraćajna infrastruktura Potisja kao uslov razvoja turizma</i>	26
<i>Tisa i dolina reke kao ekološki koridor</i>	27
<i>Potisje u prostornim planovima i planovima razvoja</i>	27
Prostorni Plan Republike Srbije (PPRS).....	28
Strategija turizma Republike Srbije.....	31
Strategije razvoja Vojvodine.....	31
Konceptije i strategije razvoja Potiskog turizma susednih zemalja.....	32
Ostale međunarodne smernice za razvoj Potisja.....	34
SPOLJAŠNJI I UNUTRAŠNJI FAKTORI RAZVOJA - PEST ANALIZA.....	35
<i>Analiza socio-demografske regije Potisje</i>	41
<i>Ekonomska i privredna razvijenost potiskre regije</i>	44
PRIRODNI RESURSI REGIJE POTISJE KAO TURISTIČKE ATRAKCIJE.....	46
<i>Fizičko-geografske karakteristike Potisja u Srbiji</i>	47
Reljef Potisja u Srbiji.....	47
Klimatske karakteristike.....	48
Morfometrijske karakteristike reke Tise.....	49
Ekosistemi u Potisju.....	51
<i>Zaštićena prirodna dobra Potisja</i>	51

Slano Kopovo	51
Stari Begej – Carska bara	52
Stara Tisa kod Bisernog ostrva	54
Jegrička	54
Kamaraš	55
<i>Prirodna dobra u Potisju koja su u postupku zaštite.....</i>	<i>56</i>
<i>Cvetanje Tise.....</i>	<i>57</i>
AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA U POTISJU	57
<i>Vode reke Tise kao turistički resurs .....</i>	<i>57</i>
Kupanje na Tisi	58
Nautika i plovidba na Tisi.....	58
Ribolov.....	61
<i>Termalni izvori kao resurs za turizam i aktivnosti slobodnog vremena.....</i>	<i>62</i>
Termalni izvori u opštini Senta.....	62
Termalni izvori u opštini Čoka.....	63
Termalni izvori u opštini Ada.....	63
Termalni izvori u opštini Bečeju.....	64
Termalni izvori u opštini Kanjiža.....	66
<i>Aktivnosti u prirodi.....</i>	<i>67</i>
Aktivnosti u prirodi u opštini Novi Kneževac.....	68
Aktivnosti u prirodi u opštini Kanjiža.....	69
Aktivnosti u prirodi u opštini Čoka.....	69
Aktivnosti u prirodi u opštini Senta.....	69
Aktivnosti u prirodi u opštini Ada.....	69
Aktivnosti u prirodi u opštini Novi Bečeju.....	70
Aktivnosti u prirodi u opštini Žabalju.....	70
Aktivnosti u prirodi u opštini Titelu.....	70
KULTURNE OSOBENOSTI I ATRAKTIVNOSTI REGIJE POTISJE	71
<i>Kulturna dobra kao atrakcije i resursi za turizam.....</i>	<i>71</i>
Kulturna dobra u opštini Novi Kneževac.....	72
Kulturna dobra u opštini Ada.....	73
Kulturna dobra u opštini Senta.....	73
Kulturna dobra u opštini Zrenjanin.....	74
Kulturna dobra u opštini Žabalju.....	75
Kulturna dobra u opštini Titelu.....	76
Kulturna dobra u opštini Kanjiža.....	76
Kulturna dobra u opštini Novi Bečeju.....	77
Kulturna dobra u opštini Bečeju.....	78
Kulturna dobra u opštini Čoka.....	79
OCENA VREDNOSTI TURISTIČKIH POTENCIJALA REGIJE POTISJE	79
<i>Turistička valorizacija prirodnih resursa .....</i>	<i>79</i>
<i>Turistička valorizacija kulturnih resursa.....</i>	<i>81</i>

OSNOVNE USLUGE U TURIZMU	84
<i>Ocena stanja kapaciteta i prometa ugostiteljskih objekata</i>	84
Lociranost ugostiteljskih objekata	84
Struktura objekata i kapaciteti smeštaja	85
<i>Turistički promet i struktura posetilaca</i>	86
Analiza turističkog prometa Potisja (2004-2008).....	90
KOMPLEMENTARNE USLUGE U FUNKCIJI RAZVOJA TURIZMA I AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA.....	94
<i>Razvijenost preduzetništva u funkciji turizma</i>	96
UPRAVLJANJE PROSTOROM I PROCESIMA.....	97
<i>Organizacije koje upravljaju razvojem turizma – turističke organizacije</i>	98
<i>Web prisustvo regije Potisja u oblasti turizma</i>	100
GENERALNA SWOT ANALIZA POTISJA IZ UGLA TURIZMA I AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA	102
STRATEŠKI CILJEVI RAZVOJA TURIZMA I AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA.....	105
DEO III KONCEPCIJA I PROJEKCIJA RAZVOJA.....	107
PODLOGE ZA PRIPREMU STUDIJE.....	108
AKTUELNI TRENDOVI RAZVOJA TURIZMA I AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA	109
<i>Evaluacija razvoja megatrendova iz aspekta turizma</i>	109
<i>Turistički trendovi u Evropi</i>	111
<i>Trendovi prioriternih oblika turizma</i>	116
Globalni trendovi tražnje za proizvodima aktivnog i velnes turizma	116
Trendovi tražnje i faktori uticaja na oblikovanje „održivog“ i eko-turističkog proizvoda	118
<i>Očekivani trend razvoja prioriternih oblika turizma Potisja u turizmu Vojvodine</i>	119
VIZIJA RAZVOJA TURIZMA I AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA	120
PROJEKCIJA RAZVOJA KAPACITETA ZA TURIZAM U REGIJI POTISJE	122
<i>Normativi i izračunavanje nosećeg kapaciteta prostora</i>	122
<i>Indikatori za praćenje uticaja turizma na životnu sredinu</i>	125
STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA POTISJA.....	126
<i>Definisanje turističkih proizvoda i aktivnosti slobodnog vremena</i>	127
<i>Strategija razvoja pojedinih TP i ASV</i>	130
Matrica atraktivnosti – konkurentnosti.....	130
STRATEŠKO USMERAVANJE PONUDE I POTRAŽNJE – SEGMENTACIJA TRŽIŠTA.....	134
<i>Pozicioniranje i strukturisanje turističke ponude</i>	136
BRENDING TURISTIČKE DESTINACIJE I MARKETING PLAN	138
<i>Proces oblikovanja brenda</i>	139
POTISJE KAO TURISTIČKA DESTINACIJA - PARTNERSTVA, UPRAVLJANJE I ORGANIZACIJA DESTINACIJE.....	141

<i>Partnerstva u evropskom kontekstu</i>	142
<i>Upravljanje Potisjem kao turističkom destinacijom</i>	144
<i>Model razvoja regionalne turističke destinacije Potisje</i>	146
DEO IV INVESTICIJE U PRIORITETNE TURISTIČKE PROSTORE I OBJEKTE	148
PRIORITETI ZA ULAGANJA U IZGRADNJU I UREĐENJE PROSTORA	149
<i>Prioriteti ulaganja</i>	150
Objekti i prostori za intenzivno investiranje.....	150
PRIMERI ULAGANJA U IZGRADNJU I UREĐENJE PROSTORA I OBJEKATA	150
<i>Plaža kupalište u priobalju Tise</i>	151
<i>Vizitor centar</i>	154
<i>Akvapark</i>	155
<i>Biciklističke staze</i>	156
INVESTICIJA - VELNES HOTEL 4 *	157
<i>Definisanje ciljnih tržišta i segmenata</i>	157
Emitivna tržišta.....	157
<i>Definisanje ciljnih grupa po motivu, prodajnim kanalima i tržištima</i>	158
<i>Analiza konkurencije</i>	158
<i>Politika cena i tržišno pozicioniranje</i>	162
<i>Predviđena programska struktura i opis investicije hotela</i>	163
Smeštajni deo.....	163
Ugostiteljska ponuda velnes hotela.....	164
„Spa & Wellness Centar“ sa bazenima u velnes hotelu.....	166
Urbanističko rešenje i smeštanje u prostor.....	170
<i>Tehničke karakteristike investicije i investiciona vrednost</i>	172
<i>Plan kadrova i organizacije</i>	175
Celokupna struktura zaposlenih u Hotelu4*.....	176
Opis funkcija zaposlenih u Hotelu sa 4*.....	179
<i>Planiranje prihoda i realizacije programa</i>	179
Ukupni prihodi.....	179
Prihodi od noćenja.....	182
Prihodi od ugostiteljskih usluga (F&B).....	184
Prihodi od konferencijske dvorane.....	185
Prihodi od velnes programa.....	186
Prihodi od sportskih programa.....	186
<i>Finansijska analiza</i>	187
Izvori finansiranja.....	187
Prihodi i troškovi.....	189
Projekcija bilansa uspeha.....	191
Ekonomski proračuni i analize.....	194

Terminski plan	195
DEO V ZAKLJUČCI	198
ZAKLJUČAK.....	199
DEO VI PRILOZI.....	201
KARTE	202
FOTOSI	215

Tabele

Tabela 1. Indikatori razvijenosti potiskih opština	25
Tabela 2. Potencijalni oblici turizma u Potisju do 2010. godine prema Prostornom planu RS	30
Tabela 3. Stanovništvo Potisja	42
Tabela 4. Srednje mesečne i srednje godišnje vrednosti: temperature vazduha, vode, padavina i insolacije u Potisju, za period od 1955 do 2000 godina	48
Tabela 5. Ade na Tisi	50
Tabela 6. Podaci o banji u Bečeju	65
Tabela 7. Turistička valorizacija prirodnih resursa Potisja	80
Tabela 8. Turistička valorizacija antropogenih resursa Potisja	82
Tabela 9. Pregled smeštajnih kapaciteta u Potisju (2009)	85
Tabela 10. Turistički promet u Srbiji i Vojvodini u periodu 2001. – 2007.	86
Tabela 11. Turistički promet za regiju Potisje – period 2004-2008.	91
Tabela 12. Struktura učesnika u upravljanju turizmom potiskih opština	98
Tabela 13. Web metrika turističke ponude Srbije	100
Tabela 14. Web metrika turističke ponude regiona Potisja	101
Tabela 15. Svodna ocena korišćenja potencijala Potisja u turizmu	102
Tabela 16. Motivacija za korišćenje različitih usluga	117
Tabela 17. Umerena varijanta razvoja turizma Vojvodine	119
Tabela 18. Ambiciozna varijanta razvoja turizma Vojvodine	120
Tabela 19. Noseći kapacitet pojedinih tipova prostora i aktivnosti	123
Tabela 20. Komparativni indikatori održivog turizma	125
Tabela 21. Proizvodni miks turizma Potisja	129
Tabela 22. Matrica atraktivnosti i konkurentnosti TP Potisja	131
Tabela 23. Ciljna segmentacija	135
Tabela 24. Integralni turistički proizvodi Potisja	136
Tabela 25. Proces oblikovanja brenda	139
Tabela 26. Proračun troškova jednog kupališta uz Tisu	153
Tabela 27. Ukupna procenjena vrednost je 189 200 eura.	154
Tabela 28. Ukupna cena uređenja 3 km staze.	156

Tabela 29. Planirane cene za noćenje sa doručkom, korišćenje bazena, sa PDV-om	163
Tabela 30. Struktura soba u Hotelu 4*	164
Tabela 31. Struktura ugostiteljske ponude	165
Tabela 32. Površina banketno-konferenciskih prostorija	166
Tabela 33. Struktura sauna u „Sauna svetu“	167
Tabela 34. Struktura ostalih sadržaja/programa u sauna svetu	167
Tabela 35. Struktura bazena u bazenskom delu	168
Tabela 36. Bar uz bazen	169
Tabela 37. Struktura soba u Beauty & masažnom delu	169
Tabela 38. Sportski programi	170
Tabela 39. Kvadrature po prostorijama	172
Tabela 40. Vrednost investicije izgradnje i opreme	173
Tabela 41. Struktura investicije.....	175
Tabela 42. Celokupna struktura svih redovno i sezonski zaposlenih radnika u Hotelu 4*.....	176
Tabela 43. Ukupni prihodi u prve 4 godine.....	180
Tabela 44. Prihodi od noćenja sa doručkom.....	182
Tabela 45. Prihodi od ugostiteljskih usluga.....	184
Tabela 46. Prihodi od konferencijske dvorane.....	185
Tabela 47. Prihodi od velnes programa	186
Tabela 48. Prihodi iz sportskih programa	187
Tabela 49. Izvori finansiranja	187
Tabela 50. Amortizacioni plan kredita	188
Tabela 51. Prihodi od poslovanja.....	189
Tabela 52. Troškovi poslovanja.....	189
Tabela 53. Visina troškova po vrstama	190
Tabela 54. Bilans uspeha.....	191
Tabela 56. Ekonomski pokazatelji investicije	194
Tabela 55. Novčani tok	13

Grafikoni

Grafikon 1. Struktura zaposlenosti po delatnostima	43
Grafikon 2. Trend broja dolazaka turista na teritoriji Republike Srbije, Vojvodine i Potisja u periodu od 2004 – 2007. godine	88
Grafikon 3. Trend broja noćenja turista na teritoriji R. Srbije, Vojvodine i Potisja u periodu od 2004 – 2007.	88
Grafikon 4. Prosečna dužina boravka turista na teritoriji R. Srbije, Vojvodine i Potisja u periodu od 2004 – 2007.	89
Grafikon 5. Ukupan broj dolazaka turista u opštinama u regionu Potisja u periodu od 2004 – 2008	92
Grafikon 6. Ukupan broj noćenja u opštinama u regionu Potisja u periodu od 2004 – 2008	92
Grafikon 7. Prosečan broj noćenja u opštinama u regionu Potisja u periodu od 2004 – 2008....	93
Grafikon 8 Razlozi za ne-putovanje evropskih potencijalnih turista (Ispitanici koji nisu išli na turističko putovanje i koji uopšte nisu putovali)	112
Grafikon 9: Motivi za putovanje turista Evrope	113
Grafikon 10: Aktivnosti kojih bi se najlakše odricali na putovanjima.....	114
Grafikon 11: Atrakcije koje utiču na izbor destinacije.....	115
Grafikon 12: Dominantni tip destinacija po izboru turista.....	115
Grafikon 13: Ukupni prihodi po godinama.....	181
Grafikon 14: Ukupni prihodi	181
Grafikon 15. Prihodi po vrstama soba	184
Grafikon 16: Prihodi od ugostiteljskih usluga	185
Grafikon 17. Čisti dobitak (gubitak) poslovne godine	192
Grafikon 18. Kumulativni novčani tok.....	194
Grafikon 19. Terminski plan izgradnje po kvartalima	195

Karte

Karta 1. Sliv reke Tise (preuzeto iz JVP Vode Vojvodine)	202
Karta 2. Teritorijalna podela Potisja	203
Karta 3. Saobraćajna infrastruktura	204
Karta 4. Broj stanovnika i gustina naseljenosti u regionu Potisja	205
Karta 5. Basen Potisja, opšti pregled i zaštićeni prostori	206
Karta 6. Ekosistemi u Potisju	207
Karta 7. Zaštićena prirodna dobra u Potisju	208
Karta 8. Atraktivnosti i aktivnosti u prirodi	209
Karta 9. Kulturna dobra kao turističke atraktivnosti	210
Karta 10. Ugostiteljski objekti u Potisju	211
Karta 11. Komplementarne usluge u turizmu u Potisju	212
Karta 12. Generalna slika razvoja Potisja – izvodi is prostornih planova opština	213
Karta 13. Proizvodni miks turizma Potisja	214

Slike

Slika 1 Model održivog razvoja turizma	20
Slika 2.Šematski prikaz faktora uticaja okruženja na razvojne procese u turizmu.....	36
Slika 3: Primer sobe u hotelu	163
Slika 4: Primer kupatila u hotelu	164
Slika 5: Primer "A la carte" restorana sa terasom	165
Slika 6: Primer dvorane u banketnom postavljanju	166
Slika 7: Primer recepcije „Spa i wellnes centra“	166
Slika 8: Primer finske i aroma parne saune.....	167
Slika 9: Primer relaksacijskog bazena.....	168
Slika 10: Primer masažne sobe	169
Slika 11: Primer dvorane za vežbe sa trenerima Slika 12: Primer fitnesa u hotelu	170
Slika 13: Narodna bašta – lokacija Hotela 4*	171
Slika 14: Primer strukture zaposlenih radnika u hotelu	176
Slika 15: Organigram poslovnih funkcija	178

Fotosi

Fotosi 1. Prirodne atrakcije Potisja	215
Fotosi 2. Očuvana priroda Potisja	216
Fotosi 3. Aktivnosti u prirodi Potisja	217
Fotosi 4. Kulturne atrakcije – Gradovi kao urbana jezgra	218
Fotosi 5. Kulturne atrakcije Potisja	219
Fotosi 6. Ugostiteljski objekti Potisja	220
Fotosi 7. Fotosi iz aktivnosti na Studiji	221

DEO I

METODOLOŠKA OSNOVA STUDIJE

UVOD I METODOLOŠKA OSNOVA PROJEKTA

Polazeći od značaja koji reka Tisa ima za razvoj prostora i naselja koja gravitiraju reci, kao i polazeći od mogućnosti koje prostorni i materijalni resursi pružaju za unapređenje razvoja lokalnih zajednica i kvaliteta življenja stanovništva u Potisju, ocenjuje se da postoji realna društvena potreba da se prostor celog Potisja, a pre svega same reke Tise, uredi, unapredi i aktivira za potrebe plovidbe i aktivnosti slobodnog vremena domaćeg stanovništva i turista. Prostori slični Potisju su u evropskim, ali i svetskim razmerama, dobri primeri kako se može razvijati turizam specifičnih interesovanja, tematski turizam, koji u osnovi nije masovni, ali po raznovrsnosti ponude veoma atraktivan. Trenutna situacija u turizmu je da su upravo destinacije koje su nedovoljno razvijene, zaostale u pogledu industrijalizacije i urbanizacije, ekološki očuvane u određenoj meri, a koje su sačuvali elemente tradicije življenja, veoma atraktivne i tražene.

Čak i u situaciji sporijeg ili zaustavljenog ekonomskog razvoja, razvoj planiranih oblika turizma, u kombinaciji sa korišćenjem istih prostora i za potrebe lokalnog stanovništva, može biti povoljna varijanta, računajući lokalne i uže regionalne prostore.

Nažalost, u Srbiji u celini, kao i u Potisju, evidentan je nedostatak odgovarajuće infrastrukture, efikasnog upravljanja otpadom u turističkim mestima i nedovoljna razvijenost "ekološki prijateljskih" tehnologija. S druge strane, turistička privreda nije izgradila sopstvenekonkurentne prednosti u odnosu na tržišne faktore (rad, kapital, dobavljači), tržište kupaca i internu konkurentnost unutar poslovnog sektora.

U prvoj fazi potrebna su ulaganja u infrastrukturu (pretežno državne investicije). Paralelno s tim realizovaće se rekreativne aktivnosti i postojeći programi sa preovlađujućim učešćem lokalnog stanovništva. Uspostavljanje i komercijalizaciju novih, atraktivnih turističkih proizvoda treba očekivati u drugoj fazi, realno nakon tri do četiri godine, izgradnjom javno-privatnih partnerstava, privlačenjem direktnih domaćih i stranih privatnih investicija i uspostavljanjem nove tržišne strukture.

Cilj i svrha Projekta

Cilj ove studije je projektovanje razvoja turizma i aktivnosti slobodnog vremena (u daljem tekstu ASV) u funkciji održivog razvoja Potisja, kao mezoregije. Takođe je cilj bio i projektovanje

aktivnosti koje bi bilo neophodno preduzimati na uspostavljanju Potisja kao mezoregije, njenog imidža i brenda. Ishod projekta je konstituisanje sistema i miksa turističkih proizvoda koji bi mogli biti prioritetni u aktiviranju Potisja kao jedinstvene mezoregije. Cilj studije je bio i koncipiranje predloga ulaganja u izgradnju i uređenje Potisja za aktivnosti slobodnog vremena i turizma, koji bi svojim značajem, sadržajima i kapacitetima doprinio kvalitetu življenja stanovništva Potisja, podsticanje preduzetništva u ovoj oblasti, kao i obezbeđenje uslova za razvoj mogućih oblika turizma bili bi u funkciji održivog razvoja Potisja, ali i snažan kohezioni elemenat povezivanja sa evropskim regijama.

Pod ASV u ovom Projektu će se podrazumevati: pešačenje, biciklizam, nautika, ribolov, posmatranje ptica (Birdwatching), foto-safari, jahanje konja, razni sportovi - triatlon, orijentiring, paraglajding, let vazdušnim balonom, veslanje, jedrenje, takmičenja, kreativne radionice iz oblasti kulture i umetnosti, omladinski, volonterski i sportski kampovi i sl., ali i upoznavanje sa tradicijom, narodnom kulturom, arheologijom, izvornom arhitekturom, razgledanje umetničkih i etno kolonija, poseta folklornim, etnografskim i zabavnim manifestacijama, oživljavanje starih zanata, izrada suvenira, pomoć na farmi, pravljenje poljoprivrednih proizvoda i dr. Pod pojmom oblici turizma u vezi sa aktivnim slobodnim vremenom podrazumevaće se: sportski, aktivni, velnes (Wellness) turizam, obrazovanje u prirodnom okruženju (outdoor obrazovanje), kulturne rute, eko, ruralni i nautički turizam.

Dugoročni ciljevi Projekta se pre svega odnose na animiranje lokalnog stanovništva i organa vlasti, kao i lokalnih preduzetnika o korisnosti ulaganja u sportsku i turističku infrastrukturu u cilju obezbeđenja dobrih uslova za stvaranje navika za ovim aktivnostima u cilju podizanja kvaliteta življenja lokalnog stanovništva.

Druga grupa ciljeva odnosi se na obezbeđivanje konkurentnih uslova za razvoj receptivnog turizma, kao izvozne komponente koja doprinosi ekonomskom prosperitetu lokalnih sredina i regiona kao celine.

Značajnu karakteristiku održivog razvoja predstavlja jedinstvo ekonomskih, društvenih i ekoloških ciljeva. Sa stanovišta savremene orijentacije turizma, ciljevi razvoja ekoturističke destinacije, kakva bi Potisje mogla biti, mogu se definisati kao: zaštita prirode i očuvanje kulturno-istorijskog nasleđa, razvoj lokalne zajednice, unapređenje svesti o kulturnom identitetu, opšta korist od raspoloživih resursa destinacije, formiranje partnerskih mreža i ostvarenje sinergetskog efekta za rast konkurentnosti destinacije i ostvarenje ciljeva održivog razvoja. Lista ekonomskih ciljeva treba da obuhvati privlačenje domaćih i stranih investicija,

povećanje ukupnih prihoda i deviznog priliva, porast zaposlenosti, povećanje stope prinosa na uložena sredstva i dr.

Primarni cilj ovog Projekta predstavlja nalaženje odgovora na pitanje gde se sada nalazi Potisje kao turistička destinacija, gde se želi naći za određeno vremensko razdoblje, te šta je potrebno preduzeti i kakvi bi efekti od toga bili.

Projekat je namenjen: (1) **lokalnoj samoupravi** koja će dobiti ideje za podsticanje ulaganja u razvoj lokalnog prostora, (2) **lokalnim preduzetnicima** koji će dobiti ideje za investiciona ulaganja i šansu za razvoj preduzetništva i (3) **lokalnom stanovništvu** koje će takođe dobiti ideje za bolje organizovanje i povezivanje, za poboljšanje materijalnog stanja kroz zapošljavanje, plasman proizvoda ili iznajmljivanje kapaciteta; za poboljšanje zdravlja, kulturnu emancipaciju i popravljavanje opštih uslova življenja.

Projekat će uticati na podizanje svesti svih ciljnih grupa o značaju ulaganja u uređenje prostora i objekata za aktivnosti u prirodi i za turizam, ali i za podizanje svesti o značaju korišćenja tih prostora za pomenute aktivnosti.

Metodi rada

U toku istraživačkog postupka izrade Studije regionalnog razvoja turizma i aktivnosti slobodnog vremena korišćeno je više istraživačkih metoda i tehnika, kako za prikupljanje podataka, tako i za obradu i analizu dobijenih podataka i informacija. Multidisciplinarnost problematike istraživanja zahtevala je i primenu različitih metoda i tehnika, a ovde navodimo najvažnije:

1. Terenski rad - metod posmatranja (opservacije),
2. Podaci i informacije prikupljene su tehnikama intervjuja, analizom strateških dokumenata (opštine, Pokrajina, Republika, evroregije) i metodom ekspertskeg mišljenja,
3. Analiza i sinteza -analitičko-sintetičkom metodom i komparativnom metodom,
4. PEST analiza – urađena je analiza političke, ekonomske, socijalne, tehnološke i zakonodavne okoline i sintetizovani ključni parametri uticaja na razvoj predmetne problematike u Potisju,
5. Metod turističke valorizacije – primenjen je u postupku procene stepena atraktivnosti prirodnih i kulturnih vrednosti koje imaju potencijala da prerastu u glavne atrakcije Potisja,
6. Benčmark analiza: primenjena je u delu komparacije sa srodnim turističkim mikroregijama čija su iskustva bila dragocena u koncipiranju razvoja,
7. SWOT analiza: urađena je pojedinačna SWOT analiza resursa, kao i globalna SWOT analiza svih elemenata i faktora značajnih za projektovanje budućeg stanja i

procenu najpovoljnijih opcija prevazilaženja slabosti i korišćenja prednosti i snaga lokalnog i regionalnog okruženja,

8. kartografski metod: prikupljene su karte namene površina prostornih planova svih opština i urbanističkih planova onih naselja za koja postoje definisane rekreacione površine radi analize. Preuzeta su planska stanja, sintetizovana planska rešenja i izvedeno je planirano stanje razmeštaja aktivnosti turizma i slobodnog vremena. Urađene karte su sastavni deo Studije.

Koncept održivog razvoja kao vodeći princip razvojnih politika

Koncept održivog razvoja postao je vodeći princip razvojnih politika u sve većem broju organizacija od lokalnog do državnog nivoa. Svetska komisija za životnu sredinu i održivi razvoj - "Bruntlendova komisija" (1987), utvrdila je koncept održivog razvoja kao koncept koji je objedinio ekonomsku, socijalnu i ekološku politiku u cilju da se: "...razvoj učini održivim kako bi se obezbedilo zadovoljenje sadašnjih potreba koje neće ugroziti mogućnost budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe", čime se po prvi put razvoj definiše ne kao samo ekonomska kategorija, već i humana, a pre svega ekološki održiva kategorija. Konceptualni model je shvaćen kao konsenzus socijalnog, ekonomskog, kulturnog i tehnološkog razvoja, zajedno sa zaštitom inicijalne prirodne baštine i izvornih ekosistema.

Primena koncepta održivog razvoja turizma podrazumeva minimiziranje negativnih i maksimiziranje pozitivnih uticaja turizma na okruženje. Pri tome se ispoljavaju elastičnije i restriktivnije interpretacije koncepta u skladu sa karakteristikama prostora i stanjem raspoloživih resursa. Restriktivnija strategija primenjuje se u planiranju i upravljanju razvojem područja sa relativno neizmenjenom prirodnom sredinom i antropogenim vrednostima i osetljivim prirodnim resursima kakvi su u Potisju, radi osiguranja njihove zaštite od negativnih uticaja turizma.

Imajući u vidu postojeće teorijske stavove, tumačenja i definicije, kao i praktična rešenja u implementaciji održivog turizma, može se izdvojiti pet ključnih ciljeva, od kojih ni jedan ne mora biti dominantan u odnosu na ostale, a to su:

- zaštita životne sredine i očuvanje prirodnih resursa,
- očuvanje socijalnog integriteta lokalne zajednice,
- zaštita kulturne baštine destinacije i poštovanje kulturnih specifičnosti domicilnog stanovništva,
- ostvarenje ekonomskih koristi u turizmu i od turizma,
- optimalno zadovoljenje potreba turista kroz ponudu turističkog proizvoda visokog kvaliteta.

Slika 1 Model održivog razvoja turizma

Generalna slika Potisja koju treba ostvariti

Uvažavajući osnovne principe održivog razvoja i rukovodeći se strateškim ciljevima razvoja turizma i aktivnosti slobodnog vremena u prostorima koji po svojim osnovnim i dominantnim karakteristikama podsećaju na Potisje, ovom studijom je opredeljeno, pre svega, da Potisje po svojim osnovnim karakteristikama i specifičnostima može biti jedinstvena mezoregija, a u nastupu na turističko tržište jedinstvena turistička destinacija. Na tako objedinjenom prostoru reka Tisa treba da bude okosnica razvoja koja spaja do sada planski razdvojenu levu i desnu stranu, te gornji i donji deo.

Aktivnosti slobodnog vremena – „leisure“ predstavljaju stil zdravog življenja, kao elementarni preduslov za individualni i porodični, srećan, zadovoljan i uspešan život. Aktivnosti slobodnog vremena u svetu imaju visoku poziciju, predmet su mnogih teorijskih i pragmatičnih istraživanja, deo su profitabilnog biznisa, mnoge agencije se samo njima bave, a korisnici su ljudi različitih profesija i finansijskih mogućnosti, kao i svih starosnih dobi.

Potisje u Vojvodini predstavlja izvanredan prostor za aktivnosti slobodnog vremena, s obzirom na izuzetno vredne prirodne resurse, kulturnu baštinu, sačuvana tradicionalna ruralna naselja, prijatne urbane centre uz obe obale.

Temeljni principi od kojih smo pošli u ovoj Studiji su:

- ekološki princip, Potisje - ekološka destinacija,
- multikulturalnost, Potisje je bogat multikulturalni prostor,
- otvorenost, za sve lokalne inicijative i akcije, kao i sve međunarodne, bilateralne ili multilateralne ekspertske podrške, formalna i neformalna partnerstva.

Generalna i ključna ideja studije je da izgradnjom i uređenjem prostora Potisje dostigne nivona kojem će davati sledeću generalnu sliku – *očuvani prirodni ambijent u malim lokalnim multikulturalnim sredinama opremljen objektima i opremom za zadovoljenje potreba lokalnog stanovništva i turista pojedinih segmenata tražnje.*

Parcijalno, ta slika bi trebalo da bude sledeća:

1. Očuvana priroda – po mogućstvu i neuređena,
2. Prostor malo opterećen objektima ili opterećen malim objektima:
  - a. kampovi,
  - b. eko-kuće (eco-lodges),
  - c. sojenice,
  - d. brvnare,
3. Ruralni ambijenti porodični biznis,
4. Ambijent malih gradova – toplina urbanog kulturnog prostora,
5. Mala uslužna preduzeća bez velikih kompanija,
6. Mnoštvo lokalnog stanovništva sa navikama korišćenja prirode u svoje slobodno vreme,
7. Koridori kretanja kroz prirodu:
  - a. zelene staze,
  - b. biciklističke i pešačke staze (bicycling & greenways),
  - c. nautičke staze za rekreativno veslanje, kajak, kanu,
  - d. tematske staze u prirodi,
8. Sistemi ponude za specijalna interesovanja (aktivnosti u prirodi):
  - a. nautičari-panonski mornari - plovidba malim plovilima, lokalni prevoz,
  - b. ribolovci – reviri, ribolovačka naselja,
  - c. ljubitelji kupanja u reci – plaže, pontoni,
  - d. lovci – lovni reviri,
  - e. ljubitelji prirode – staze kroz prirodu, tematske staze, staze razonode, mesta za posmatranje prirode ...,
  - f. oaze odmora (velnesa) u prirodi – spa i zeleni velnes,
  - g. ekstremni sportovi – paraglajding, penjanje na stene...,
  - h. obrazovanje u prirodnom okruženju (outdoor education),
9. Sistemi ponude za specijalna interesovanja (kultura i obrazovanje):
  - a. omladinski, volonterski, ekološki i dečiji kampovi,
  - b. umetničke radionice, umetnički zanati,
  - c. manifestacije sa etno, ali i savremenim temama,
  - d. kulturne tematske rute,
  - e. brod teatar i slično,
  - f. tematske rute – tragovima znamenitih ličnosti iz Potisja,
  - g. interaktivne animirane ture,
10. Sistemi uslužnih delatnosti, zanati, radionice:

- a. kreativni i zanatski centri,
  - b. ekonomuzeji,
  - c. vinski podrumi,
  - d. "muški" zanati- kovači, kolari, grnčari, opančari..,
  - e. "ženski" zanati – krojačice, pletilje i vezilje, pravljenje zimnice, kolača, poslastičari, licideri...,
  - f. prerada poljskih i poljoprivrednih proizvoda – lekovito bilje, aromatično bilje, pečurke, proizvodnja meda...,
  - g. proizvodi urađeni ručno ili u kući ("hand ili home made"),
11. Sistemi smeštajnih objekata za specijalna interesovanja:
- a. b&b (bed/breakfast) usluge,
  - b. kampovi u prirodi,
  - c. porodični pansioni,
  - d. sekundarno stanovanje,
  - e. eko kuće,
  - f. velnes centri i manji hoteli.

DEO II

OPŠTA SLIKA REGIJE POTISJE

REGIJA POTISJE U TERITORIJALNOJ STRUKTURI SRBIJE

Vojvođansko Potisje predstavlja donji tok reke Tise (168 km) do ušća u Dunav. Sliv reke Tise obuhvata 157 186 km² od čega se 7% nalazi na teritoriji Srbije. Teritorija Potisja u Vojvodini (11.003 km² –51,1% od ukupne površine) deli i spaja istorijske regije Bačke i Banata, prostire se na teritoriji 3 okruga¹, 10 opština², a samu obalu Tise dele k.o. 34 naselja.

Prema Prostornom Planu Republike Srbije Potisje, pored razvojnih osovina koridora-VII (Podunavlje) i koridora - Xb (Subotica–Beograd–dolina V. Morave), predstavlja i jedan sporedan koridor (Potisko-banatski) čije je postojanje potkrepljeno zahtevima potiskih opština i opštinskih centara, kao i zahtevima okruga.

OPŠTE KARAKTERISTIKE REGIJE POTISJA

Ovaj koridor se nalazi na području celog Potisja u Srbiji, od njegovog ulaska kod Mađarske granice (Đala) do teritorije opštine Zrenjanin gde se odvija prema Beogradu i spaja sa koridorima koji se ukrštaju u Beogradskom regionu.

Glavnu arteriju potiske razvojne osovine čini sama reka i potiska naselja, opštinski centri i prateća saobraćajna infrastruktura zajedno sa mostovima (5) koji spajaju Banat sa Bačkom čineći tako spoj 10 potiskih opština (Karta 2.)

Mreža naselja ovog razvojnog pravca trenutno ne predstavlja homogenu i povezanu celinu pošto naselja pripadaju, i pripadala su u istoriji, raznim administrativnim jedinicama (opštinama, okruzima, istorijskim regionima). Reka je u dugom periodu istorije predstavljala granicu između Bačke i Banata, a naselja su gravitirala prema centrima opština ili subregija, što je ponekad bilo suprotno od potiskih pravaca.

Tokom istorije (vreme vladavine Osmanlija, Austro-Ugarske, tokom II Svetskog rata) ova naselja su pripadala različitim administrativnim jedinicama, a trenutno posmatrani prostor čini 9 opština koje pripadaju teritorijama 3 okruga (Severni Banat, Južna Bačka, Srednji Banat).

---

¹ Severno-banatski, Srednje-banatski okrug, Južno-bački okrug

² Opštine: Kanjiža, Novi Kneževac, Senta, Čoka, Ada, Zrenjanin, Bečej, Novi Bečej, Žabalj, Titel.

Prostorni obuhvat ovog Projekta čini - reka Tisa kao okosnica razvoja i glavni fokus u istraživanju i projektovanju, priobalje Tise sa leve i desne strane do dubine prostora na kojima je tokom istraživanja utvrđeno postojanje atrakcija i indicija za opravdanost planiranja prostora i aktivnosti slobodnog vremena i turizma, kao i naselja koja neposredno gravitiraju Tisi. Generalno, dubina posmatranja nije išla dublje od prvih naselja uz reku Tisu. Naselja su posmatrana kao komplementarni prostori koji mogu primiti određene funkcije pretežno za turizam i upravljanje razvojem, kao i za preduzetništvo.

Povezanost i komunikaciju između naselja, subregionalnih celina i regija omogućava razvijena mreža puteva i mostova čija gustina iznosi 25 km/po 1 mostu.

Region je srednje razvijen u odnosu na centralne delove Srbije. Neke opštine su po kompleksnim pokazateljima srednje razvijene, neke su iznad proseka Srbije, druge se približavaju proseku, dok su ostale nerazvijene, pošto su se u tim opštinama tokom 80-ih godina prošlog veka uglavnom razvijale samo prehrambena, građevinska i razni vidovi lake industrije (Tabela 1).

Tabela 1. Indikatori razvijenosti potiskih opština

	Privredna razvijenost-DBP p/s	Nezaposlenost br/1000 stan.
Srbija	100	125
Potisje - prosek	87,3	148
Kanjiža	126,3	145
Novi Kneževac	88,7	142
Senta	90,3	151
Čoka	60,7	155
Ada	71,9	139
Novi Bečej	68,8	158
Bečej	166,6	125
Žabalj	59,5	172
Titel	54,7	145

Izvor: Opštine Srbije 2002

Saobraćajni položaj i saobraćajna infrastruktura Potisja kao uslov razvoja turizma

Glavnu arteriju potiske saobraćajno-razvojne osovine čini sama reka i potiska naselja, opštinski centri i prateća saobraćajna infrastruktura zajedno sa mostovima (5) koji spajaju Banat sa Bačkom, čineći tako spoj potiskih opština (Kanjiža, Senta, Ada, Bečej, Žabalj i Titel), a na banatskoj strani opštine Novi Kneževac, Čoka i Zrenjanin. (Karta 3). Opštine Ada i Čoka, koje planiraju izgradnju mostova lokalnog i regionalnog značaja (u Adi je izgradnja završena a prilazna infrastruktura još nije ni započeta). U Bečeju se takođe planira izgradnja mosta što će dalje jačati koheziju unutar potiskih naselja.

Železnički saobraćaj gotovo i ne postoji u Potisju ili je neadekvatno prisutan u odnosu na značaj drumskog saobraćaja. Zbog dotrajalog mašinskog parka i pruga saobraćaj je veoma slabog intenziteta i postoji samo na relaciji Subotica–Senta–Čoka–Zrenjanin i Subotica–Segedin. Za razvoj održivog saobraćaja bila bi neophodna revitalizacija već postojećih pruga pravca sever–jug:

- sa Bačke strane: linija Novi Sad–Senta–Horgoš–(Segedin),
- sa Banatske strane: linija Beograd–Zrenjanin–Kikinda (Segedin), a i linija (Segedin)–Kikinda–Temišvar bi igrala značajnu ulogu.

Novinu u razvoju drumske saobraćajne mreže predstavlja planiranje izgradnje autoputa na relaciji (Smederevo) – Pančevo – Zrenjanin – Kikinda – Tripleks (granica na tromedi Srbije, Rumunije i Mađarske) – Daska (Mađarska) koji će od Kikinde imati direktni krak za Temišvar. Put će predstavljati važnu saobraćajnicu koja povezuje Srbiju sa susednim novim članicama EU, kao i mogućnost efikasnijeg povezivanja nerazvijenih pograničnih opština u Banatu i Potisju.

Ove saobraćajnice su veoma značajne za razvoj turizma. S jedne strane treba da omoguće bolju dostupnost Potisja turistima, a indirektno daju podsticaj celovitom regionalnom razvoju Potisja što može da pojača razvoj lokalnih uslužnih delatnosti i proizvodnje za potrebe snabdevanja turizma i ugostiteljstva. (Karta 12).

U okviru razvoja saobraćajne infrastrukture atraktivnost turizma bi trebalo da se bazira na vodenom saobraćaju, uz promovisanje reke Tise za međunarodni plovni put. Reka Tisa je plovna skoro na celoj svojoj dužini (164 km) i ima IV i V kategoriju plovnog puta. Otvaranje međunarodnog rečnog graničnog prelaza i izgradnja marina omogućili bi razvoj nautičkog turizma, kombinovanog saobraćaja (RO-RO) i izgradnju logističkih centara pored reke.

Otvaranje ili povećanje kapaciteta kopnenih graničnih prelaza između Srbije i Rumunije (na tromeđi Kibekhaza /H/ - Rabe /SER/ - Beba Veke /RO/, Međa /SER/ – Jonel /RO/ i Nakovo /SER/ – Komlosul Mare /RO/) podstaklo bi tranzitni saobraćaj kao i tranzit turista u pravcu I–Z. Ovu činjenicu podstiče i najnovija planska inicijativa izgradnje autoputa između graničnog prelaza kod Srpske Crnje (Rumunija-Srbija) preko Ade, Malog Iđosa, Kule i Bogojeva do graničnog prelaza prema Hrvatskoj. Na taj način bi se stvorila saobraćajna transverzala (istok-zapad) između dve granice, koja preseca regiju Potisja.

Tisa i dolina reke kao ekološki koridor

U dolini reke Tise neophodno je definisati ekološki koridor uz povezivanje ESA (Environmentally Sensitive Area) površina i zaštićene teritorije. To su specijalni rezervati prirode: Stari Begej – Carska-bara, Jegrička, Slano Kopovo i parkove prirode: Jegrička, Čuruška Mrtva Tisa.

U ovim prostorima se još mogu identifikovati degradacioni procesi koji se moraju posebnim merama zaštite minimizirati ili eliminisati i paralelno s tim valorizovati turističke atrakcije i zacrtati mogućnosti realizacije.

Radi postizanja postavljenih strateških ciljeva u vezi održivog razvoja, a samim tim i održivog turizma, za dalji proces zaštite prirode i prirodnih celina neophodna je dalja pejzažna rehabilitacija močvarnih terena, formiranje infrastrukturnih sistema pomoću kojih se smanjuju degradacioni procesi, održivo gazdovanje vodenim resursima i šumama koji se nalaze uz reku.

U toku valorizacije prirodnih atraktivnosti kao i kulturno istorijskih i arheoloških vrednosti neophodno je izvršiti zoniranje za potrebe turizma (ekoturizam), što se u većini slučajeva poklapa sa zoniranjem zaštićenih područja (I–III kat.), ali kod nekih potencijalnih turističkih destinacija određene aktivnosti ili nisu adekvatno, ili su preambiciozno postavljene.

Potisje u prostornim planovima i planovima razvoja

U ovom delu Studije analizirani su planovi razvoja i njihove tematske smernice, koji mogu da potkrepe i potvrde neophodnost teritorijalnog i privrednog razvoja kompletne potiske regije u Srbiji i čak mogu da imaju uticaj na kompleksni razvoj Potisja. Analizirane tematske smernice su: razvoj saobraćajne mreže, zaštita životne sredine i stanje u razvoju turizma. Takođe su istaknute smernice prostornog razvoja potisja u Republici Mađarskoj, pošto, s jedne strane, prostorni

razvoj Potisja u susednoj državi utiče na neke aspekte planiranja, a s druge strane, praksa planiranja po načelima EU može da usmerava planiranje i u Srbiji.

Smernice razvoja iz postojećih dokumenata izdvajali smo prema kriterijumu njihovog značaja za razvoj aktivnosti slobodnog vremena i turizma.

Polazeći od navedenog koncepta: Potisje - prostor za aktivnosti slobodnog vremena i navedenih temeljnih principa, skrećemo pažnju i na osnovna dokumenta, kao smernice korišćene za elaboriranje našeg koncepta:

1. Domaći izvori:
  - a. zakoni i podzakonski akti u oblasti: turizma, zaštite prirode (set 16 zakona kojim je ova oblast usaglašena sa zakonodavstvom EU), zaštite kulture, prostornog planiranja, uređenja i korišćenja prostora,
  - b. strategije, akcioni planovi upravljanja prirodnim dobrima i kulturnom baštinom.
2. Na međunarodnom nivou:
  - a. memorandumi, protokoli - bilateralni i multilateralni, u vezi sa Basenom reke Tise (Tisza River Basin),
  - b. konvencije: Ramsarska, o biodiverzitetu, Agenda 21,
  - c. okvirna direktiva o vodama (Water Framework Directive – WFD),
  - d. projekti i programi, posebno u okviru ICPDR – Internacionalna komisija za zaštitu reke Dunav (International Commission for Protection of the Danube River), u okviru koje deluje i Tisa grupa (Tisza Group).

Od dokumenata usvojenih u Srbiji, izdvajamo Prostorni plan Republike Srbije i Strategiju razvoja turizma Srbije.

Prostorni Plan Republike Srbije (PPRS)

Prostornim planom Republike Srbije ("Sl. glasnik RS" br. 13/96), utvrđeni su sledeći dugoročni ciljevi u oblasti turizma:

1. Kompleksna valorizacija najznačajnijih prirodnih i stvorenih potencijala turističke ponude za inostrani i domaći turizam, diferencirane po vrednosti i sadržaju, u skladu sa trendovima svetske i domaće tražnje, standardima međunarodnog tržišta i socio-ekonomskim interesima Republike i lokalnih sredina.
2. Organizovanje i institucionalizovanje sistema sadržajno i funkcionalno zaokružene i regionalno integrisane ponude turističkih područja koji sadrže afirmisane motive i omogućavaju afirmisanje novih, raznovrsnih motiva za turističku tražnju na svetskom i domaćem tržištu.
3. Podsticanje razvoja turistickih područja sa najpovoljnijim mogućnostima za maksimalno produženje turističke sezone i povećanje stepena iskorišćenosti kapaciteta turističke ponude.
4. Uključivanje potencijala prirodnih, kulturno-istorijskih i drugih stvorenih vrednosti u razvoj turizma (posebno geotermalnih i mineralnih resursa, zaštićenih prirodnih i kulturnih celina i dr.); turističke prostore organizovati, uređivati, štititi i koristiti uz

celovitu primenu kriterijuma i standarda zaštite životne sredine, prirode, prirodne i kulturne baštine.

Opšte karakteristike Potisja po PPR Srbije, 1996.

Aktivnosti u koridoru Potisja, u ovom Projektu, zasnivaju se na strateškim načelima Prostornog plana Zemlje, a to su:

- veći stepen ukupne funkcionalne integrisanosti Potisja u prostor Republike Srbije,
- veće saobraćajno i ekonomsko povezivanje Republike sa zemljama kroz koje Tisa protiče,
- poboljšanje kvaliteta života u Potisju,
- primena principa policentričnog turističkog razvoja, sa aktivnostima slobodnog vremena, prema potrebama lokalnog stanovništva,
- poštovani su lokalni, tehno-ekonomski i kriterijumi zaštite životne sredine,
- racionalno korišćenje i zaštita prirodnih resursa.

U Prostornom planu Republike Srbije (1996)³ izdvojen je Potisko-banatski koridor, kao sporedan koridor. On obuhvata sliv Tise u Srbiji od njenog ulaska kod Mađarske granice do Zrenjanina gde se odvaja prema Beogradu i spaja sa koridorima koji se ukrštaju u beogradskom regionu.

Razvojna koncepcija PPRS, 1996, delimično tretira važnost izgradnje potiskih mostova, koji bi mogli postati osnova razvoja infrastrukture i jačanja kohezije unutar Potisja, odnosno infrastrukturne razvijenosti Tise kao osovine. Razvoj železničkog saobraćaja između Žablja i Zrenjanina, odnosno Bečeja i Novog Bečeja uslovljen je izgradnjom mostova prema PPRS. Pomenuta željeznička povezanost prvenstveno želi pospešiti I - Z železničku povezanost, pomoću koje bi i već postojeća, ali davno zapostavljena pruga pravca sever-jug dobila na značaju:

- sa Bačke strane linija Novi Sad - Senta - Horgoš - (Segedin)
- sa Banatske strane linija Beograd – Zrenjanin - Kikinda (Segedin) i (Segedin) – Kikinda - Temišvar (DKMT SR-2005, PPRS, 1996).

Izgradnja linije Segedin - Temišvar bila bi izvodljiva preko Kikinde, jer je pre Drugog svetskog rata ovde već postojala pruga, a delovi te pruge, posle rehabilitacije i izgradnje, povezale bi tri susedne države. Da bi se taj deo mogao povezati sa železničkom mrežom u Mađarskoj, potrebno bi bilo izgraditi most preko Tise kod Segedina. Tom izgradnjom bi se omogućila

---

³ Prostornim planom Republike Srbije predviđene su i konkretne mere zaštite životne sredine na ovom prostoru: 1) gasifikacija naselja duž kanala DTD, naselja pored Tise, kao i gradova Subotice i Kikinde; 2) izgradnja kolektora za regionalno prikupljanje voda iz naselja i izgradnja zajedničkih stanica za prečišćavanje, gde god to tehnički i ekonomski uslovi dozvoljavaju; 3) savremeno upravljanje komunalnim i industrijskim otpadom (recikliranje, kompostiranje ili sanitarno deponovanje); 4) pošto će područje južno od kanala DTD, kao i Telečka i Severni Banat, biti intenzivno korišćena za poljoprivredu, to zahteva kontrolisanu primenu hemijskih sredstava.

saobraćajna povezanost koja bi kao osovina DKMT povezala ne samo opštine tog regiona, nego i Srednju Evropu sa Južnom Evropom i Bliskim Istokom.

Razvoj drumske saobraćajne mreže nije dovoljno razrađen u dokumentu za prostorno planiranje Srbije, međutim, u Beogradskom Institutu za razvoj saobraćaja izrađen je elaborat za izgradnju pomenutog autoputa na realciji (Smederevo) – Pančevo – Zrenjanin – Kikinda - (Tripleks - granica na tromedi Srbije, Rumunije i Mađarske) - Daska (Mađarska) koji će od Kikinde imati direktni krak za Temišvar. Ovaj put bi trebalo da bude alternativa Autoputu E-75, a predstavljao bi važnu saobraćajnicu koja povezuje Srbiju sa susednim novim članicama EU, kao i mogućnost efikasnijeg povezivanja nerazvijenih pograničnih opština u Banatu.

Zaštita životne sredine i održivi razvoj u PPR Srbije, 1996.

Potisku osovinu razvoja Prostorni plan Republike Srbije (1996), sa aspekta zaštite životne sredine, deli u dve regionalne celine:

- Severna Bačka, Severno Potisje i Severni Banat,
- Južni Banat, Južna Bačka.

Pomenuti prostorni plan tačno definiše potencijalne urbanizacione procese i pojavu degradacionih procesa u Severnoj Bačkoj, odnosno Severnom Potisju. Detaljno se analizira stanje ekosistema u prostoru akvatorije i u obalnom pojasu Tise, koji se menjaju kao posledica antropogenih uticaja uglavnom u prostoru Kanjiže i Bečeja, ušća Begeja i Jegričke u Tisu i Titelskog brega kao geonasleđa koji je takođe pod zaštitom.

Turizam i turistička privreda u PPR Srbije, 1996.

U Prostornom Planu Republike Srbije detaljno je razrađena turistička regionalizacija između ostalog i Potisja. Utvrđeni su i turistički subregioni u Potisju, kao i njihov rang, te potencijalni oblici turizma. Kao turistički subregioni izdvojeni su: Gornje Potisje, koje ima nacionalni turistički značaj i Donja Tisa, sa regionalnim značajem (Tabela 2).

Tabela 2. Potencijalni oblici turizma u Potisju do 2010. godine prema Prostornom planu RS

Naziv turističke subregije Potisja	Rang prema značaju	Oblici turizma
1. Gornje Potisje	nacionalni značaj	lovni turizam seoski turizam ekoturizam jezerski turizam banjski turizam izletnički turizam

2. Donja Tisa	regionalni značaj	nautički turizam lovni turizam izletnički turizam ekoturizam
Tisa na celom toku kroz Srbiju (tranzitni plovni koridor)	međunarodni	nautički turizam ekoturizam

Strategija turizma Republike Srbije

Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije ne udubljuje se u turističke potencijale Potisja, dok je u Strategiji turizma Republike Srbije, reka Tisa predstavljena kao potencijalna destinacija nautičkog turizma, odnosno Severno Potisje kao klaster turističkih vrednosti sa osloncem na banjski turizam.

U turističkom strukturisanju Srbije, u turističkom klasteru "Vojvodina", reka Tisa je označena kao turistički vodeni koridor sa značajnom atrakcijskom osnovom za ceo klaster.

Strategije razvoja Vojvodine

Glavni cilj "Programa privrednog razvoja Autonomne pokrajine Vojvodine" je podrška socio-ekonomskom razvoju Pokrajine stimulacijom značajnih segmenata privrede kroz više integrisanih programa. Završna faza izrade strategije je rezultirala definisanjem tri prioriteta:

Prioritet I – korišćenje internih potencijala Autonomne pokrajine Vojvodine;

Prioritet II – poboljšanje okvira za ekonomski razvoj;

Prioritet III – poboljšanje kvaliteta i upotrebe ljudskih resursa.

Neposredni zadaci ovih prioriteta su razrađeni u okviru konkretnih mera. U vezi turističke privrede u okviru Mere XI javlja se "Projekat razvoja nautičkog turizma", čiji je osnovni cilj podržavanje razvoja nautičkog turizma duž obale Dunava uz finansijsku pomoć investitorima koji rade u ovom sektoru. Mada se u okviru ove mere ne pominje reka Tisa i Potisje, razvoj ove regionalne celine ipak treba da se istakne kao razvojni prostor, budući sasve regionalne strategije daju izuzetno veliki značaj polifunkcionalnom razvoju Potisja. Ono bi trebalo da predstavlja i neophodan segment opštinskih strategija, mada se one pojavljuju prilično samostalno, ne prožimajući se sa ostalim granama razvoja (kao komplementarni elemenat).⁴

---

⁴ Kasnije, 2007. godine, finansirana je od strane Sekretarijata za pivredu APV i urađena od strane Pokrajinskog zavoda za urbanizam *Studija mreže prihvatnih objekata nautičkog turizma na Tisi u AP Vojvodini*, koja tretira ceo prostor Tise i koja je dala značajna rešenja za prostorni razmeštaj prihtanih nautičkih centara duž celog toka Tise, koja su konsultovana i u izradi ove Studije

Analizirajući strategije razvoja potiskih opština može se zaključiti da one, mada imaju stratešku viziju, često ne konkretizuju stratešku zamisao, a kod nekih strategija razvoja turizma, koje bi se nadovezalo na Tisu ili Potisje, ta vizija ni ne postoji. Naravno, postoje razvojne vizije i planovi koji se odnose na parcijalni razvoj određenih delatnosti i one su veoma dobro urađene. Treba, međutim, istaći da se kod većine opština za razvojni period 2007–2013 preambiciozno planiralo, što je nerealno da se ostvari. S druge strane ne oseća se međuzavisnost (piramida) strateških elemenata: kako da razvoj jednog segmenta podstiče razvoj drugih elemenata. Kako će npr. razvoj turizma podsticati razvoj malih i srednjih preduzeća, kako će ostale grane privrede uticati na razvoj turizma. Strateški planovi su obično strukturirani po načelima EU, ali se još razmišlja na način koji je bio karakterističan za prostorne planove opština iz ranijih perioda: da se sve treba razvijati frontalno, bez prioriteta utvrđenih na osnovu komparativnih i konkurentskih prednosti.

Koncepcije i strategije razvoja Potiskog turizma susednih zemalja

Strategija Evroregije Dunav–Kireš–Moriš–Tisa

Potisje, kao razvojna osovina, fizičko-geografski, saobraćajno-geografski i po potencijalima pripada teritoriji Evroregije DKMT. Po ovoj razvojnoj strategiji zaštita površinskih i podzemnih voda, zaštita biodiverziteta i dobra saobraćajna povezanost spadaju u domen međunarodne saradnje na nivou tri susedne države, a samim tim i preobražaj privrede (turizam, agrarna industrija i dr.) u održivu, zahteva neposredno zbrinjavanje, što se realizuje sada već na osnovu principa EU.

Glavni prioriteti pomenute strategije su: 1) jačanje socijalne kohezije u regionu, 2) poboljšanje glavne mreže puteva, promovisanje i harmonizacija međudržavnih razvojnih mreža, 3) jačanje ekonomskih veza u okviru regije i povećanje uloge "kapije" i 4) usaglašena i održiva zaštita prirode i životne sredine.

Pored strateških ciljeva i navedenih prioriteta neophodno je pomenuti one operative programe, koji su neposredno vezani za proučavano područje. U okviru razvoja saobraćajne infrastrukture predlažese Podrška razvoju vodenog saobraćaja u regionu, a uz promovisanje reke Tise za međunarodnu reku, razvoj kombinovanog saobraćaja (RO-LA, RO-RO), terminala i logističkih sistema. Otvaranje graničnih prelaza između Srbije i Rumunije neposredno može uticati na potiske opštine i započeti realizaciju poprečnih magistralnih puteva prema Potisju i Koridoru X. Otvaranje graničnog prelaza na tromeđi (TRIPLEX) Kibekhaza - Rabe - Beba Veke,

smanjilo bi teškoće u komuniciranju stanovnika susednih naselja tri zemlje (Kibekhaza (H) - Beba Veke (RO) – Majdan - Rabe (SRB), koje se nalaze samo tri kilometra od tromeđe; pojačalo bi frekventnost saobraćaja između nerazvijenih pograničnih delova tri zemlje i smanjilo opterećenost međunarodnog saobraćaja, a imalo bi i uticaja na razvoj Potisja.

Ranije navedeni Potisko-banatski koridor (PPRS, 1996), na kome postoje i dva poprečna koridora pravca Z–I, završavaju se na državnoj granici Srbije i Rumunije na potencijalnim graničnim prelazima Međa – Jonel i Nakovo – Komlosul Mare. Povezujući se sa budućom magistralom Smederevo – Zrenjanin – Tromeđa i sa Potisjem intenzivirale bi se saobraćajne i ekonomske veze među naseljima Banata i sa naše i sa rumunske strane granice. Uticaj EU bi polako omogućio bržu komunikaciju i porast privrednih mogućnosti, razvoj perifernih naselja Banata, a samim tim i Banatskog Potisja. Ako bi se granični prelaz Tisasiget – Đala (HU–SRB) prekategorišao u smislu rada „non-stop” i mogućnosti prelaza kamiona preko 3,5 tona nosivosti, to bi omogućilo direktniji pristup severnog Banata gravitacionom području Segedina. Izgradnja transgraničnih biciklističkih staza pored Tise, Moriša, Dunava i Kereša je neophodna radi uključivanja Srbije u evropsku mrežu biciklističkih puteva (EUROVELO) i približavanja ekoturističkih destinacija turistima iz susednih zemalja. Realizacijom takvih investicija potpomagala bi se održiva saradnja građana koji žive u pograničnim zonama u negovanju prirodnih, radom stvorenih, folklornih i kulturnih vrednosti.

U okviru zajedničke brige o zaštiti životne sredine na nivou Evroregije predlaže se:

- zajednička zaštita transgraničnih zaštićenih područja prirode i zajednička briga o njima uspostavljanjem čvršće saradnje (Segedin-Kanjiža),
- saradnja resornih vladinih organa za zaštitu životne sredine, naučnih institucija iz domena ekologije i nevladinih organizacija,
- zajednički razvoj manjih infrastrukturnih projekata za zaštitu životne sredine (tretiranje otpada i prečišćavanje otpadnih voda),
- zajednički razvoj eko-turizma,
- organizovanje periodičnih konferencija koje obezbeđuju kontinuiranu saradnju stručnjaka za zaštitu životne sredine.

Strategija za zaštitu životne sredine pograničnih opština Severne Bačke i Banata (EVSTRAT, 2004), kao prioritet u vezi zaštite životne sredine u severnom Potisju, nalaže prvenstveno izgradnju komunalne infrastrukture, rukovanje sa komunalnim otpadom po načelima EU (3R), kao i sve vrste saradnje na planu zaštite površinskih voda (zaštita od poplava, očuvanje kvaliteta površinskih i podzemnih voda), zaštite i unapređenja životne sredine, naročito zaštićenih delova prirode, saradnje na planu zaštite od prirodnih nepogoda i sl. Strategija se zalaže za

kontinuiranu saradnju stručnjaka na polju zaštite životne sredine, zaštite voda i drugih resursa, u vidu bilateralne ili trilateralne saradnje preko naučnih i stručnih radnih sastanaka (godišnji skupovi).

Rešavanje problema zaštite životne sredine je nezamislivo bez uvažavanja međunarodnih konvencija i prilagođavanja nacionalnog zakonodavstva istim. Neophodno je uvažavanje i preporuka EU u cilju usaglašavanja sa evropskim normama u ovoj oblasti.

Program zaštite biodiverziteta sadrži plan održivog razvoja i gazdovanja na teritoriji svih zaštićenih rezervata (Ludaško jezero, Carska bara/Ramsar), i svim potezima na Tisi i njenim pritokama (Jegrička, Čuruška Mrtva Tisa, EVKOST, 2005, DKMT FS, 2005).

Strategija „Vasarhelji-terv” (Strategija razvoja potiskog regiona u Republici Mađarskoj)

Glavni strateški cilj celog Potisja u Republici Mađarskoj glasi: "Prostor saradujućih privreda". Detaljnije tumačenje: Formiranje takve privredne strukture koja je delotvorna i u društvenom smislu kooperativna sa prirodnim (fizičko-geografskim) sistemom Karpatskog basena. Na osnovu strateškog cilja izdvaja se pet prioriteta, u okviru kojih se definišu specifični ciljevi i mere koji čine osnovu operativnih programa.

Strategija razvoja regiona Južni Alfeld (2007–2013) - Mađarska

U Strategiji razvoja regiona Južni Alfeld - Mađarska (2007-2013), teži se povezivanju zaštićenih delova prirode, a Segedin se smatra kapijom kroz koju se saradnja širi prema Balkanu. Strategija veliku pažnju posvećuje i formiranju klastera u oblasti turizma, i to specijalno banjskog turizma, uspostavljanjem partnerstava i sa svim pratećim privrednim granama i različitim institucijama.

Ostale međunarodne smernice za razvoj Potisja

Od značajnijih međunarodnih dokumenata izdvajaju se još:

- Memorandum o razumevanju: Prema Planu upravljanja basenom Tise koji podržava održivi razvoj (*Towards a River Basin Management Plan for the Tisza River supporting sustainable Development of the Region*), koji su potpisali i ministri iz zemalja kroz koje Tisa protiče, Tisza River Basin - TRB, na inicijativu Internacionalne komisije za zaštitu reke Dunav (International Commission for the Protection of the River Danube) -ICPDR (2004).
- Projekat uspostavljanja mehanizama za integrisano zemljište i vodu u basenu reke Tise (Project establishment of mechanisms for integrated land and water in the Tisza River Basin, UNDP) (2007).

Procena stanja političkih, zakonodavnih i institucionalnih okvira vezanih za održivo upravljanje vodama u pet država kroz koje protiče Tisa - The Regional environmental Center for Central and Eastern Europe (REC);

- inicijativa o održivom prostornom razvoju sliva reke Tise,
- inicijativa o održivom prostornom razvoju sliva reke Tise odnosi se na geografsku oblast vodnog sliva ove reke,
- primena rukovodećih principa održivog prostornog razvoja evropskog kontinenta.
- specifičnosti teritorija plavnih ravnica i aluvijalnih dolina (zaštita predela i osetljivih ekosistema, ograničenje intenzivnog korišćenja zemljišta, zaštita od poplava, unapređivanje finansijskih instrumenata podrške projektima održivog razvoja sliva reke Tise),
- značaj prostornog planiranja u horizontalnoj i međusektorskoj saradnji (uloga lokalne i regionalne vlasti i nevladinih organizacija u obezbeđenju održivog prostornog razvoja,
- međusobna saradnja u realizaciji projekata u slivu reke Tise, koji su u toku, kako bi se izbeglo dupliranje aktivnosti.

Do uspostavljanja Asociacije za održivi razvoj na nivou regije Potisje, opštinskim strukturama predlažemo da prate sve međunarodne akcije i uključuju se u programe i projekte koji se organizuju u okviru Tisza Group - ICPDR.

Eksperti Regionalnog centra za životno okruženje za Centralnu i Istočnu Evropu (The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe) u Beogradu (www.rec.org), uključeni su u ove aktivnosti. Pripremljen je dokument Dijagnostički pregled: Procena stanja političkih, zakonodavnih i institucionalnih okvira vezanih za održivo upravljanje vodama u pet država kroz koje protiče Tisa. U dokumentu se naglašava da je neophodno olakšati dijalog između zainteresovanih strana i povećati prekograničnu saradnju u TRB, što su i ciljevi Programa održivog razvoja basena reke Tise.⁵

SPOLJAŠNJI I UNUTRAŠNJI FAKTORI RAZVOJA - PEST ANALIZA

Analiza političke, ekonomske, socijalne, tehnološke i zakonodavne okoline predstavlja veoma važan i objektivan pokazatelj opravdanosti pokretanja razvoja turizma, kao i okvir za kreiranje mogućih strategija. Ona nam omogućuje da definišemo pojedinačne, ali i zajedničke uticaje

---

⁵ Skrećemo pažnju da se pomenuti dokumenti, kao i brojni drugi koji se odnose na Potisje, nalaze u Informativnoj bazi podataka za Potisje - **IBP**, Fakulteta za sport i turizam - **TIMS**, Novi Sad.

političko-ekonomsko-socijalnih faktora na datom tehničko-tehnološkom nivou. Kao takva, predstavlja prethodnicu i nezamenjivu osnovu za SWOT analizu.

Spoljni uticaji na razvoj turizma dolaze sa različitih nivoa, računajući i globalne svetske procese i trendove.

Slika 2. Šematski prikaz faktora uticaja okruženja na razvojne procese u turizmu

Veliki uticaj na procese u posmatranoj regiji ima opšta-**globalna politička situacija**. Srbija je danas suočena sa dvema grupama civilizacijskih promena: 1) reformama koje vode uspostavljanju, ali i uspešnom funkcionisanju kapitalističkog sistema i 2) promenama koje donosi napuštanje industrijske faze razvoja sveta i prelaz u fazu društva - ekonomije znanja.

U poređenju sa drugim zemljama u tranziciji, Srbija kasni u normativno-institucionalnim promenama i suočena je sa jednim, mnogo složenijim zadatkom u tranzicionim procesima, a on je, da inovirana ili nova rešenja (zakoni i institucije) kvalitetno funkcionišu i da imaju kvalitetan nadzor. Od sprovođenja tranzicionih-reformskih promena zavisi brzina i kvalitet prihvatanja uspešnog funkcionisanja subjekata u društvu - ekonomiji znanja.

Napuštanje faze industrijskog razvoja sveta i prelaz u društvo - ekonomiju znanja, prati diskontinuitet u razvoju i rastu i različite krize (aktuelna kriza u svetu je velika strukturna kriza). Jedan od problema u uspostavljanju novog sistema uspešnog funkcionisanja sveta je u nepostojanju jasnog koncepta i u sučeljavanjima pristalica i protivnika neoliberalističkog koncepta globalizovanog sveta.

Savremenici smo uspostavljanja nove svetske podele rada, ali i geostrateških promena koje će, po mišljenju stručnjaka, rezultirati u seljenju centra svetkog razvoja na Daleki i Bliski Istok, i u razvoju multipolarne strukture sveta.

Srbija je, kao deo stare Jugoslavije, izgubila nekadašnje geostrateške pozicije. U aktuelnom redefinisaniu sveta za sada su otvorena pitanja njene nove pozicije na Zapadnom Balkanu i pozicije u širem okruženju. U okviru ovih promena, iz više razloga, EU je zaustavila proces proširenja na nove zemlje, što u slučaju Srbije, kao i drugih zemalja-kandidata, aktuelizuje pitanja većeg okretanja sebi, rada na sebi i sopstvenom razvoju i ispunjavanju zahteva iz Sporazuma o partnerstvu. Analitičari procenjuju da će Srbija steći status članice EU u periodu od 2020. do 2030. godine. Sudeći po priložima na ovu temu, mentori iz okruženja akcenat stavljaju na razvoj CEFTA-e i/ili razvoj balkanske trgovinske integracije.

Jedan od aktuelnih procesa u okviru svetskih i, pre svega, evropskih promena je proces sužavanja ingerencija države i prebacivanje njenih nadležnosti na lokalne i regionalne nivoe. Kod nas ovaj proces, uz ostalo, prati i pitanje prebacivanja nadležnosti sa republike na nivo AP Vojvodine.

U okviru ovog procesa u Evropi, vrlo su aktuelna sledeća pitanja i stavovi: jačanje regiona kao funkcionalnih celina, jačanje regiona kao entiteta u vođenju politike ravnomernog regionalnog razvoja zemalja i jačanje raznovrsne i pre svega, prekogranične saradnje regiona.

Kod nas se na ovim procesima, između ostalog, insistira i zbog mogućnosti korišćenja sredstava koje su evropski fondovi usmerili za ove namene. Prema upozorenjima koja stižu iz Brisela, za očekivati je da će se smanjiti sredstva koja EU usmerava za ove namene i da će se pooštriti kriterijumi njihovog odobravanja.

U ovim procesima AP Vojvodina je obezbedila članstvo u asocijaciji Evropskih regija i kroz projekat DKMT, kandidovala se kao region zainteresovan za produblivanje prekogranične saradnje sa susednim zemljama - Mađarskom i Rumunijom, a od skora i sa Hrvatskom. Opštine severnog Potisja razvijaju uspešnu saradnju sa susednom Mađarskom, između ostalog i u oblasti projektovanja razvoja turizma.

Naredna značajna karakteristika globalnog okruženja odnosi se na **klimatske promene** ili podizanje prosečne godišnje temperature, što će se odraziti i na turističke aktivnosti ljudi:

1. Jaka sunčana zračenja, kao posledica slabljenja ozonskog omotača, doprinose da se osećaj dovoljno toplog vazduha, pogodnog za boravak ljudi na otvorenom prostoru, javlja znatno ranije u proleće i traje dosta duže u jesenjim mesecima. Do skoro uobičajene letnje aktivnosti u prirodi, tipa šetanja, igranja, organizovanja piknika, i slično, uočavaju se već u drugoj polovini marta meseca i traju do kasnog oktobra, pa i novembra meseca. S druge strane, boravak na otvorenim prostorima će se smanjiti tokom najtoplijih letnjih meseci (juli i avgust). Ovakva klimatska pomeranja se mogu znatno odraziti na promene u fizionomiji korišćenja slobodnog vremena na otvorenom prostoru.
2. Klimatske promene utiču i na promene u životu čoveka na polju učestalijih, a kraćih migracija tipa turističkih putovanja. Za naše razmatranje interesantne su procene o migracionim kretanjima iz toplih u manje tople krajeve (pomeranje sa južnih ka severnijim destinacijama), o kretanjima iz velikih urbanih sredina u ruralne i prirodne prostore, i kretanja ka bližim destinacijama na koje je moguće brže doći. Ova kretanja su zasnovana na potrebi čoveka da na kratko pobegne sa "užarenog betona". Oba ova procesa pogoduju razvoju turizma Potisja.
3. Klimatske promene utiču i na materijalne strukture – u smislu potrebe izgradnje objekata zatvorenog tipa za sportske, rekreativne i kulturne aktivnosti u kojima je moguće kontrolisati «klimatske uslove» i produžavati sezonu korišćenja. Takođe se javlja i potreba izgradnje "prostora za osveženje" - nadstrešnice, zeleni parkovi, akvaparkovi.

Treća karakteristika aktuelnog okruženja odnosi se na **povećani interes sveta za posedovanje i angažovanje prirodnog bogatstva** (zemlja kao prirodni resurs i prostor za život, pitka voda, energenti i druga prirodna bogatstva) i za kvalitet i očuvanje životne sredine. Manje razvijene zemlje imaju očuvanije prirodne sredine. Jedan od pravaca kvalitetne valorizacije ovakvog stanja je i razvoj turizma. Za kvalitetan turizam, uz očuvanu prirodnu sredinu neophodno je ispunjavanje i brojnih drugih uslova.

Po mišljenju stručnjaka, aktuelna kriza i civilizacijske promene u razvijenom delu sveta usloviće **smanjeni priliv stranog kapitala u zemlje u razvoju i u zemlje u tranziciji**, što će kod poslednje grupe zemalja aktualizovati problem nedostatka kapitala za investiranje i, s tim u vezi, pitanja njegovog poskupljenja i ukupno zaoštavanja uslova njegovog pribavljanja i angažovanja. U našoj zemlji je za nama faza dinamičnijeg priliva kapitala po osnovu direktnih investicija, a u vezi sa privatizacijom i prilivom bankarskog kapitala, pre svega okrenutog ka stanovništvu.

Sa aspekta našeg interesovanja značajne su i **promene vezane za stanovništvo u svetu**. Svetska demografska kretanja karakteriše sledeće:

- starenje stanovništva razvijenog dela sveta i demografski bum u nerazvijenim zemljama,
- metropolizacija ili dinamičan rast gradova i napuštanje sela,
- obaranje cena najamnina na svetskom tržištu radne snage, a samim tim usporavanje rasta životnog standarda stanovništva,
- povećavanje nezaposlenosti,
- snažna migraciona, pre svega, ekonomsko-migraciona kretanja iz manje u više razvijene sredine,
- produbljivanje razlika između bogatih i siromašnih zemalja, ali i razlika u standardu i bogatstvu građana unutar jedne zemlje,
- siromašenje srednjeg sloja stanovništva,
- povećavanje broja samačkih domaćinstava,
- krize i promene kod velikog dela stanovništva pojačavaju potrebu za pripadanje grupi (razvoj različitih udruženja), nacionalna i verska osećanja,
- stanovništvo sa nižim životnim standardom i na dalje biće okrenuto ka masovnoj standardizovanoj potrošnji. Stanovništvo sa višim životnim standardom sve više će se okretati ka individualizovanoj potrošnji.

Osvrnućemo se i na uticaje koji dolaze sa nacionalnogi regionalnih nivoa delovanja na razvoj turizma u regionu Potisja.

Gledano u celini, **političko-administrativni sistem** Srbije još uvek je veoma centralizovan, usled čega lokalne zajednice (opštine, gradovi, regioni) nemaju jaku ni regulatornu, a ni finansijsku moć za značajniji uticaj na rast konkurentnosti i privlačenje investicija u turizam. Sa druge strane, korišćenje prirodnih i kulturnih turističkih resursa, takođe je u najvećoj meri pod preteranom kontrolom i odgovornosti centralnih vlasti. To naravno pričinjava veliku smetnju i ograničava dinamičniji razvoj turizma. S obzirom na limitirana sredstva, centralni budžet i pojedini razvojni fondovi tek delimično i na duži rok mogu da omoguće razvoj atraktivnih turističkih proizvoda i destinacija. Iako je proklamovana decentralizacija u skladu sa zahtevima i pravilima Evropske unije prema kriterijumima NUTS 2 i 3⁶, u smislu formiranja ekonomskih regiona sa sopstvenim ekonomskim bilansima i statistikama, Srbija je ipak daleko od ovog rešenja.

Ekonomsko okruženje u Srbiji takođe se može oceniti kao nepovoljno i uz političku nestabilnost, predstavlja glavni razlog gotovo potpunog odsustva stranih investicija u turizam Srbije. Uz to i privatizacija u turizmu nije najsrećnije izvršena jer se više vodilo računa o jednokratnom punjenju centralnog budžeta, nego o aktivnoj komponenti i uvođenju atraktivnih svetskih igrača, koji bi mogli da povuku razvoj celokupnog turizma. Državni intervencionizam

---

⁶ NUTS – nomenklatura teritorijalnih jedinica u statističke svrhe koju je razvila Evropska statistička kancelarija u cilju obezbeđenja jednake teritorijalne distribucije sredstava. (www.regionalnasaradnja.bos.rs)

nameće se kao nužnost u početnoj fazi razvoja u cilju izgradnje osnovne infrastrukture i pripremanja terena za javno-privatna partnerstva i ulaganja poslovnog sektora u formiranje, promociju i komercijalizaciju turističkih proizvoda.

Na području ljudskih resursa, posebno su prisutni problemi u raskoraku između formalnog obrazovanja i praktične osposobljenosti za potrebe turističke operative za obavljanjem specifičnih zanimanja koja se pojavljuju u lancu vrednosti.

Socijalno okruženje predstavlja značajan faktor održivog razvoja uopšte, a posebno turizma. Važnost ugodnog i raznolikog društvenog okruženja za razvoj turizma, naročito je značajna na lokalnom nivou, kako bi u budućnosti moglo da ponudi još mnogo poslovnih prilika koje doprinose bržem razvoju turizma i boljem i kvalitetnijem životu lokalnog stanovništva. Ubuduće, nužna je veća usklađenost i intenzivnije delovanje i povezivanje javnog i privatnog sektora, državnih resora međusobno, državnih i lokalnih vlasti sa privredom i organizacijama civilnog društva. Sektorska i međusektorska partnerstva (mreže i klasteri) predstavljaju primarne faktore održivog razvoja turizma. Ona su kod nas gotovo nerazvijena u praksi. Retka istraživanja ukazuju da javni sektor prepoznaje ostala dva sektora kao nosioce nekih aktivnosti, ali ne i kao one koji bi mogli da donose određene odluke. Sa druge strane, česte promene razvojnih politika, nepoverenje u javni sektor i nepostojanje procedure, tj. protokola za međusektorska partnerstva, za privatni i civilni sektor predstavljaju najveće prepreke boljoj saradnji.

Tehničko-tehnološka okolina se često ističe kao značajan faktor održivog razvoja. U sadašnjem trenutku, ona se u Srbiji i Vojvodini, kao i u regionu Potisja, može oceniti kao prilično nepovoljna. Među pogodnostima možemo istaći zadovoljavajuću putnu mrežu, solidnu energetska i vodnu infrastrukturu, te donekle zadovoljavajuću tehnologiju rada nekih ugostiteljskih objekata. Što se tiče nepovoljnosti, one su brojne. Železnički saobraćaj gotovo da i ne postoji i pored značajne mreže pruga, koje treba revitalizovati. Vodeni saobraćaj je takođe nerazvijen i pored Dunava i Tise kao idealnih plovnih puteva, međutim nedostaje kompletna infra i suprastruktura.

Ovde možemo naglasiti da postoje brojni privredni i drugi građevinski objekti i sistemi, uglavnom van funkcije, a koji se mogu privesti turističkoj nameni. Pored toga, ističemo nedovoljnu razvijenost informacione tehnologije i informacionih sistema. To se pre svega odnosi na područje informisanja, promocije, prodaje i rezervacija, gde su informacioni sistemi nepovezani ili nedovoljno razvijeni. Potrebno je ubuduće uspostaviti rezervacioni sistem na

nivou destinacije koji će omogućavati jednostavno uključivanje pojedinačnih davalaca usluga, na jednoj strani, i kupaca (turista) na drugoj strani. To treba da ojača integrativnu ulogu turističkih organizacija na lokalnom i regionalnom nivou, odnosno, budućih destinacijskih menadžment organizacija - DMO.

U poslednje vreme prisutan je značajan napredak u **pravnom i zakonodavnom okruženju**, donošenjem novih i dopunjenih zakonskih i primenjivih propisa. Posebnu vrednost predstavlja praksa njihovog usklađivanja sa zakonodavstvom Evropske unije u svim aspektima uređivanja problematike održivog razvoja. Završetkom ovog procesa u narednih nekoliko godina, moderno zakonodavstvo bi formalno moglo postati jedna od najsnažnijih poluga razvoja turizma u Srbiji i pojedinim njenim regijama. Tako je 2009. donet novi Zakon o turizmu, uspostavljene osnove novog sistema zaštite životne sredine, istovremenim donošenjem seta od 16 zakona iz pomenute oblasti u cilju usklađenog rešavanja ove problematike sa zakonodavstvom EU ("Sl. glasnik RS", br 36/09). Za turizam su još značajni i Zakon o regionalnom razvoju Srbije, Zakona o lokalnoj samoupravi, Zakona o agenciji za razvoj malih i srednjih preduzeća, Zakon o udruženjima i niz zakonskih i podzakonskih akata iz oblasti razvoja malog i srednjeg preduzetništva.

Ono što treba neodložno poboljšati jeste efikasnost u sprovođenju zakonskih rešenja. Razlog sporijeg razvoja turizma leži i u tome što za sve zakone još nisu doneti podzakonski akti i procedure primene koji bi garantovali operacionalizaciju novih zakonskih rešenja u praksi. Pre svega, potrebno je smanjiti nepotrebna administriranja i gušenje privatnog sektora i sa tim stvoriti povoljnu klimu za rast konkurentnosti u turizmu. Treba istaći da su glavne nepogodnosti još uvek preveliki prerogativi centralne vlasti, nedovoljno poštovanje zakona i drugih pravnih akata, prevelika poreska opterećenja razvojnih poslova i nedovoljna osposobljenost lokalnih kadrova za pravno obezbeđenje, posebno u odnosima sa inostranstvom.

Analiza socio-demografske regije Potisje

Socio-demografska analiza regije Potisje, sa aspekta razvoja turizma i aktivnosti slobodnog vremena, obuhvatila je analizu objektivnih statističko-demografskih podataka o broju, razmeštaju i strukturi stanovništva u posmatranim opštinama.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, a na osnovu popisa stanovništva iz 2002. godine, u Potisju (bez Opštine Zrenjanin) živi 211.353 stanovnika, što čini 10,4% stanovništva

Vojvodine. U odnosu na prethodni popis iz 1991. godine postoji trend depopulacije, jer se broj stanovnika smanjio za 4,7%.

Celokupno stanovništvo Potisja živi u 64 naselja, od čega je 10 naselja gradskog tipa, a 54 su mešovita i seoska naselja. Gustina naseljenosti iznosi 74,2 stanovnika po kvadratnom kilometru, što je manje u odnosu na Vojvodinu sa prosečnom gustinom naseljenosti od 94 stanovnika.

U gradskim naseljima živi 57%, a u seoskim 43% stanovnika Potisja. Interesantno je da je samo 12 od ukupno 64 naselja imalo porast broja stanovnika, a čak 52 naselje imalo je depopulaciju. Porast broja stanovnika imaju samo mesta u blizini većih gradova i naselja koja su primila izbegličko stanovništvo (Radičević, Gospođinci, Đurđevo, Žabalj, Velebit, Zimonjić, Doline, Podlokanj, Srpski Krstur, Vilovo, Gardinovci, Mošorin i Šajkaš).

Tabela 3. Stanovništvo Potisja

OPŠTINA	Ukupno stanovnika	Gradsko stanovništvo	Seosko stanovništvo
Ada	18.994	17.333 (91,3%)	1.661 (8,7%)
Bečej	40.987	25.774 (62,9%)	15.213 (37,1%)
Žabalj	27.513	9.598 (34,9%)	17.915 (65,1%)
Kanjiža	27.519	10.200 (37,1%)	17.310 (62,9%)
Novi Bečej	26.924	14.452 (53,7%)	12.472 (46,3%)
Novi Kneževac	12.975	7.581 (58,4%)	5.394 (41,6%)
Senta	25.568	20.302 (79,4%)	5.266 (20,6%)
Titel	17.050	5.894 (34,6%)	11.156 (65,4%)
Čoka	13.832	4.707 (34%)	9.125 (66,0%)
POTISJE	211.353	115.841 (54,8%)	95.512 (45,2%)

Izvor: Stanovništvo Srbije, 2002

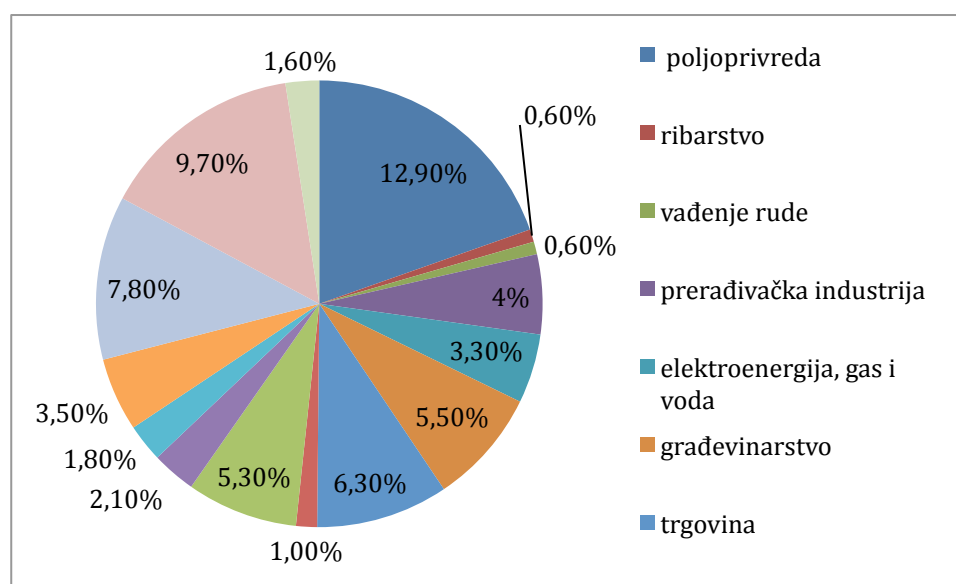
Analiza migratornih kretanja pokazuje da je udeo autohtonog stanovništva u ukupnoj populaciji Potisja 59,4%, što je više od proseka Vojvodine (53,1%).

Kada je reč o strukturi stanovništva u Potisju, prikazaćemo je sa aspekata biološke, socio-ekonomske, intelektualne i etničko-verske strukture.

Statistički podaci o polnoj strukturi pokazuju da u Potisju živi 103.140 muškaraca (48,8%) i 108.213 žena (51,2%).

Starosna struktura nije naročito povoljna, baš kao i u celoj Vojvodini. Najbrojnije petogodišnje starosne grupe su 45-49 godina (8,3%), 50-54 godine (7,5%), 40-44 godine (7,3%).

Kao indikatori socio-ekonomske strukture mogu se uzeti aktivnost i delatnost stanovništva. Na teritoriji Potisja ima 94.052 aktivnih stanovnika (44,5%), 43.961 lica sa ličnim prihodom (20,8%) i 73.340 izdržavana lica (34,5%). Nezaposlenih ima 14%, ili 29.589 u celom Potisju. Za ovu studiju posebno je indikativna struktura zaposlenog stanovništva.

Grafikon 1. Struktura zaposlenosti po delatnostima

Dakle, najveći deo aktivnog stanovništva radi u prerađivačkoj industriji, poljoprivredi, šumarstvu i vodoprivredi, što je slično sa drugim područjima Vojvodine.

Statistički podaci o obrazovnoj strukturi stanovništva pokazuju da u regionu Potisja ima 2,3% nepismenih. Među populacijom starijom od 15 godina osnovnu školu ima 26,1%, srednju školsku spremu ima 41,4%, višuškolu završilo je 4,0%, a fakultete 4,1% stanovnika. Slična situacija je i na nivou Vojvodine.

U etničkoj strukturi stanovništva Potisja (bez Opštine Zrenjanin) gotovo podjednako su brojni Mađari sa 96.345 stanovnika ili 45,5% i Srbi sa 94.914 stanovnika ili 44,9%. Ostali narodi su zastupljeni sa 20.090 stanovnika ili 9,6%.

Kao katolici se izjašnjava 99.547 ili 47,1% stanovnika, pravoslavaca je približno isti broj 99.179 stanovnika ili 46,9%, a ostalim veroispovestima pripada 12.627 stanovnika Potisja ili 6% populacije. Multikulturalnost i multikonfesionalnost Potisja, kao i bogato folklorno i tradicionalno nasleđe, mogu biti komparativna prednost Potisja u projektovanju i razvoju turističke ponude regiona.

Ekonomska i privredna razvijenost potiskre regije

Potiski region obuhvata ukupno 11 opština (Novi Kneževac, Kanjiža, Senta, Ada, Čoka, Kikinda, Zrenjanin, Bečej, N. Bečej, Žabalj i Titel), - u administrativnoj teritorijalizaciji, lociranih u 3 okruga /Severno banatski, Srednje banatski i Južno bački okrug/ i u aktuelnoj regionalizaciji lociranih u dva regiona /Banatski i Bački region/.

Potiski region pokriva nešto manje od 1/4 teritorije AP Vojvodine. U poređenju sa vojvođanskim prosekom, ovaj region ima:

- nešto veće učešće poljoprivrednog zemljišta u ukupnom zemljištu,
- znatno manje učešće pošumljenih površina u ukupnim površinama,
- znatno manju izgrađenost savremenih magistralnih i regionalnih puteva po kv. km i
- nešto manju razuđenost naseljenih mesta.

Demografska slika i kretanja u Potiskom regionu prate ista na pokrajinskom nivou:

- smanjivanje ukupnog stanovništva za cca 10% u poslednjih 15-ak godina,
- starenje stanovništva,
- migraciona kretanja iz manjih i manje razvijenih sredina prema većim i više razvijenim sredinama.

U odnosu na Pokrajinu, Potiski region ima:

- nešto manju gustinu stanovništva i
- nešto lošiju kvalifikacionu strukturu radno aktivnog stanovništva.

U oblasti zaposlenosti Potiski region prati stanja i kretanja na pokrajinskom nivou. Značajnije razlike beleže se u broju nezaposlenih. Naime, Potiski region ima upola manje nezaposlenih na 1000 stanovnika u odnosu na pokrajinski prosek.

Iz oskudnih raspoloživih podataka može se zaključiti da Potiski region (izuzimajući grad Zrenjanin, koji i nije bio predmet razmatranja ove Studije) u odnosu na Pokrajinu, beleži stagnaciju, pa i zaostajanje u pogledu:

- opremljenosti radnih mesta ili osnovnih sredstava po zaposlenom i
- investicionih ulaganja.

U pogledu privredne strukture, u poređenju sa Pokrajinom, Potiski region ima:

- nešto veće učešće poljoprivredne proizvodnje,
- nešto veće učešće industrijske proizvodnje i konačno
- nešto manje učešće tercijalnog sektora.

Treba istaći da je struktura obradivih površina i poljoprivredne proizvodnje veoma nepovoljna i s obzirom na veliko apsolutno učešće ovog sektora u ukupnoj privredi Potisja, to je jedan od

osnovnih razloga njegove nedovoljne razvijenosti. Naime, oranice čine čak 95% obradivih površina, dok su voćnjaci sa 0,8% i vinogradi sa 0,4%, simbolično zastupljeni. Preostalih 3,8% čine livade. Nepovoljnu sliku upotpunjuje struktura proizvodnje u kojoj dominira proizvodnja žita sa blizu 65%, zavisno od godine. Industrijsko bilje učestvuje sa nešto više od 20%, a krmno bilje i povrće sa po 5-6%, što je tipičan primer ekstenzivne strukture oraničnih površina.

U prošlosti, Potiski region je u poređenju sa Pokrajinom imao nešto razvijeniji privatni - preduzetnički sektor. Danas, ovaj sektor u regionu beleži blago zaostajanje u razvoju u odnosu na dinamiku i strukturu razvoja na nivou Pokrajine.

Po zvaničnim evidencijama, turizam i ugostiteljstvo su krajem 80-ih godina u vojvođanskoj privredi učestvovali sa 1,3%, da bi se poslednjih godina ovo učešće svelo na cca 1%. Decenijama su turizam i ugostiteljstvo u Potiskom regionu pratili vojvođanski prosek, da bi se u poslednjim godinama beležilo kretanje ispod Pokrajinskog proseka.

Poslednjih godina Potiski region beleži spoljnotrgovinski suficit. Naime, vrednost njegovog izvoza (cca 15% Vojvođanskog izvoza), zavisno od godine, dva do tri puta je veća od vrednosti uvoza. Visina uvoza u regionu mnogo zavisi od uvoza opreme i investicija, kojih gotovo da i nema poslednjih godina.

I pored relativno dobrih fizičkih pokazatelja privređivanja, Potiski region poslednjih godina beleži BDP po stanovniku ispod pokrajinskog proseka. Slični odnosi ili kretanja beleže se i kod zarada po zaposlenom. Moguće objašnjenje za ovakva kretanja treba tražiti u paritetima cena proizvoda, deviznim kursovima i slično.

S obzirom, na osnovnu temu Studije, nužno je istaći da su opštinska budžetska sredstva po stanovniku u Potiskom regionu ispod proseka na nivou Pokrajine. Ne raspolaže se sa mogućnošću utvrđivanja da li tome doprinose izvorni prihodi ili sredstva koja se prebacuju opštinama. Isti odnos evidentira se i kod pokazatelja izdvajanja iz opštinskog budžeta za sport, rekreaciju i kulturu. Naime, ova izdvajanja u Potisju niža su od izdvajanja na Pokrajinskom nivou.

Privredni i ekonomski razvoj Potiskog regiona zavisi od uspešnosti poslovanja i razvoja:

- privatizovanih preduzeća i
- sektora MSP.

Region Potisja raspolaže sa velikim kapacitetima za preradu sirovina poljoprivrednog porekla (šćerane, uljara, mlinovi za žito, jedina sojara u Srbiji (Bečej), više fabrika za preradu povrća, klanice i dr., ali mnogi od njih rade sa smanjenim kapacitetom ili su van funkcije. Za očekivati je

aktiviranje ovih kapaciteta s obzirom na bogatu sirovinsku bazu. Ono što uliva poseban optimizam za pozitivne promene u ovom sektoru jeste postojanje većeg broja MSP u oblasti agrobiznisa, koja su fleksibilna prema zahtevima tržišta i koja će, primenom ISO standardizacije i unapređenjem kvaliteta proizvoda moći uspešno nastupati na domaćem tržištu i izvoziti u zemlje EU. Za ciljeve ovog projekta značajno je da se formira kvalitetna baza lokalnih dobavljača za potrebe turizma.

Različiti subjekti, na različitim nivoima odlučivanja doneli su brojna plansko-razvojna dokumenta (strategije, programe, planove), koja se tiču daljeg ekonomskog, društvenog, prostornog i regionalnog razvoja Potiskog regiona. Ostaje da se vidi šta će se i kako od projektovanog i realizovati, jer brojna dokumenta ne prate planovi implementacije ili su isti nedostupni. Konačno, aktuelna ekonomska kriza nameće pitanje redefinisanja postojećih plansko razvojnih dokumenata.

PRIRODNI RESURSI REGIJE POTISJE KAO TURISTIČKE ATRAKCIJE

Potisje u našoj zemlji u širem smislu obuhvata sliv Tise, a u užem smislu prostor uz njenu obalu sa priobaljem: aluvijalnu ravan i njoj najbliži prostor na lesnim terasama sa obe njene obale.

Reka Tisa je, kako je poznato, međunarodna reka koja izvire na Karpatima. To je najduža pritoka Dunava (966 km) u koji se uliva kod Slankamena. Tisa, međutim, nije zvanično i međunarodni plovni put što u mnogome otežava interregionalno korišćenje. Ova činjenica će takođe u mnogome uticati i na turističko aktiviranje Potisja sve do momenta proglašenja za međunarodni plovni tok.

Površina sliva Tise iznosi 157.186 km², od čega je 7% u našoj zemlji, što čini 51,1% od površine Vojvodine.

Prema mnogim karakteristikama, Tisa je jedna od najosobenijih reka u Evropi i u našoj zemlji, a izdvojićemo samo neke karakteristike:

- imala je specifičnu morfogenezu,
- u ravničarskom području menja tok, krivuda i ostavlja meandre, od kojih su neki nastali veštačkim putem,
- usekla je usko korito u glinovito dno, a i kada ima mali pad erodira obalu,
- neki njeni napušteni meandri - mrtvaje, sada su zaštićena prirodna područja izuzetnih vrednosti; čak su i Ramsarska područja,
- ade - rečna ostrva koja mogu biti i turistički resursi,

- naselja u Potisju su locirana na lesnoj terasi ili na kontaktu lesne terase i aluvijalne ravni; neophodni su zahvati za njihovo približavanje i suživot sa rekam, formiranje rekreativnih tampon-zona (pristupni put, šetna i biciklistička staza, uređenje obale, plaža, ponton, kamping, zabavni i dečji park, nastrešnice, ložište, bivak, klupe...),
- njena obala i priobalje pružaju ogromne mogućnosti za turističko ekipiranje i za brojne outdoor aktivnosti, naročito za korist i dobrobit lokalnog stanovništva.

Fizičko-geografske karakteristike Potisja u Srbiji

U nastavku ćemo ukazati na prirodne osobenosti Potisja koje mogu biti značajne za turističko profilisanje ovog prostora.

Reljef Potisja u Srbiji

Naučna istraživanja su potvrdila da je Potisje najniži deo Panonskog basena. Tisa je usekla svoju dolinu u lesnim naslagama i tako izgradila lesne terase duž obe obale. Moguća je i teza da je les naknadno nanet, tj. mlađi od Tise.

Morfogeneza Tise još nije završena, tako da su neki njeni meandri u završnoj fazi srastanja sa obalom.

Morfološke crte reljefa u njenom slivu su: aluvijalna ravan, lesne terase i lesne zaravni.

Tisa u našoj zemlji ima meridijanski pravac pružanja, koji prati i njena aluvijalna ravan.

Duž leve obale, aluvijalna ravan je šira nego na desnoj obali. Tako se od ulaska Tise u Srbiju, lesna zaravan na njenoj desnoj obali gotvo približava reci, kod Martonoša, Kanjiže, Ade, Mola, B. Petrovog sela, a odatle širi sve do ušća u Dunav. Na levoj obali Tise, njena aluvijalna ravan je široka, osim kod Novog Kneževca i Novog Bečēja.

Aluvijalna ravan Tise je nagnuta prema toku reke i prostori oko ušća su najniži delovi Potisja (i Panonskog basena). Prosečna visina aluvijalne ravni Tise iznosi 79 m.

Za 8 m - 10 m iznad aluvijalne ravni Tise, sa obe obale, prostiru se lesne terase, čija je prosečna visina 86 m. Naselja u Potisju locirana su upravo na ovoj geomorfološkoj celini, sa obe rečne obale. I za buduće turističko aktiviranje Potisja lesne terase imaju veliki značaj, prirodni i privredno-turistički.

Na samom ušću Tise u Dunav lociran je Titelski breg, aluvijalna lesna uzvišica 120 - 128 m visine, sa odsecima prema Tisi i do 52 m. Titelski breg je najbolje proučen lesni geomorfološki profil u zemlji, sa turističkom budućnošću. Postoje projekti za njegovo turističko uređenje i uključivanje u geoturizam.

Klimatske karakteristike

Klimatske prilike značajno utiču na turističke aktivnosti u Potisju. Potiski prostor u Srbiji je otvoren prema vazдушnim strujama sa zapada i severa, a delimično zaklonjen istočno od Karpata i ima umereno-kontinentalnu klimu.

Srednje mesečne temperature vazduha od oko 20° C beleže se u junu, julu i avgustu. To je veoma povoljno za turistička kretanja i brojne outdoor aktivnosti, kako na reci Tisi, tako i u priobalju. Za brojne sportsko-rekreativne aktivnosti povoljni su klimatski uslovi i tokom prolećnih i jesenjih meseci (od aprila do kraja oktobra), kada se srednja mesečna temperatura kreće iznad 10° C, ali kada je u toku sunčanih dana temperatura na suncu na nivou pogodnosti za boravak ljudi na otvorenom prostoru.

Za sve outdoor rekreativne i turističke aktivnosti u Potisju, na akvatoriji, obali i priobalju, važno je poznavanje uporednih kretanja temperature vazduha i temperature vode u Potisju. Ovi podaci pokazuju da su srednje vrednosti temperature vode Tise više od temperature vazduha tokom cele godine.

Tabela 4. Srednje mesečne i srednje godišnje vrednosti: temperature vazduha, vode, padavina i insolacije u Potisju, za period od 1955. do 2000. godine

Tisa	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	god
Temperatura vazduha u 0 C													
sliv	-0,8	1,5	5,7	16,8	16,8	19,8	21,4	20,9	16,8	11,5	5,8	1,2	11,03
temperatura vode u 0 C													
sliv	0,7	1,8	3,4	10,9	16,8	21,6	23,1	23,1	19,3	13,9	7,6	1,8	12,2
padavine													
sliv	36,4	34,7	34,0	45,5	56,3	76,6	59,2	51,6	40,5	35,4	48,3	50,9	569,3
insolacija													
Bečej	65,9	102,7	160,6	183,5	247,3	258,9	290,6	277,7	205,3	158,4	82,1	61,4	2084,8

Izvor: Hidrometeorološki godišnjaci i meteorološki godišnjaci, Republički zavod za hidrometeorologiju, Beograd (1955–2000), Podaci za: padavine i insolaciju –period : 1971-2000, Sliv: podaci za hidrometeorološke stanice : Senta, Novi Bečej, Titel

Podaci pokazuju da se sneg izlučuje 21,7 dana tokom godine, a da je prosečno trajanje snežnog pokrivača 35,3 dana. Kretanje temperature vazduha i trajanje snežnog pokrivača, delimično ograničavaju određene outdoor aktivnosti u Potisju, na šta treba računati prilikom njihovog planiranja.

Period najpovoljnijih uslova za boravak turista na određenom prostoru naziva se zona komfora. Na Potisje je za zonu komfora moguće primeniti vrednosti ET - ekvivalenta temperature, koja iznosi:

- od 16,7 do 20,6, kada su turisti odeveni i
- 17,3 do 21,7, kada su turisti bez nekih delova odeće (Dukić, 1981).

U Potisju se izruči relativno mala količina taloga - 569,3 mm godišnje. Padavine su relativno ravnomerno raspoređene, sa maksimumom u junu. To nije prepreka za razvoj turizma, jer se padavine leti izlučuju u vidu kratkotrajnih pljuskova.

U zimskom periodu, niske temperature utiču na pojavu leda na Tisi i to se nepovoljno odražava na plovnost reke, ali ti dani su povoljni za sportske ribolovce. Zimski period, u danima postojanja snežnog pokrivača (pa i minimalnog od 10 cm) je vrlo prijatan za boravak ljudi na otvorenom za šetnje, sankanja, vožnje saonicama, lov, pa i posmatranje prirodnih atrakcija u "zimskoj idili". Takođe, izgradnja otvorenih bazena sa hipertermalnom vodom bi omogućila korišćenje bazena i boravak ljudi na otvorenom i u zimskim mesecima, kao što je to slučaj u susednoj Mađarskoj ili Austriji, na primer.

Insolacija je jedan od elemenata koji ima povoljne vrednosti u Potisju. Godišnja vrednost insolacije iznosi 2.048,8 sati, a najveća je tokom letnjih meseci, kada se očekuju i najintenzivnija turistička kretanja. Njene vrednosti preko 200 sati ima čak pet meseci, od maja do septembra.

Klimatske prilike u Potisju, u celini, povoljno utiču na sve turističke aktivnosti.

Morfometrijske karakteristike reke Tise

Tisa, duž svog meridijanskog pravca pružanja u našoj zemlji, povezuje Banat i Bačku. Skrećemo pažnju na njene morfometrijske karakteristike, koje su od značaja za razvoj turizma, a posebno za profilisanje outdoor aktivnosti.

Tok Tise u Vojvodini je nekad iznosio 230 km, a u periodu 1853-1905 skraćen je na 168 km. Prosečna širina reke je 200-220 m, a od Novog Bečeja do ušća 200-250 m. Dubina u proseku iznosi 4,4 m, što je veoma važno za plovidbu. Prosečan pad Tise na ovom sektoru je od 1-3 cm/km, a ponekad ima vrednost i ispod 1 cm.

Mrežu Tise u našoj zemlji čine njene pritoke, sa leve strane: Zlatica i Begej, a sa desne strane: Jegrička, Budžak, Čik i Kereš. Gustina rečne mreže Tise iznosi 0.073 km/km (po Neumann-u).

Fluviometrijski režim Tise zavisi u mnogome od klimatskih promena u Karpatskoj oblasti i Panonskom basenu. Na njega, izgradnjom brane kod Novog Bečeja, utiče i njegovo veštačko regulisanje.

Na režim vodostaja i proticaja Tise, kao i na uslove plovidbe, značajno utiče brana na Tisi kod Novog Bečeja. Ovom branom je pregrađeno korito Tise za veliku vodu i omogućena plovidba i za brodove do 1.000 tona nosivosti, odnosno, i za turističke brodove u budućnosti.

Duž obale Tise sagrađeni su nasipi - zaštitni pojasevi, najduži u Evropi: 3.680 km.

Koncentracija prerađivačkih kapaciteta oko Tise može predstavljati opasnost za **kvalitet njenih voda**, uništavanje njenog biodiverziteta, posebno u zaštićenim područjima. To svakako ograničava turističko uređenje i turističke aktivnosti, naročito kupanje i neke druge rekreativne aktivnosti. Prema kvalitetu voda, Tisa pripada II klasi voda (Uredba o kategorizaciji vodotoka, "Sl.list SFRJ" 6/78), a novija istraživanja pokazuju da pripada i III kategoriji, u pojedinim periodima i pojedinim sektorima. Stoga, međuopštinska komisija za praćenje stanja reke Tise, ima odgovornu ulogu da brine za održavanje kvaliteta vode Tise na zadovoljavajućem nivou.

Ade na Tisi

Ade na Tisi su potencijalni turistički resursi na koje treba računati u budućnosti. One nose imena prema nazivima naselja u čijoj su blizini.

Tabela 5. Ade na Tisi

Naziv ade	Dužina	Širina
Martonoška ada	1.250 m	200 m
Novokneževačka ada	u fazi srastanja sa levom obalom	
Bačkopetrovoselska ada	800 m	250 m
Novobečejska ada	250 m	80 m
Mužljanska ili Mošorinska ada	1.750 m	200 m
Titelska ada	1.750 m	1.750 m

Izvor: Pavić, 2006

Mrtvaje oko Tise

Retke su reke koje imaju toliko napuštenih meandara - mrtvaja, kao Tisa, a ona ih ima sa obe obale.

Na desnoj obali Tise, od severa prema ušću, nalaze se: Horgoška mrtvaja, Martonoška mrtvaja, Mrtvaja Pana, Mrtvaja Medenjača, Čuruška mrtvaja, Mrtvaja Mrtvač, Mrtvaja Stara Tisa kod Čuruga, Mrtvaja Vrbica.

Duž leve obale Tise, od severa prema ušću, locirane su: Mrtvaja Budžak, Mrtvaja Butka, Ađansko-Molska mrtvaja, Slano kopovo, Ostrovo, Rusanda, Okanj, Mrtvaja Vir, Mrtvaja Aradački Ajlaš, Mrtvaja Komonj.

Ekosistemi u Potisju

Tisa Rečni basen - Tisza River Basin (TRB) je jedan od najznačajnijih evropskih prirodnih resursa sa visokim biodiverzitetom, biljnim i životinjskim, što se kod nas ponekad zaboravlja.

Izuzetnu turističku vrednost imaju priobalni šumski pojasevi koje čine zajednice topola i vrba (*Saliceto-Populetum sensu lato*) i zajednica hrasta lužnjaka (*Genisto Quercetum roboris*). Šumski pojasevi se prostiru pretežno na aluvijalnoj ravni, duž obe obale Tise. Priobalne šume su staništa brojne visoke i niske divljači.

U Potisju je zastupljena i slatinasta vegetacija u močvarnim područjima, a to je vegetacija sekulentnih halofita, sveze – Thero - Salicorinion, a na aluvijalnim peskovima rasprostranjene su sveze *Puccinellion peisonis*.

Najveću turističku vrednost Potisja čine ekosistemi u zaštićenim područjima.

Zaštićena prirodna dobra Potisja

Slano Kopovo

Specijalni rezervat prirode Slano Kopovo proglašen je Uredbom o zaštiti Specijalnog rezervata prirode "Slano Kopovo", ("Službeni gl. RS" br. 74/01).

Jezero Slano ili Veliko Kopovo, odnosno bara Slano Kopovo, nalazi se severoistočno od Novog Bečeja, od koga je pravolinijski udaljeno 5 km (karta 7).

Obuhvata polulučnu, izduženu depresiju, koja je ustvari fosilni meandar reke Tise. Sedimentacijom još u doba Panonskog mora, a kasnije eolskom, i naročito rečnom erozijom, stvoreno je udubljenje blagih strana i širokog dna, koje se ispunilo vodom. Na sličan način nastale su brojne utoleglice i bare u ovom regionu, koje zajedno sa močvarama i ritovima Banaćani nazivaju "kopovi", a ako su im vode sa većim procentom soli, onda i "slane".

Na zaštićenom području Specijalnog rezervata prirode "Slano Kopovo" uspostavljen je režim I, II i III stepena zaštite. Ukupna zaštićena površina iznosi nešto preko 976 ha. Rezervat je poveren na upravljanje lovačkom društvu "Zec" iz Novog Bečeja. Sve dalje aktivnosti, razvoj i korišćenje dobra, moraju se usaglašavati sa osnovnom namenom.

Jedan od značajnih vidova korišćenja područja Slano Kopovo je lovstvo. Najzastupljenije lovne vrste, od pernate divljači su, pre svega fazan (obzirom da na ovom području postoji fazanerija), zatim jarebice i divlje patke. Od ostale divljači, predmet lova su zec i srna. Ne treba izostaviti ni poslove na redukciji broja lisica, koje predstavljaju veliku opasnost u vreme gnežđenja ptica.

Značajan potencijal održivog razvoja Slanog Kopova je turizam i to prvenstveno planiranje i organizovanje ekoturizma. Ovo tim pre što Slano Kopovo predstavlja jednu od poslednjih očuvanih bara na slatinama Vojvodine, sa tipičnom slatinskom vegetacijom. Bare su, ne samo kod nas, nego i u celoj Panonskoj niziji u fazi iščezavanja. Ujedno, ovo područje predstavlja i veoma značajan centar biološke raznovrsnosti živog sveta na našim prostorima, kao i jedno od najvažnijih i najosobnijih staništa ptica u Srbiji. Treba naglasiti da je ono jedinstvena selidbena stanica za migratorne vrste ptica, prvenstveno ždrala. Ovo prirodno dobro odlikuje se i prisustvom izuzetno retkih biljnih i životinjskih vrsta koje se samo ovde mogu sresti.

Slano Kopovo i danas predstavlja izuzetan naučni poligon, o čemu svedoče brojna istraživanja ornitologa, botaničara, geografa i dr. Treba insistirati na okupljanju naučnika i stručnjaka raznih profila u cilju traženja odgovora na mnoga pitanja, kao što je rešenje problema snabdevanja vodom, poboljšanje mogućnosti gnežđenja specifičnih i retkih vrsta avifaune, utvrđivanja smernica i praktičnih rešenja za buduće upravljanje ovim prirodnim dobrom.

Stari Begej – Carska bara

Specijalni rezervat prirode „Stari Begej – Carska bara”, proglašen je na osnovu Zakona o zaštiti životne sredine (“Sl. Glasnik RS” br. 66/91) i posebne Uredbe.

Nalazi se na aluvijalnoj ravni između Tise i kanala Begej, južno od naselja Ečka, Stajićevo i Lukino selo, a severno od naselja Perlez. Iako se nalazi na teritoriji Opštine Zrenjanin, koja je u ovoj studiji izostavljena, osvrnućemo se na ovaj objekat u meri koja omogućuje sagledavanje celine prirodnih vrednosti geografskog regiona Potisje.

Ukupna površina rezervata je 8.962 ha, od čega zaštićeni deo sa režimom I, II i III stepena zaštite, zahvata površinu od 1.646 ha, a zaštitna zona 7.316 ha. Rezervat je poveren na upravljanje AD Ribarskom gazdinstvu „Ečka”, Lukino selo.

Zaštita vegetacije zaštićenog prostora u celini, kao osnovne komponente ovakve biocenoze, mora biti kompleksna i, pored šumske vegetacije, treba da obuhvati zaštitu i ostalih biljnih zajednica.

Zaštićeno prirodno dobro "Stari Begej – Carska bara" vrlo je pogodan predeo za aktivnu rekreaciju i razvoj specifičnih oblika turizma.

Za turistički položaj, može se reći da je izuzetan, jer se nalazi u blizini nekoliko značajnih saobraćajnica. Magistralni put M 24-1 povezuje Beograd, Zrenjanin, Kikindu i Suboticu. Druga saobraćajnica povezuje Novi Sad i Zrenjanin sa Vršcem i dalje Temišvarom. U blizini se nalazi privredni aerodrom. Od Zrenjanina je udaljen 16 km, Novog Sada 50, Beograda 52 i Kikinde 75 km.

Iako je turizam u početnoj fazi, može se izdvojiti nekoliko oblika koji se razvijaju: edukativni, ribolovni, lovni, foto-safari. Za sada turističku tražnju čine samo đaci, studenti, naučni radnici, ribolovci i lovci. Međutim, tip turističke ponude koju treba uobličiti na postojećoj resursnoj osnovi, može se uspešno plasirati veoma zahvalnom segmentu eko turista, ljubitelja prirode i specijalnih interesovanja.

Prirodne vrednosti Specijalnog rezervata prirode „Stari Begej – Carska bara“ visoko su ocenjene zbog postojanja oko 250 vrsta ptica, 24 vrste riba, kao i sisara, za ovo područje retkih: vidra, tekunica, šumska mrka voluharica, divlja mačka i dr. Od posebnog su značaja i ribnjačka jezera koja se nalaze u zaštitnoj zoni ovog prirodnog dobra.

Čine se veliki naponi da se turizam poveže sa zaštitom prirode na održiv način. Turizam ne mora neizbežno da ugrožava prirodnu sredinu, čak treba da je unapređuje. Ako se razvija planski, koordinirano sa menadžmentom zaštite i ako uvažava ekološke karakteristike prostora, interpretira ih, promoviše i ostvaruje sredstva za zaštitu, onda se takav turizam može smatrati održivim.

Rezervat trenutno pruža mogućnosti za turistički obilazak brodom kapaciteta 50 putnika, duž Starog Begeja do vidikovca na Carskoj bari. Takođe, moguća je šetnja „stazom zdravlja“, kao i vožnja biciklom (uz iznajmljivanje), šetnja nasipima koji okružuju rezervat i let motornim zmajem. U turističku ponudu moguće je uvrstiti i obilazak kaštela u Ečkoj, a poseban tretman zaslužuje eko-etno kompleks u Belom Blatu, koji treba kompletno urediti i opremiti u tradicionalnom stilu.

Stara Tisa kod Bisernog ostrva

Park prirode "Stara Tisa" kod Bisernog ostrva stavljen je pod zaštitu Odlukom o njegovoj zaštiti, opština Žabalj, Bečej i Novi Bečej, 2008. godine.

Prirodno dobro "Mrtva Tisa" kod Čuruga nalazi se uz desnu obalu reke Tise, na teritoriji pomenute tri opštine. Do lokaliteta se može doći iz pravca Bečej – Novi Bečej do brane na Tisi, zatim od Bačkog Gradišta do mosta na „Mrtvoj Tisi“, kao i putem iz pravca Žabalj – Čurug.

Ukupna površina parka prirode „Stara Tisa“ kod Čuruga iznosi nešto više od 391 ha, u režimima II i III stepena zaštite, dok je površina zaštitne zone 3.801,51 ha.

Vlada Republike Srbije svojom Uredbom proglašava prirodno dobro "Mrtva Tisa kod Čuruga" za Park prirode i poverava ga na upravljanje JVP "Vode Vojvodine".

Pošto je ovaj park prirode nedavno proglašen, predstoji sprovođenje odgovarajućih mera zaštite i njegovo turističko aktiviranje.

Jegrička

Park prirode "Jegrička" smešten je u prostoru južne bačke terase između Velikog Bačkog kanala na severu i Dunava na jugu. Proteže se u dužini više od 60 km, pravcem zapad-istok, ulivajući se u reku Tisu. Vodotok je autohtona rečica Bačke, koja je uticajem čoveka izgubila prvobitni izgled. Danas predstavlja samo deo velikog vodenog sistema „Jegrička“.

U saobraćajnom pogledu Jegrička je dostupna svim većim gradovima Pokrajine. Preko vodotoka prelazi više važnih saobraćajnica, pre svega autoput Beograd-Novog Sada-Subotica, stari put E 75, put Novi Sad-Bečej i lokalni put Žabalj-Čurug.

Celo zaštićeno područje površine 1.144,81 ha u društvenom je vlasništvu. Uspostavljen je režim zaštite II i III stepena. Sprovođenje mera i aktivnosti zaštite u Parku prirode „Jegrička“ i adekvatno zastupanje opštih interesa zaštićenog prirodnog dobra povereno je JVP „Vode Vojvodine“.

Započelo se i sa razvojem turizma. U fazi formiranja nalazi se turistički klaster „Jegrička i salaši“, a uspostavlja se i međusektorsko partnerstvo za razvoj ekoturizma između SO Temerin, TO Opštine Temerin, JVP „Vode Vojvodine“ i vlasnika motela na Jegrički. Očekuje se da se u ove projekte uključi Opština Žabalj na čijoj se teritoriji nalaze značajni turistički potencijali, zajedno sa ušćem Jegričke u Tisu.

Kamaraš

Park prirode „Kamaraš“ - Zakon o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS", br. 66/91, 83/92, 53/95).

Prirodno dobro se nalazi u severnoj Bačkoj, na tromeđi Subotičko-horgoške pešćare, lesne terase i aluvijalne ravni reke Tise. Kompleks vlažnih staništa se pruža od državne granice sa Mađarskom do aluvijalnog područja Tise, istočno od naselja Horgoš. Prostire se na području opštine Kanjiža.

Autoput E-75 i međunarodna pruga Subotica-Segedin prelaze preko severnog dela prirodnog dobra. Prirodno dobro je udaljeno od Subotice 30 km, a od Beograda 194 km.

Površina prirodnog dobra je 267.96 ha, a površina zaštitne zone 338 ha. Na zaštićenom području Parka prirode "Kamaraš" uspostavlja se režim zaštite II i III stepena.

Odlukom o zaštiti Parka prirode "Kamaraš", Skupština opštine Kanjiža odredila je Udruženje građana za zaštitu životne sredine i poznavanje zavičaja „IRINGÒ“, Horgoš za staraoca ovog prirodnog dobra. Odlukom su definisane njegove obaveze u pogledu mera i uslova zaštite koje mora da sprovodi, kao i način obezbeđenja sredstava neophodnih za sprovođenje zaštite.

Srednjoročni program zaštite i razvoja za sva zaštićena dobra donosi upravljač nakon konsultacija sa Zavodom za zaštitu prirode Srbije. Ovaj Program treba da sadrži mere i rešenja kojima se obezbeđuje očuvanje, zaštita i unapređivanje prirodnih vrednosti i karakteristika zaštićenog dobra. Program treba da se zasniva na stručnim saznanjima (Standovár és Primack, 2001, Aradi, 2001) i na iskustvima šireg regiona (Duhay, 2001). Na osnovu ovog višegodišnjeg programa donose se jednogodišnji programi zaštite. Program zaštite i razvoja prirodnog dobra obuhvata:

- organizaciju upravljanja i gazdovanja,
- mere zaštite, očuvanja i unapređenja prirodnih vrednosti,
- mere zaštite i mudrog korišćenja prirodnih resursa,
- prezentaciju prirodnog dobra i vaspitno-obrazovne aktivnosti,
- program naučno-istraživačkog rada i monitoringa,
- program očuvanja kulturne baštine.

Od objekata koji se nalaze pod zaštitom, a koji mogu imati određene rekreativne, kulturne ili estetske vrednosti od značaja za turizam u Potisju, treba spomenuti još **Spomenik prirode "Stari park u Novom Kneževcu"** (izlazi na Tisu), **"Stari park u Čoki"** (u centru Čoke pored starog dvorca) i **Spomenik vrtne arhitekture, Park "Sokolac"**, dok su ostali manjeg značaja.

Prirodna dobra u Potisju koja su u postupku zaštite

Okanj bara

Okanj bara se nalazi na oko 1,5 kilometara severno od naselja Elemir. Predstavlja fosilni meandar reke Tise koja zajedno sa jezerom Rusanda i Slanim Kopovom čini jedinstvena očuvana slatinska područja u Banatu. Okanj bara ima ukupnu površinu od oko 1,5 km², a prosečna dubina iznosi oko 1,5 metara. Ukupno je na ovom prostoru zabeleženo 184 vrsta ptica, od kojih se sedam vrsta nalazi na Svetskoj Crvenoj listi ugroženih vrsta. U prošlosti, Okanj bara je bila i nezaobilazno kupalište stanovnicima Elemira i okolnih naselja. Danas, u procesu zaštite, značajnu ulogu igra Društvo za zaštitu životne sredine "Okanj" iz Elemira koje teži očuvanju i unapređenju ovog jedinstvenog područja, uz pokretanje inicijative da Okanj bara dobije status specijalnog rezervata prirode.

Specijalni rezervat prirode "Okanj bara" okružen je putevima Elemir – Melenci – Novi Bečej i Elemir – Taraš, železničkom prugom Beograd – Zrenjanin – Kikinda, kao i plovnim putem reke Tise.

Prirodno dobro udaljeno je od Zrenjanina 15 km, Novog Sada 60 km, a od Beograda 90 km. Blizina pomenutih saobraćajnica, kao i blizina velikih gradova u okruženju, čine područje "Okanj bare" pristupačnim.

Na području Specijalnog rezervata prirode "Okanj bara" uspostavlja se režim zaštite I, II i III stepena. Veličina ukupno zaštićene površine iznosi 5 677, 62ha. Oko prirodnog dobra uspostavlja se zaštitna zona površine 4.052 ,84 ha.

Prostori u Potisju koji su predviđeni za zaštitu

Na osnovu Programa rada na zaštiti prirode i prirodnih dobara u 2008. godini, Zavod za zaštitu prirode Srbije je predvideo **valorizaciju prostora u neposrednom okruženju Tise** u Srbiji. Od ovog procesa zavisice i stepen njihove turističke aktiviranosti. To su pretežno vodena i vlažna područja, odnosno stari meandri Tise, ali valorizacija obuhvata i ugrožena šumska, slatinska i stepska područja.

Predviđena je zaštita, sledećih prostora :

- Mrtvaja Đala (desna obala Tise) – u pograničnom području sa Mađarskom (164-160 rkm Tise),
- Kapetanski rit (desna obala Tise) – kompleks slatinskih staništa sa prodorom vlažnih i vodenih. Važan zbog ekološkog koridora između SRP «Selevenjske pustare», SRP «Ludaško jezero» preko rečice Kireš sa Tisom (148-142 rkm),

- Mrtvaje Pana i Budžak (paralelno sa leve i desne obale Tise, kod Sente) – 127-126 rkm,
- Molska šuma (leva obala Tise) – šumski autohtoni kompleks očuvanih hrastovih šuma (103-100 rkm),
- Mrtvaja Medenjača (iznad Bečeja) – stari meandar Tise koji je u jednom delu zarastao i degradiran, ali u delu prema Tisi je u očuvanom stanju. Zamisao Opštine Bečej je da se ovaj meandar revitalizuje (82-78 rkm),
- Mala i Velika provala (desna obala Tise) – mrtvaja sa dve provale (46-44 rkm),
- Mrtvaja Vrbica (desna obala Tise)- od 32 do 30 rkm,
- Mrtvaja Ajlaš (leva obala Tise) – mrestilište ribe sa velikim brojem prirodnih retkosti (36-34 rkm),
- Mrtvaja Komonj (leva obala Tise) – isto kao prethodna (25-24 rkm).

Sva prirodna dobra u Potisju predstavljaju izuzetne turističke resurse, ali su samo delimično turistički afirmisani.

Cvetanje Tise

Samo se u Potisju, u Evropi, dešava jedinstvena prirodna pojava – Cvetanje Tise, svakog juna meseca. Ovo je prirodni fenomen, nije mit. Naime, na dnu reke Tise, nakon trogodišnjeg života, larva insekta *Palngenia Longicauda* - Tiski cvet, u junu mesecu svake godine, izlazi na površinu reke, u vidu belih čaura (najpre mužjaci). Nakon pojavljivanja, beličasta čaura se, za samo nekoliko minuta, pretvara u leptira koji juri prema obali i tu se presvlači i vraća na akvatoriju gde počinje čaroban svadbeni ples - Cvetanje Tise. Mnogi gradovi na obali Tise ove trenutke obeležavaju koncertima, naučnim skupovima.

Reka Tisa je i po tome jedinstvena i od tog fenomena u ovom projektu predlažemo stvaranje Svetskog ekološko-kulturološkog turističkog brenda - Cvetanje Tise.

AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA U POTISJU

Vode reke Tise kao turistički resurs

Svaka reka, pa i Tisa privlači ljude i posetioce od praiskona do danas. Voda daje uslove za život, za kretanje, za navodnjavanje. Voda reke je i stanište za raznovrsne biljne, a naročito životinjske vrste koje ljudi koriste za ishranu – ribe, školjke, puževe, ali je i stanište za mnogobrojne ptice koje čovek voli da posmatra, pa i lovi.

Prirodnost i slaba privredna eksploatacija reke Tise danas daje mogućnosti za pravilno dimenzioniranje korišćenja resursa, te za očuvanje. Reku Tisu je moguće koristiti za ribolov, plovidbu u funkciji komuniciranja ali i za rekreativnu plovidbu. Osnovne aktivnosti i uslovi za njih bi bili sledeći.

Kupanje na Tisi

Kupanje u Tisi, kada je u pitanju temperatura vode, moguće je u periodu jun - avgust (temp. vode 20°). Sezona kupanja je skoncentrisana na tri letnja meseca, dok se u prolećnjim i jesenjim mesecima, kada je voda već hladnija, mogu koristiti uređene plaže, pontoni za sunčanje, a akvatorija za rekreativno kajakarenje i veslanje.

Obala Tise nema najpovoljniju konfiguraciju koja ograničava pristupačnost obala. Kupanje je omogućeno na mnogim plažama u blizini naselja. Ređe su peščane plaže, ali zato su u mnogim naseljima izgrađeni drveni pontoni, platoi koji plutaju na vodi i tako nadoknađuju nepogodnost obale. Poteškoće za kupanje su na delovima koji su nepristupačni ili imaju izgrađene objekte na samoj obali. Problem koji se javlja u vreme letnjih meseci je veoma nizak vodostaj kada se pojavljuje blato ili neuređena obala. Ovaj nedostatak se prevazilazi nasipanjem obale u delu planiranih plaža šljunkom ili izgradnjom već pomenutih platoa.

Voda na Tisi pripada II i III bonitetnom razredu. Tisa već ulazi u Srbiju sa kvalitetom vode II - III razreda. Ponekad nije pogodna za kupanje, posebno u letnjem mesecima pri niskom vodostaju.

Ovo ukazuje da je smanjenje i eliminacija zagađivača u slivu Tise najurgentniji zadatak u cilju ukupnog održivog razvoja regiona Potisja, a time i razvoja aktivnosti slobodnog vremena i turizma. To je veoma ozbiljan problem u čije rešavanje mora biti uključeno svih pet zemalja Potiskog basena. Godine 2006. započeti su radovi u našem delu, kako na izradi projektne dokumentacije, tako i na izgradnji nekih objekata i izvođenju radova u vezi sa zaštitom životne sredine. Može se očekivati intenziviranje ovih radova s obzirom na njihov značaj i globalna opredeljenja Pokrajine. Najvažnije bi bilo da se ti radovi ubrzaju kako bi se vode Tise što pre dovele u stanje podnošljivo za bavljenje vodenim sportovima i drugim rekreativnim aktivnostima.

Nautika i plovidba na Tisi

Razvoj nautike i nautičkog turizma na Tisi još nije počelo. Postoje samo prirodni potencijali na koje je ukazala i Strategija turizma Republike Srbije 2005-2015. Nautički turizam je specifični

oblik turizma obeležen kretanjem turista plovilima po vodenim površinama, uključujući njihovo pristajanje, i obuhvata svu infrastrukturu u lukama i marinama potrebnu za njihov prihvata. Prema prihodima koji se ostvaruju takvim kretanjima, nautički turizam je jedan od unosnijih oblika turizma. (hr.wikipedia.org/; 12.03.2010, 17:30).

Nautička sezona na Tisi može da traje od aprila do oktobra. Nautička sezona, dakle, za razliku od kupališne, traje mnogo duže, što predstavlja moguće produžavanje sezone sa leta i na proleće i jesen. Pri tome je neophodno istaći da u proleće i jesen Tisa ima daleko više vode nego u leto pa je i plovidba sigurnija i prijatnija.

Hidrosistem DTD je, pored osnovne funkcije da služi za navodnjavanje, delom projektovan i građen upravo za turističko-rekreativne svrhe (šetnja i trčanje, plivanje, veslanje, jedrenje, skijanje na vodi, sportski ribolov, vaterpolo, krstarenje brodom).

Hidrosistem DTD predstavlja kontaktni prostor sa Tisom od ulaska Velokog Bačkog kanala kod Bečeja i njegov nastavak kroz Banat. Ustava kod Novog Bečeja je neophodan objekat za regulaciju nivoa vode i vodosnabdevanje, ali je ograničavajući faktor za uspostavljanje nesmetane plovidbe Tisom, te dobijanja statusa međunarodnog plovnog puta. Pri tome ovaj deo predstavlja vodočvorište sa izrazitim nautičkim vrednostima (mogućnost lakog prelaska preko prevodnica). Hidrosistem DTD predstavlja idealni vodni put za nautički turizam i zajedno sa Tisom daje veliku slobodu kretanja pre svega čamcima i brodovima. Značajna je dubina korita, relativno mala količina nanosa koji transportuje, mali pad i brzina oticaja, po čemu predstavlja veoma pouzdan plovni put. Za plovidbu Tisom nije potrebno veliko nautičko iskustvo. Tisa je mirna reka bez većih "ćudi", što omogućava i nautičarima amaterima da uživaju u čarima vožnje brodom.

Prevoz brodovima još uvek predstavlja najjeftiniji vid prevoza robe i putnika. A kako smo ranije predočili potencijale Hidrosistema DTD i Tise, nautički putnički transport predstavlja priliku za razvoj Potiskog regiona.

Vidno su poboljšani uslovi plovidbe od brane kod Novog Bečeja. To poboljšanje odnosi se na veće brodove, jer su uslovi plovidbe za čamce i manje brodove gotovo idealni.

Tisa je najveća pritoka Dunava. Pored Hidrosistema DTD, Tisa se sa Dunavom sastaje kod Starog Slankamena i time se šire mogućnosti za nautički turizam na obema rekama.

Tisa u Mađarskoj, od Segedina do Tokaja, predstavlja veoma živ vodotok sa turističkim brodovima i nautičko turističkim plovilima. Ako se uporedi aktivnost na vodi, Mađarska strana

na ovoj reci ima nemerljivo veći protok malih i velikih brodova. Intenzivan je putnički prevoz stanovništva i turista.

U Srbiji je daleko manje plovila i svi su uglavnom teretni. Putnički transport u Srbiji gotovo da i ne postoji, dok je privredni transport nešto življi, ali je i on opredeljen uglavnom na prevoz peska, šljunka i nešto druge rasute robe. Regata "Ilustrovane politike" postojala je do 2003. godine, kao promotivna akcija za oživljavanje nautike i nautičkog turizma na Tisi. Ta regata je opravdavala svoju svrhu i držala primat u nautičkom turizmu, ali je nažalost prekinuta.

Dva do tri puta godišnje u toku leta Tisom saobraća veliki Brod-hotel Victor Hugo, za 80 putnika. Dolazak stranog putničkog broda predstavlja izvesnu mogućnost za kvalitetno iskorišćavanje prostora kao što je Potisje. Pored plovidbe, putnici na stajanjima intezivno koriste prostor i pogodnosti za rekreaciju i zabavu. Ipak, ovo sporadično dešavanje može imati neku promotivnu ulogu koju treba iskoristiti. To bi trebalo adekvatno propratiti u našim i inostranim medijima i na druge načine skrenuti pažnju nautičarima i investitorima na izuzetne potencijale Tise za razvoj nautičkog turizma.

Plovni potencijal Tise očekuje ekspanziju nakon izgradnje kanala dužine 125 km, koji treba da spoji Dunav kod Dunarasti sa Tisom između Solnoka i Čongrada. Nakon izgradnje kanala, Potisje će još poboljšati nautičke karakteristike, budući da bi Tisa sa dva kanala bila spojena sa Dunavom. Tako bi prostor između Tise i Dunava predstavljao najpovoljniji vodni prostor za nautički turizam u Evropi.

Tisa je plovni put međunarodnog značaja, od ušća do brane u Novom Bečeju V klase, a od brane uzvodno IV klase. Klasa predstavlja vrstu plovnog puta i razlika u klasi predstavlja samo ograničenje pri prolasku brodova kroz plovni put. Ako uzmemo u obzir da je ovde reč o turizmu, veliki brodovi nemaju i veliku nosivost pa je razlika u plovnom putu sa turističkog aspekta relativno zanemarljiva. Po oceni Evropske komisije, povoljniji je jedino plovni put Dunava kroz našu zemlju, jer je on u šestoj i sedmoj, najvišoj klasi. To daje relativnu prednost samo za teretni saobraćaj zbog nosivosti, dubine gaza i veličine plovila. Kroz branu kod Novog Bečaja prolaze brodovi dužine 85m, širine 9,5m, gaza 2,5m i nosivosti do 1500 tona, a u nautičkom turizmu u Potisju se i ne računa na veće brodove.

Tisa u Srbiji, prema preporukama Svetskog udruženja za vodene puteve, zadovoljava sve četiri rekreativne klase: Ra – čamci, Rb – čamci, Rc – motorne jahte, Rd – jedrilice. Kao što je već napomenuto, u rekreativnim nautičkim plovidbama Potisje je gotovo idealno, jer po

standardima može prihvatiti veći broj različitih plovnih objekata. Svi plovni objekti su u privatnom vlasništvu i ne učestvuju u organizovanom prevozu turista.

Na Potisju ne postoji marina koja se nalazi u komercijalnoj eksploataciji i koja može da prihvati veći broj turista. Za nautičare, koji borave u prostoru, a imaju manje potreba u odnosu na turiste, postavljena su duž toka Tise pontonska privezišta za čamce.

Na delu Tise kroz našu zemlju ne postoji ni jedan prihvatni objekat kriterijuma marine za prihvatanje plovila. Postoji jedino granično pristanište locirano kod Sente, u kome se za sada obavlja samo istovar i utovar rasutog tereta. Međutim, on nema adekvatan privez, pa tako ni uslove za prihvatanje manjih plovnih objekata.

U Adi, 103 rkm, postoji uvučeni zimovnik sa 120 mesta za čamce i brodice, a u Senti 123 rkm, Kapetanija sa pontonom za 65 čamaca. Predstavljene marine imaju mali prostor za plovne objekte koji nisu vezani na njima, pa je pristajanje brodica moguće samo na ograničenom prostoru. Postoji i nekoliko mogućih privezišta (u Titelu, N. Bečeju i Bečeju) koji su zapravo slabo uređena obala sa mogućnošću da se čamac priveže pa je i veliko pitanje da li imaju formu privezišta.

Prihvatna mesta u Potisju trebalo bi da budu na udaljenosti oko 25 km što je lako izvodljivo jer se mnoga naselja nalaze na Tisi i predstavljaju idealna mesta za prihvatanje čamaca. Studija prostornog razmeštaja nautičkih centara na Tisi je formirala predlog lokacija za izgradnju više tipova privezišta.

Vikend naselja predstavljaju potencijalne objekte za boravak turista, ali i nautičara zato što su raspoređena gotovo u svim delovima Potisja i moguće ih je turistički iskoristiti. Kampovi pak predstavljaju mesta upravo za nautičare, regataše i bicikliste i njihova lokacija pored Tise samo im povećava turističku vrednost.

Ribolov

Na Tisi postoje dobri uslovi za ribolov, koje možemo predstaviti na sledeći način:

- Tisa obiluje ribljim fondom zato što je povoljno stanište za oko 50 vrsta iz 11 porodica,
- izdiferencirana su dva ribarska područja: Tisa 1 – od državne granice do brane u Novom Bečeju i Tisa 2 - od brane do ušća.

Najatraktivniji ribolovni reviri su: kod ušća u Dunav, u zoni ušća Begeja, kod vikend naselja Dukatar, kod ušća Jegričke, ispod brane Novi Bečej u zoni preliva, kod ušća Zlatice, kod Sente, u

oštroj krivini kod Adorijana, između Kanjiže i Martonoške ade, Budžak kod Mola, Stara Tisa kod Čuruga, Tisa kod Bečeja, Tisa kod Mošorina, a postoje i mnogi drugi (Karta 8).

Termalni izvori kao resurs za turizam i aktivnosti slobodnog vremena

Velnes možemo posmatrati kao stanje zdravlja koje podrazumeva harmoniju tela, uma i duha, sa samoodgovornošću, fizičkom aktivnošću, kozmetičkom negom, zdravom ishranom, relaksacijom, meditacijom, mentalnom aktivnošću, edukacijom i socijalnim kontaktima kao fundamentalnim elementima.

Smatra se da postoje tri forme zdravstvenog turizma: lečilišni, kurativa i velnes. Lečilišni znači samo lečenje i jedan vid oporavka (medicinske usluge), kurativni predstavlja rehabilitaciju (terapeutske tretmani), a velnes je usmeren na aktivnosti uspostavljanja potpune ravnoteže tela i duha, tj. dobro stanje duha i tela (fizičke i mentalne aktivnosti, relaksacione vežbe, programi ishrane, zabava).

Velnes turizam je skup svih odnosa i fenomena koji proizilaze iz putovanja i boravka ljudi čiji je glavni motiv očuvanje i poboljšanje njihovog zdravlja. Oni zahtevaju temeljan paket usluga koji sadrži profesionalno znanje, fitnes, kozmetičku negu, zdravu ishranu ili dijetu, relaksaciju ili meditaciju, fizičku i mentalnu aktivnost ili edukaciju (Mueller, Kaufmann, 2001).

Potisje se odlikuje razvijenim banjaskim turizmom. U analiziranju sadržaja koji mogu činiti veoma atraktivnu, na tržištu traženu, ponudu za velnes uslugama neophodno je spomenuti banju Kanjiža i Bečejsku banju. One će biti naročito aktuelne kada budu izdiferencirale ponudu i fizički razdvojile sadržaje za pacijente na lečenju i ponudu za turiste.

U priobalnom pojasu Tise, na nekoliko mesta, na površinu izlaze i termomineralne vode, koje se u banjama koriste za potrebe lečenja ili su za sada samo neiskorišćeni potencijal. Postoji više izvora termomineralne vode koji još nisu kaptirani pa se njihova eksploatacija tek najavljuje.

Termalni izvori u opštini Senta

U opštini Senta, redovna kontrola hemijskih i fizičkih karakteristika vrši se na dva bunara, jedan u ritu severno od Gradske kuće (pijaca – javna česma) i drugi kod šećerane na lesnoj terasi.

Na osnovu rezultata dobijenih laboratorijskim ispitivanjima, voda ne odgovara Pravilniku o higijenskoj ispravnosti vode za piće usled povećane mutnoće, zatim usled povećanog utroška KMnO₄ i povećane koncentracije amonijaka.

Na prostoru opštine Senta najveći arteški vodni potencijal nalazi se u prvom vodonosnom horizontu, tačnije između 50 i 90 m. U tom prostoru izbušen je i najveći broj bunara koji su danas, bez obzira na sve, subarteški sa relativno slabim pijezometrijskim pritiskom. Definitivno, to je plod nemarnosti čoveka.

U opštini Senta postoje 3 bazena: 2 otvorena i 1 zatvoreni.

Termalni izvori u opštini Čoka

Stalnih i pravih izvora na ovom terenu nema. Jedino se u vlažnijem delu godine mogu na više mesta, ispod samog lesnog odseka, videti veoma slabi izvori. Isti takvi izvori mogu se videti i pored obale Tise. Javljaju se samo u vreme niskog vodostaja. Ima bunara sa manje ili više slanom vodom. To su oni koji su iskopani u slatinjavim depresijama. Jedan od njih, zbog veće koncentracije soli, ima lekovita svojstva. To je slani bunar koji je iskopan na obodu Slanog Kopova u katastarskoj opštini Ostojićevo. Za obolele od reumatizma iz okolnih naselja donosi se voda iz tog bunara. Lečenje se vrši tako što se voda zagreje, pa oboleli izvesno vreme leže u njoj. Zavod za zdravstvenu zaštitu iz Novog Sada izvršio je juna 1964. godine analizu vode ovog bunara. Analiza je pokazala da je voda bezbojna i bistra, da sadrži nitrata, zatim veću količinu hlorida i drugih elemenata, što je svrstava u red tvrdih i lekovitih voda.

Termalni izvori u opštini Ada

Jedan od velikih neiskorišćenih potencijala u opštini Ada je "Banja Orlovača". Ona je svrstana među prioritete u opštini. Turistički potencijali između ostalih su i:

- Rekreacioni centar Adica – sa 3 bazena, restoranom i lepo uređenom okolinom,
- izvor lekovite vode i peloida.

U Adi, u okviru JP Adica, nalazi se kompleks bazena, koji se sastoji od tri bazena - jednog olimpijskog, jednog dečijeg i jednog bazena za neplivače. U kompleksu rekreacionog centra nalaze se restorani, dečija igrališta, sportski tereni za odbojku, fudbal i rukomet. U neposrednoj blizini kompleksa bazena nalazi se zoološki vrt „Poni” koji predstavlja atrakciju za goste, a posebno za decu. Svake godine iz okolnih opština: Kikinde, Novog Bečeja, Zrenjanina, Bačke Topole, Bečeja, Čoke, Sente i drugih, organizuju se jednodnevne posete školske dece sa posetom zoološkom vrtu i kupanjem u bazenima.

Izvor lekovite vode i peloida „Orlovača” nalazi se na teritoriji atara naselja Mol, zapadno od regionalnog puta Novi Sad - Horgoš i od njega je udaljen oko 3 km. Od nekadašnje trase

železničke pruge udaljen je oko 800 m. Područje obuhvata površinu cca. 4,5 ha, a samo jezero je dužine oko 25 m i širine oko 10 m. Zbog velike zaslanjenosti ne uspeva nikakvo drugo rastinje sem bagrema, barske trske i trave. Orlovača je sada zapuštena površina bare, ali je u ranijim vremenima po svojoj bočastoj vodi i lekovitom blatu bila poznata, ne samo u bližoj već i u daljoj okolini.

Kada je reč o peloidu, on spada u grupu dezintegriranih mineralnih zemalja i poseduje veoma dobre osobine za aplikaciju na ljudskom telu. Konstatuju se i njegove veoma dobre radioaktivne osobine (ispitivanje U, Th i Ra). Na ispitivanom području, koje predstavlja 50% površine, količine peloida, na bazi tretmana 150 bolesnika dnevno, sasvim su dovoljne za period od 20 godina. Ovde nije uzeta u obzir mogućnost regeneracije peloida koja bi ove moguće kapacitete udvostručila.

Ispitivanjem vode sa oboda i iz sredine bare utvrđeno je da je mineralna voda bare natrijumsko-magnezijsko-sulfatna i natrijumsko-hloridna sa bromom.

Najjači stepen mineralizacije pokazuje voda iz bare - jezera 43.793 mg/l. Ispitivanjem mineralne vode iz bunara udaljenog oko 1.000 metara od bare, odmah pored železničke pruge, utvrđeno je da je ona manjeg stepena mineralizacije i da je to alkalno-bikarbonatna voda sa povećanim sadržajem sulfata natrijuma i magnezijuma, kao i natrijumhlorida. Ispitivanje peloida sa oboda i iz vode bare dalo je sličan rezultat kao i ispitivanje same vode.

Termalni izvori u opštini Bečej

Bečej kao banjski grad ima vrlo dugu tradiciju. Zvaničnim početkom rada banje smatra se 1904. godina, kada je poznati bušač bunara Karolj Šoš počeo izgradnju kupatila. Banja je tokom godina menjala više vlasnika, sve do današnjih dana kada njom upravlja Skupština opštine Bečej preko zdravstvenog centar "Dr Predrag Hadnađev". Popularnost i značaj ove banje za zdravlje privlačila je veliki broj posetilaca. Jodna banja se nalazi u samom centru grada Bečej, udaljena oko 500 m od reke Tise. Okružena je jednim od najlepših goranskih parkova u državi. Počela je sa radom 1904. godine, kada je izbušen prvi arteški bunar dubine 390 m.

Vremenom, u Banji je izbušeno 5 arteških bunara različitih dubina, a najdublji je 453 m. Izlazne temperature su im u rasponu od 27° do 31°C. Analize su pokazale da su vode sličnog hemijskog sastava - pripadaju hidrokarbonatno-natrijumskom tipu, sa povećanim sadržajem joda (0,5 mg/l) i broma (1,25 mg/l). Suvi ostatak na 180 C iznosio je 2,0 g/l. Registrovano je prisustvo

organskih materija, oksida gvožđa i sumporvodonika u tragovima. Karakteriše je prisustvo većih količina metana, koji je izdvojen i upotrebljivan za dogrevanje vode i zagrevanje lekovitog blata.

Tabela 6.Podaci o banji u Bečeju

Oznaka bušotine	Lokalitet	Dubina bušotine (m)	Početak korišćenja (godina)	Izdašnost (kapacitet) bušotine (l/s)	Izlazna temperatura vode (°C)	Svrha korišćenja
Bečejska banja	Bc-1/H	453,0	-	1,2	-	Balneoterapija
Bečej	Bc-2/H	1020,0	1988	19,4	65	Zagrevanje objekata

Banjska terapija obavlja se u 22 kabine sa kadama i u tri mala bazena sa različitim temperaturama vode od 24, 35 i 42 C. Osim kupanjem, leči se i pijenjem vode, kao i oblogama od blata koje se vadi u blizini banje.

Glavne indikacije za lečenje kupanjem i oblaganje blatom su povrede koštano-mišićnog sistema, lokomotornog aparata, ginekoloških i kožnih oboljenja, a pijenjem vode za želudačne bolesti, oboljenja jetre i slezine, te anemije i neurastenije. U Banji se leče i zapaljenski i degenerativni reumatizam, posledice trauma i ratnih ranjavanja, kao i kožne bolesti poput psorijaza i hroničnih ekcema. Vrlo su blagotvorne: hidroterapija, peloidoterapija, elektroterapija, parafinoterapija, masaža i kineziterapija. Svi tretmani se obavljaju uz stručne i visokoškolvane kadrove lokalnog zdravstvenog centra. Banjske terapije se obavljaju u dvadesetak zasebnih odaja sa posebno urađenim namenskim kadama i tri bazena na različitim temperaturama vode uz salu za dodatne vežbe.

U sklopu banje je veliki olimpijski bazen i tri manja sa termalnom vodom, a u sastavu sportskog centra „Mladost“, koji je u neposrednoj blizini, je i zatvoreni olimpijski bazen, sportska hala i teretana.

Rešenjem Ministarstva zdravlja Republike Srbije Jodna banja Bečej 1963. godine postaje zdravstvena ustanova sa izgrađenim stacionarom za lečenje najtežih bolesnika. Izgradnjom sportskog centra u Bečeju, u neposrednoj blizini banje, blagotvornost vode koriste i sportisti svih kontinenata za pripreme i razna takmičenja. Posle sprovedenih konsultacija sa relevantnim službama AP Vojvodine lokalna samouprava opštine Bečej donela je odluku o izradi projekta Banja Bečej sa fokusiranjem na izgradnju centra za rehabilitaciju kardiovaskularnih bolesnika sa savremenim dijagnostičkim centrom i centrom za interventne metode lečenja, kao i centrom za

lečenje i rehabilitaciju sportista. Pored zdravstvenog dela predviđaju se i: akva centar (aqua centar), velnes centar, hotelski centar, sportski centar i slični sadržaji koje poseduju savremene banje.

Termalni izvori u opštini Kanjiža

Prirodno-lekoviti činioci su mineralna voda, koja spada u natrijum-hidrokarbonatne sulfidne hiperterme (temperatura na izvorima je 51°C, 64°C i 72°C) i mineralno blato – peloid, specifičnog sastava, takođe se primenjuje u terapiji. Primenuju se: hidroterapije, peloidoterapija, elektroterapija, sonoforeza, ručna masaža i kineziterapija.

U Banji se rehabilituju pacijenti oboleli od zapaljenskog i degenerativnog reumatizma, stanja nakon povreda na lokomotornom aparatu i kičmenom stubu kao i operativnih zahvata na istim, oboljenja centralnog i perifernog nervnog sistema, dečija rehabilitacija.

U Banji Kanjiža postoje visokokategorisani hoteli (dva su sa četiri zvezdice) sa bogatstvom sadržaja. Osim klasičnog banjskog lečenja i rehabilitacije, domaćini pružaju i druge usluge koje su primerene turizmu. U Banju Kanjiža najviše gostiju dolazi, osim iz Srbije, iz Mađarske, Hrvatske, Crne Gore, BiH, Austrije, Nemačke, Švajcarske tj. iz evropskih zemalja, dok znatno manji broj iz vanevropskih zemalja. U 2009. godini ukupno je bilo 303 korisnika usluga i boravili su u banji 1508 dana. Što se tiče starosne kategorije, u proseku su to sredovečni ljudi, mada uvođenjem novih savremenih velnes usluga banju sve više posećuju mladiljudi i porodice.

Pošto svakim danom raste broj korisnika, ovaj vid turizma će sve više dobijati na značaju i u Potisju. Stoga dajemo pregled usluga koje se trenutno pružaju u Kanjiži, kao orijentaciju i bazu za dalji razvoj ovih programa:

Velnes programi koji se nude kao preventivna nega lepote i zdravlja uz stručni nadzor su: plivanje u dva zatvorena bazena sa termalnom vodom (31° C i 36° C), sauna, različite vrste masaža, solarijum, individualni džakuzi (Jacuzzi) sa termalnom vodom, aerobik, pilates, fitness. Takođe se nude i specijalni programi priprema sportskih ekipa. Od masaža nude se: Termo-roma terapija, Gipsane bermude, Ajurvedska (Ayurvedska) masaža celog tela, Čokomint masaža, Alge-mulj masaža, Refleksna masaža stopala.

Slične sadržaje i programe trebalo bi uključiti i u druge banje, odnosno potencijalne centre, u Senti i Bečeju. Uz jačanje banjskog turizma u celini, u Potisju bi akcenat trebalo dati na jačanje velnes komponente. Potrebno je proučiti iskustva drugih zemalja (Mađarske, na pr.), pripremiti

modernu ponudu, razraditi i sprovesti dobru promociju i komercijalizaciju ovih proizvoda na domaćem i inostranim tržištima.

Što se tiče objekata za odmor i rekreaciju, oni su građeni u različitim periodima, ali većina od njih se nedovoljno koristi, a time i nerentabilno posluje, osim objekata u sastavu banje Kanjiža. Ilustrativan je primer Rekreacionog centra JP Adica u Adi, koji je poznat u širem okruženju kao veoma lep i uredan bazenski kompleks (3 bazena), ali do sada nije doveden u okvire rentabilnog poslovanja bez doprinosa lokalne samouprave i mesnih zajednica.

Aktivnosti u prirodi

Značajno je istaći da održivi razvoj turizma podrazumeva razvoj infrastrukture i ponude uslova za rekreaciju, podjednako turista i lokalnog stanovništva. Savremena svetska praksa upućuje na to da razvoj turizma ima smisla samo u slučaju kad on dugoročno doprinosi razvoju blagostanja lokalnog stanovništva na održiv način.

Kada govorimo o bavljenju turizmom u lokalnim i regionalnim okvirima, veoma važan podatak predstavlja činjenica da se priobalni delovi Tise dugo koriste u kupališno-rekreativne svrhe, a povremeno i nautičke svrhe, kontinuirano se neguje riblji fond, a postoje i neki specifični uslovi za razvoj sportsko-rekreativnog turizma.

S druge strane, razvoj takvog oblika turizma mora biti odgovoran i održiv, odnosno u skladu sa Agendom 21 čemu u prilog idu činjenice da mnogi stručnjaci zapravo izdvajaju biciklistički turizam kao veoma održiv vid turizma, a takođe i jahanje, ravničarenje, letenje paragladerom i slično. Trenutno stanje ovih oblika turizma je na najnižoj lestvici razvoja, ali je ohrabrujuće to što ga je moguće identifikovati.

U Potisju postoji prilično veliki broj objekata i sardžaja za odmor i rekreaciju. Moglo bi se reći da je veći problem to što su ti objekti pretežno u lošem stanju i što se nedovoljno koriste, baš kao i smeštajni kapaciteti. I uzroci su isti: nepostojanje atraktivnih programa koji bi privukli turiste, odnosno odsustvo strategije razvoja turizma i aktivnosti slobodnog vremena za domaće stanovništvo.

Što se tiče prostornog razmeštaja ovih objekata, oni su uglavnom u gradskim centrima, što ukazuje na činjenicu da su građeni za potrebe domaćeg stanovništva tako da gotovo i nisu aktivno uključivani u turističku ponudu. Sa druge strane, njihov prostorni razmeštaj je neravnomeran i verovatno rezultat ambicija lokalnih uprava i sposobnosti da u određenom

trenutku obezbede sredstva za njihovu gradnju. Već smo pominjali primer Rekreacionog centra Adica, gde se nalazi kompleks od tri bazena i to jednog olimpijskog, jednog dečijeg i jednog bazena za neplivače, zatim sportski tereni za odbojku, fudbal i rukomet, dečija igrališta i restorani, kao i dvostazna kuglana koja trenutno ne funkcioniše. Izgradnju ovih objekata nisu pratile aktivnosti na njihovoj komercijalizaciji, ali ih zato prati nerentabilno poslovanje.

S obzirom da Potisje obiluje ekološkim sadržajima, oazama divlje lepote, zatim etno-kulturnim i urbanim vrednostima, ono predstavlja idealnu destinaciju za budući razvoj **aktivnog turizma**. Ovaj oblik turizma ima mnogo dodirnih tačaka sa ekoturizmom i prirodnim turizmom, a takođe integriše i neke aktivnosti avanturističkog turizma. Dodatno, on uključuje i aspekte kulturnog turizma i naučnih i obrazovnih ekspedicija. Organizacija "Aktivni turizam" (Active-Tourism Org) definiše aktivni turizam kao "odgovorno putovanje u strana područja koje iziskuje fizičko i mentalno učešće od strane turista i sledi načela održivosti, zaštite bioraznovrsnosti i očuvanja kulture. Značajni elementi su rekreacija i obrazovanje, poštovanje i posmatranje, akcija, vežba i aktivna uključenost u društvo kao poznanik lokalnih prijatelja" (www.active-tourism.com).

Aktivni turizam se zasniva na dugoročnim i održivim ciljevima, poštovanju prirode i bioraznovrsnosti, lokalne kulture, tradicija i vrednosti, kao i na obrazovnoj interakciji. Posebno je značajna činjenica da za njegov razvoj nisu potrebna velika ulaganja jer se aktivnosti odvijaju uglavnom na otvorenom prostoru, a učesnici ne očekuju visok komfor.

Krećući se Tisom od njenog ulaska u Srbiju, pa do ušća u Dunav, konstatovano je sledeće stanje, kada je sportsko-rekreativni turizam u pitanju:

Aktivnosti u prirodi u opštini Novi Kneževac

U ovoj opštini postoje uslovi i odvijaju se različite aktivnosti: ribolov i plovdba na Tisi, kanalima i jezerima.

Organizovani su otvoreni tereni za fudbal, košarku, rukomet, 15 sportskih klubova. Uređen pojas uz Tisu parkovskog tipa sa uređenim stazama za pešačenje i vožnju bicikla. U avgustu mesecu, svake godine se održava prvenstvo u mini kajaku na nivou republike, u organizaciji kajakaškog kluba iz Novog Kneževca, koji je pre dve godine proslavio 50 godina postojanja. Danas ovaj klub ima državne reprezentativce u pionirskoj i omladinskoj kategoriji.

Aktivnosti u prirodi u opštini Kanjiža

U opštini Kanjiža postoji jedini kamp koji se nalazi u sastavu KAS-a koji je uključen u Evropsku kamping asocijaciju. Naravno, postoji težnja da se čitavo Potisje uključi u sastav KAS-a.

Auto-kamp "Tiski cvet" nalazi se na samoj obali reke Tise, udaljen 2 km od centra grada, 2,5 km od SZR "Banje - Kanjiža" i 12 km od Koridora X. Površina kampa je 10 000 m², a kapacitet kampa je za prikolice 50 i 100 za šatore. Kamp je otvoren od 1. maja do 1. oktobra.

U neposrednoj blizini kampa su sportsko - rekreativni sadržaji za decu i odrasle, bogata ugostiteljska ponuda, mogu se iznajmiti čamci za sportski ribolov i za vožnju po Tisi. Blizina Banje Kanjiža pruža mogućnost za ambulantno lečenje, preventivni oporavak, kao i široku paletu usluga iz bogate ponude velnes programa. Obezbeđen priključak na struju, zajedničke tuš kabine i sanitarni čvor.

Sem kampa u opštini Kanjiža koristi se i nasip za vožnju bicikala, koji se mogu i iznajmiti u hotelima.

Aktivnosti u prirodi u opštini Čoka

Verovatno najveća specifičnost i atrakcija u opštini Čoka je mogućnost organizovanja lova sokolovima. Za ribolov se koriste reke Tisa i Zlatica, kanali i Mrtva Tisa. Čoka ima uređenu plažu i improvizovani kamp.

Aktivnosti u prirodi u opštini Senta

Za ribolov se koriste obale Tise i Mrtvaje, a organizuje se i Međunarodno takmičenje sportskih ribolovaca. Od rekreativnih resursa izdvajaju se Sportski centar sa igralištima i bazenima. Atrakciju za turiste mogu predstavljati i resursi koje ima Konjički fijkerski klub "Vilenjak". Veoma je specifičan Septembarski međunarodni festival balona. Senta ima uređenu plažu i improvizovani kamp.

Aktivnosti u prirodi u opštini Ada

Opština Ada je poslednjih godina i nakon održavanja Radničke sportske olimpijade znatno poboljšala uslove za odvijanje aktivnosti sporta i slobodnog vremena. U Adi su aktivni sportski ribolovački klub "Tisa", motoklub "Kobrau" i drugi sportski klubovi. Od prostora se koriste stara šuma na obali Tise 220 ha, jezero Budžak dugo 14 km, kompleks otvorenih bazena, sportski

centri u Adi i Molu. Ada i Mol imaju i uređenu plažu ali i improvizovani kamp. Od aktivnosti u prirodi za turiste veoma atraktivno može biti uzletišta za lake rekreativne letilice i zmajeve, jer je zmajarenje jedno od danas novih, ali veoma traženih aktivnosti ekstremnih sportova.

Aktivnosti u prirodi u opštini Novi Bečej

Opština i grad Novi Bečej su sigurno sredina sa puno pomaka poslednjih godina u smislu ulaganja u razvoj turizma, uređenja prostora, preduzimanja manjih investicionih zamaha. Na obali Tise, uz sam grad, postoji veliki kompleks sa raznovrsnim sadržajima za sport, odmor, rekreaciju, kupanje, kulturnih aktivnosti i zabavu, a započeto je i uređenje kampa. Ribolov je omogućen na samoj Tisi, a od sportsko-rekreativnih sadržaja ovde se mogu pronaći tereni za ekipne sportove, teren za odbojku na pesku, uređena plaža sa kejom na kome se iznajmljuju bicikli. U Novom Bečeju postoji i aero-klub koji ima plan za izgradnju piste za uzletanje, što bi potpomoglo letačkim sportovima. U neposrednoj blizini se, takođe, nalazi mali privatni aerodrom. Tokom velikogospojinskih dana ovde je moguće leteti balonom. Inače, ponude letenja motornim zmajom moguće su u Bečeju. Novi Bečej ima i bungalove i improvizovani kamp prostor.

Aktivnosti u prirodi u opštini Žabalj

Kao jedna od najnerazvijenijih opština Potiskog regiona opština Žabalj nema uređene terene i nema organizovanu ponudu. Međutim, ova opština raspolaže najatraktivnijim prirodnim resursima koji su upravo zbog nerazvijenosti, neorganizovanosti, a time očuvanosti, podesni za ponudu aktivnosti specijalnih interesovanja: eko turizma, rekreativnog ribolova, vožnje čamcima bez motora i slično. Na teritoriji opštine Žabalj je i Čuruška mrtva Tisa dužine 24 km i širine do 100 m, ali i Jegrička koja je carstvo za ribolovce.

Od rekreativnih sadržaja izdvaja se golf teren.

Aktivnosti u prirodi u opštini Titel

Opština i samo naselje Titel su jedna od najatraktivnijih mikrodestinacija u Vojvodini. Ušće Tise u Dunav, Titelski breg i stara tradicionalna naselja čine opštinu Titel veoma pogodnom za aktivnosti u prirodi. Za ribolov je najpodesnije ušće Tise, Tisa kod Mošorina, Gardinovci. Uz

naselje Titel je organizovano privezište za manje i veće čamce, kanue, uređen je splav, uređena je plaža, a nasip osposobljen za vožnju biciklom ili pešačenje-ravničarenje, biciklizam.

Titelski breg je mesto sa koga se leti paraglajderima i idealno je za početnike, tj. obuku paraglajdistu. U Mošorinu za letače postoji improvizovani kamp.

KULTURNE OSOBENOSTI I ATRAKTIVNOSTI REGIJE POTISJE

U regionu Potisja su većim delom zastupljena materijalna kulturna dobra, u koja se svrstavaju arheološki lokaliteti, dvorci, letnjikovci i kašteli, autentične kuće i ambijentalne celine, crkve i kapele, značajna arhitektonska zdanja i artefakti koji se nalaze u ustanovama kulture. Kao materijalno kulturno dobro svrstano u prostorne kulturno-istorijske celine izdvajaju se stara gradska jezgra. Nematerijalna kulturna dobra su predstavljena tradicijom i običajima koji se ispoljavaju kroz različite priredbe i manifestacije organizovane od strane domova kulture ili pojedinaca. Takođe, nematerijalnim kulturnim dobrima se mogu smatrati i umetničke kolonije u Regionu.

Kulturna dobra kao atrakcije i resursi za turizam

Arheološki lokaliteti u Potisju su iz različitih perioda, najviše iz praistorijskog, paleolit i bronza, u najvećoj meri neistraženi i neuređeni za turističku prezentaciju. Ima ih priličan broj uz samu Tisu, tako da oni mogu imati prioritet za turističku valorizaciju.

Dvorci, letnjikovci i kašteli su brojni, međutim nijedan osim „Fantasta“ nije uređen za turističku posetu, ne postoji nijedna kulturna manifestacija vezana za neki dvorac. Autentičnih kuća i ambijentalnih celina je malo u odnosu na potencijal koji postoji u potiskim opštinama.

Manifestacije i festivali su brojni, kako tradicionalni, tako i savremeni, ali se stiče utisak da su pravljeni bez jasne strategije. Od svih manifestacija samo jedna je direktno povezana sa Tisom – „Cvetanje Tise“, a ostale su u vezi sa naseljima.

Crkve i kapele su brojne i pripadaju različitim konfesijama, što ide u prilog osnovnom zapažanju o raznolikosti nacija koje žive na ovom prostoru.

Ustanove kulture tipa muzeja, galerija i pozorišta tipične su za veće gradove, a u manjim mestima funkciju organizovanja kulturnih aktivnosti imaju domovi kulture.

Umetničke kolonije postoje u Potisju (Kanjiža, Ada, Novi Bečej, Gospođinci) ali ih je mali broj. Volonterski kamp postoji jedan u Bečeju i on funkcioniše. Umetničkih kolonija bi moglo biti više, s obzirom na prirodu samog prostora.

Značajna arhitektonska zdanja su brojna i mnoga su zaštićena kao spomenici kulture. (Karta 9.)

Kulturna dobra u opštini Novi Kneževac

Opština Novi Kneževac obuhvata naselja Novi Kneževac, Đala, Srpski Krstur, Rabe, Mali Siget, Banatsko Arandjelovo, Podlokanj i Obilićevo. Resursi na osnovu kojih se može kreirati ponuda zasnovana na kulturnim dobrima mogu se podeliti u nekoliko grupa:

1. **Arheološka nalazišta** koja datiraju još od perioda 3200-3000 g.p.n.e. (nekropola kod sela Podlokanj, Tiszapolgar i Bodrogkerestur kultura), zatim ostaci manastira Sv. Đorđa iz srednjeg veka (nekropola kod sela Majdan) i arheološko nalazište Rabe Siget Anke kod sela Rabe. Ova nalazišta trenutno nisu uređena za turističku posetu.
2. **Dvorci i letnjikovci** su specifičnost ove opštine i ima ih tri na prostoru Novog Kneževca. To su:
  - a. dvorac Servijski-Šulpe iz 1793. godine, nije otvoren za posetioce,
  - b. dvorac Talijan iz 1856. godine, nije otvoren za posetioce,
  - c. dvorac Maldegem iz 1910. godine, trenutno je u funkciji kulturnog centra i otvoren je za posetioce.

Rang: Servijski-Šulpe i Talijan 3; Maldegem 1
3. **Značajna arhitektonska zdanja**
  - a. opštinska kuća iz 1848. godine, spomenik kulture, Srpski Krstur,
  - b. crkve:
    - Rimokatolička crkva, spomenik kulture,
    - Kapela Servijski, spomenik kulture,
    - Srpska pravoslavna crkva Sv. Arhangela Mihaila i Gavrila, spomenik kulture, Banatsko Arandjelovo.
4. **Ustanove kulture:**
  - a. biblioteka „Branislav Nušić“, organizuje izložbe akademskih metnika i talentovanih naivaca,
  - b. amatersko pozorište.
5. **Festivali i manifestacije** su brojni, a u opštini Novi Kneževac je priličan broj onih koji neguju tradiciju i folklorno stvaralaštvo. „Volim te Banate moj“ u Novom Kneževcu predstavlja pravi primer ovakve manifestacije. Manifestacija „Jesenji dani u mom selu“ je izložba samostalnih stvaralaca rukotvorina i folklor koji organizuje Aktiv žena iz Banatskog Arandjelova. Pored ovih, manifestaciji ovog tipa pripadaju i Severnobanatski susreti folklornog stvaralaštva. Od dramskih kulturnih manifestacija značajna je «Smotra dečijih dramskih grupa-amatera» za severni Banat i severnu Bačku, a interesantne su i „Poetske šetnje parkom“ koje se organizuju na Međunarodni dan zaštite životne sredine. Značajne muzičke kulturne manifestacije su tradicionalno takmičenje pevača amatera "Đamus", Festival kamerne muzike „Tisin (da nije Tiski) cvet“ i Međunarodni festival harmonikaša.

Kulinarske manifestacije su uglavnom takmičenja u spremanju riblje čorbe, kao i poznata Somijada.

Kulturna dobra u opštini Ada

Iako mala po površini i broju naselja, opština Ada kao multikulturalna sredina ima očuvanih istorijskih i kulturnih vrednosti. Samo naselje Ada je tipičan mali urbani prostor u kome se može doživeti mir panonske ravnice i upoznati očuvana tradicija življenja. Lokalna zajednica dosta radi na oživljavanju i prezentaciji kako autentičnih tradicionalnih vrednosti tako i na prezentaciji savremenog stvaralaštva. Najznačajnije pojedinačne atrakcije su:

1. Arhitektonska zdanja:

- a. pravoslavna i katolička crkva u Adi i Molu,
- b. autentične kuće i
- c. ambijentalne celine u centru Ade i Mola,
- d. vetrenjača u Obornjači,
- e. salaš: „Nađpal – salaš”,
- f. etno prostor: „Zavičajna kuća“,

2. Festivali i manifestacije

- a. lingvistički dani „Sarvaš Gabor”,
- b. „Novak Radonić” likovna kolonija,
- c. ulična manifestacija „Arany-kapu”,
- d. kulturna manifestacija „Vadvirag”,
- e. Susret trubača.

Kulturna dobra u opštini Senta

Opština Senta obuhvata naselja Senta, Bogaraš, Tornjoš, Kevi i Gornji Breg. Resursi na kojim se može zasnovati ponuda bazirana na kulturnim dobrima mogu se podeliti u nekoliko grupa:

1. Značajna arhitektonska zdanja

- a. gradska kuća, secesija,
- b. palata parohije, neorenesansa i neobarok,
- c. hotel „Royal”, elementi secesije,
- d. vatrogasna kasarna, sa elementima secesije,
- e. rodna kuća Vase Stajića – spomen zbirka i galerija, kulturni centar,
- f. crkve,
- g. pravoslavna crkva Svetog Arhandela Mihaila,
- h. crkva Svetog Antuna, neogotski stil,
- i. crkva Srce Isusovo, neogotski stil,
- j. Pomen crkva Mala Sveta Tereza.

3. Ustanove kulture

- a. **Muzej** -U izložbenoj sali prizemlja muzeja, koji se nalazi u istočnom krilu palate parohije, može se naći materijal iz paleontologije, arheologije i lokalne istorije (predmeti i pisane uspomene u vezi senčanske bitke). Na prvom spratu goste očekuje stalna etnografska izložba. Galerija muzeja se nalazi u prizemlju susedne stambene zgrade,

- b. autentične kuće i ambijentalne celine,
- c. kuća starih majstorija, oprema starih radionica, preko 10 000 predmeta.
- d. etno kuća „Kraljica voća“, Gornji Breg.

4. Festivali i manifestacije su brojni i podjednako su zastupljene manifestacije vezane za poljoprivredne običaje, kao što su „Žetelačka svečanost Podkarpatskog basena“ i takmičenje u ručnom šišanju ovaca, kuvanju perkelta i izložba mlečnih proizvoda povodom dana Svetog Georgija, kao i kulturne manifestacije (Dani Stevana Sremca, koji uključuju književne večeri i pozorišne predstave). Zanimljive savremene manifestacije su Viteški turnir „Zyntharew“, Tisa fijesta i Jubilejske manifestacije povodom Dana opštine – Međunarodni susret ljubitelja balona. Navedene manifestacije su specifičnost ove opštine i imaju veliki značaj za lokalno stanovništvo, kao i potencijal za turizam.

Kulturna dobra u opštini Zrenjanin

Opština Zrenjanin je najveća u Potiskom regionu, kako po površini, tako i po broju naselja koja je čine. Imajući u vidu reku Tisu kao okosnicu celog projekta, u daljem tekstu će biti predstavljena naselja koja gravitiraju ovoj akvatoriji. To su naselja: Taraš, Elemir, Melenci, Aradac, Mužlja, Zrenjanin, Lukino selo, Belo Blato, Perlez i Knićanin.

1. **Arheološka nalazišta**, iako brojna u ovoj opštini, nisu uređena za turističku posetu. U Tarašu postoji lokalitet Selište iz praistorije. U Elemiru postoji nekoliko nalazišta iz bronzanog doba (Gospodski siget, Hatarhalom, Zabran, Humka kod Okanja, srednja bara), iz srednjeg veka (Kamenita humka, Humka kod Okanja), čak i ostaci keltske kulture (Peskana vinogradi). Aradac odlikuju nalazišta iz praistorije – uglavnom bronzano i gvozdeno doba (Banteleki part, Livade, Oroljsko jezero, Konopnica, Kameniti vinogradi, Kupine, Leje, Obala kod Sigeta, Mečka, Luke), lokalitet Bare krije tragove praistorijskog neolita, Kutina pripada halštatskoj kulturi, a Jamure kriju antički avarski grob. U Mužlji ima dosta tragova praistorije – Mužljanski rit, Krstićeva humka, Rutava humka, Deonice. Tragovi bronzne nalaze se u Belom Blatu (Vinogradi, Kruškuli, Botoški rit) i Knićaninu (obala Begeja, Telečka).

5. Značajna arhitektonska zdanja

- a. gradska kuća (Županijska zgrada), Zrenjanin,
- b. zgrada suda (Sudska palata), Zrenjanin,
- c. zgrada nekadašnje trgovačke akademije, Zrenjanin,
- d. zgrada Muzičke škole, Zrenjanin.

6. Crkve

- a. Pravoslavna Vavedenjska crkva, Zrenjanin,
- b. Pravoslavna Uspenska crkva, Zrenjanin,
- c. Rimokatolička katedrala, Zrenjanin,
- d. Reformatorska crkva, Zrenjanin,
- e. Slovačka Evangelistička crkva, Zrenjanin,
- f. Pijaristička crkva, Zrenjanin,
- g. Ruska crkva, Zrenjanin,
- h. manastir svete Melanije, Zrenjanin,
- i. Srpska pravoslavna crkva, Ečka,

- j. Rumunska pravoslavna crkva, Ečka,
- k. Rimokatolička crkva, Ečka,
- l. Srpska pravoslavna crkva, Perlez.

7. Ustanove kulture

- a. Narodni muzej, Zrenjanin,
- b. Narodno pozorište „Toša Jovanović“,
- c. Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“,
- d. Savremena galerija Umetničke kolonije „Ečka“,
- e. autentične kuće i ambijentalne celine,
- f. eko-etno kompleks „Carska bara - belo Blato“ Belo Blato, osnovan je 2005/06, etno centar se nalazi u dvorištu osnovne škole „Bratstvo jedinstvo“ i predstavlja kompleks objekata: etno kuća, etno dvorište, etno nadstrešnica, etno suvenirnica.

8. **Festivali i manifestacije** se odlikuju podjednakom zastupljenošću tradicionalnih i savremenih događaja, kao i događaja koji su u vezi sa narodnim folklornim stvaralaštvom i umetničko književnim i pozorišnim stvaralaštvom. Tako postoje Žetelačke svečanosti u Mužlji, Banatske vredne ruke i Međunarodni festival folkloru „Lala“ u Zrenjaninu, Svetsko prvenstvo u kujanju čobanskog paprikaša u Melencima i Sremčevi dani u Elemiru. Od veoma aktuelnih i posećenih novijih festivala značajni su Dani piva u Zrenjaninu, Međunarodni bijenale akvarela, Festival profesionalnih pozorišta Vojvodine, Međunarodni festival zabavne muzike „Sunflower“ i Međunarodni festival vina i ljubavi, svi u Zrenjaninu.

Kulturna dobra u opštini Žabalj

Opština Žabalj obuhvata naselja Čurug, Gospođinci, Žabalj, Đurđevo. Od kulturnih dobara vredni pomenuti:

1. Crkve:

- a. crkva Sv. Nikole , Žabalj,
- b. crkva Snežne Gospe, Žabalj,
- c. crkva Vaznesenja Gospodnjeg, Čurug,
- d. crkva Prenos moštiju Prvomučenika i arhiđakona Stefana, Gospođinci,
- e. grko katolički hram Sv. Arhangela Mihaila, Gospođinci,
- f. crkva Svetog Vaznesenja, Đurđevo,
- g. grko katolički hram Rođenje presvete Bogorodice, Đurđevo.

9. **Festivali i manifestacije** u opštini Žabalj se karakterišu većim brojem savremenih poljoprivrednih manifestacija:

- a. Vinogradarski bal, Čurug,
- b. Kod čuruške vetrenjače, Čurug,
- c. Dani ovčara, šišanje ovaca i kujanje ovčijeg paprikaša, Čurug,
- d. Zlatni kotlić opštine Žabalj, Žabalj,
- e. Međunarodni etno festival filma i fotografije „Paunovo pero“, Gospođinci,
- f. Ekopovrtar, izložba povrća, Čurug,
- g. Dani povrća, Gospođinci,
- h. Škembijada, takmičenje u spremanju škembića,
- i. Noći mladog vina, Čurug,

- j. od tradicionalnih manifestacija, značajno je pomenuti manifestaciju „Plivanje za krst časni“, koji se održava svake godine na Bogojavljenje, 19. januara na reci Jegrička.

10. Umetničke kolonije:

- a. likovna kolonija „Susret kod Bodnarova“, Gospođinci.

Kulturna dobra u opštini Titel

Opština Titel obuhvata naselja Mošorin, Šajkaš, Gardinovci, Vilovo, Lok i Titel.

- 1. **Arheološka nalazišta** u ovoj opštini su praistorijsko naselje Feudvar u Mošorinu i nalazište Kalvarija u Titelu, od kojih nijedno nije uređeno za posetioce.

11. Crkve:

- a. - hram Uspenja Presvete Bogorodice, Titel,
- b. - hram Svetog proroka Ilije, Lok,
- c. -hram Svetog kralja Stefana Dečanskog, Vilovo,
- hram Svetog arhiđakona Stefana, Gardinovci,
- hram Svetog velikomučenika Dimitrija, Šajkaš,
- d. - hram Svete trojice, Mošorin.

12. Autentične kuće i ambijentalne celine

- a. etno kuća „Bogojević“, solidno uređena za prijem posetilaca.

13. Festivali i manifestacije

Tradicionalne manifestacije u ovoj opštini su Opštinsko takmičenje u kujanju riblje čorbe „Titelski kotlić“ i Velikogospojinske svečanosti u Titelu, Međunarodni festival folkloru „Zlatni lokvanj“ u Loku. Dečiji karneval je savremena manifestacija koja se održava u Titelu. Sirijada, festival sira i vina u Titelu i Pečurkijada u Loku su manifestacije koje promovišu eno-gastronomsku ponudu ovog regiona, a etno skup „Stvarale su i stvaraju naše vredne ruke“ u Titelu promovišu nasleđe koje godinama postoji u ovom kraju. Brod Teatar u toku letnjih meseci prikazuje svoje predstave i obogaćuju kulturnu ponudu Titela.

Poznata ličnost rođena u Titelu: Mileva Marić

Kulturna dobra u opštini Kanjiža

Obuhvata naselja Horgoš, Mala Đala, Male Pijace, Martonoš, Velebit, Kanjiža, Totovo Selo, Senčanski Trešnjevac, Nadrljan. Na prostoru ove opštine treba napomenuti kao resurse sledeća kulturna dobra:

1. Arheološka nalazišta

- a. Kurgani jedini se nalaze na teritoriji opštine Kanjiža, poreklo datira od pre 5000 godina. Humka-turizam se organizuje kroz obilazak humki fijakerima uz stručna savetovanja. Izuzetno su pogodna u cilju upoznavanja turista sa

geografskim atrakcijama područja. Atraktivnost ovih istorijskih mesta može se proširiti restauracijom grobnica u podnožju humki i prepariranjem istorijskih iskopina.

14. Dvorci i letnjikovci:

- a. dvorac Karas kaštel izgrađen je polovinom XVIII veka i najvredniji je objekat sa posebnim istorijskim, arhitektonskim i urbanim vrednostima,
- b. vila "Reök-Kamaraš", unutar granica zaštitne zone parka prirode „Kamaraš“ nalazi se evidentirano kulturno dobro pod zaštitom: Vila (letnjikovac Rek) REÖK sa okolnim prostorom i zgradama. Horgoške narodne pesme sakupljao je i Bela Bartok početkom XX veka.

15. Crkve:

- a. hram Svetog Arhanđela Mihaila.

16. Ustanove kulture

- a. Dom umetnosti - kulturno-obrazovna ustanova „Cnesa“ – Dom Umetnosti je glavni nosilac kulturnih aktivnosti opštine. Obavlja širu kulturnu delatnost: pozorišnu, izložbenu, izdavačku, projektovanje filmova, bibliotekarsku, organizovanje rada amaterskih društava i kulturno-umetničkih manifestacija,
- b. Regionalni kreativni Atelje „Nađ Jožef“- ustanova koja je tokom 2006. godine pokrenula realizaciju svog investicionog plana u okviru kojeg je sagrađen Regionalni „Kreativni Atelje Jožef Nađ“, Kanjiža (RKA), koji se sastoji od dva objekta. U jednom objektu se nalazi probna sala u kojoj će stvarati Jožef Nađ, vođa međunarodno priznatog pozorišta „Jel“. Drugi objekat će obuhvatiti Art kafe, obrazovnu jedinicu, i deo predviđen za smeštaj gostiju.

17. Festivali i manifestacije su raznovrsni u opštini Kanjiža, priličan je broj savremenih muzičkih festivala:

- a. koncert na vodi „Cvetanje reke Tise 2008“,
- b. jubilarni međunarodni dečji festival modernih i narodnih plesova „Kanjiža Kup“, Kolonija književnika,
- c. festival filma,
- d. „Berbanski dani“ u Horgošu, „Alasijada“ Horgoš, itd,
- e. kulturni festival „Jazz, Improvizovana muzika... 2008“,
- f. Festival kukuruza.

Kulturna dobra u opštini Novi Bečej

Novi Bečej obuhvata naselja Bočar, Novo Miloševo, Kumane i Novi Bečej. U ovoj opštini navešćemo sledeća kulturna dobra:

1. Arheološka nalazišta:

- a. Matejski brod, praistorija, pronađeni predmeti se nalaze u muzeju u Zrenjaninu, lokalitet zatrpan, ne može se obići,
- b. crkva Arača, srednji vek, u ruševinama, moguće je obići, put je u planu.

18. Dvorci i letnjikovci:

- a. Karačonji, Novo Miloševo, bivša fabrika hemijskih proizvoda, nije otvorena za posetu,
- b. Sokolac (Ivanović), privatno vlasništvo, moguće je obići,
- c. Bajić i Heterlendi, Bočar, nisu u reprezentativnom stanju.

19. Crkve

- a. svako naselje ima crkvu.

20. Ustanove kulture:

- a. Dom kulture, Novi Bečej, stalne postavke Tiske akademije akvarela i galerije „Selo“,
- b. Banatski kulturni centar, Novo Miloševo,
- g. autentične kuće i ambijentalne celine,
- h. muzej „Kotarka“ Novo Miloševo“, zavičajni muzej, izložbeni prostor sa čardakom,
- i. festivali i manifestacije,
- j. „Obzorja na Tisi“, dani Josifa Marinkovića,
- k. Tiska akademija akvarela,
- l. Velikogospojinski dani.

Kulturna dobra u opštini Bečej

Opština Bečej ima dugu tradiciju, kulturno stvaralaštvo i značajne ostatke prošlosti, kao i savremena dešavanja. Kao potencijalne resurse treba izdvojiti sledeća kulturna dobra:

1. Arheološka nalazišta:

- a. lokalitet „Botra“, bogato nalazište kulturnih slojeva od neolita,
- b. lokalitet „Kuća heđ“, još neistražen, ali je utvrđeno prisustvo Starčevačke kulture iz starijeg kamenog doba. Nađena je i Avarska nekropola,
- c. lokalitet „Pionirska ulica“, Avarsko nalazište, vrlo bogato grobnim priložima. Na njemu je pronađen čuveni ženski grob sa bogatim zlatnim i srebrnim nakitom,
- d. lokalitet „Perleg“.

21. Dvorci i letnjikovci:

- a. „Fantast“, jedan od najpoznatijih i do sada najorganizovanijih dvoraca u Vojvodini u čijem kompleksu se nalazi hotel, restoran, crkva-galerija i poznata ergela konja

22. Crkve

- a. Eufemijina kapela,
- b. Katolička kapela,
- c. Kapela zadužbina Bogdana Dunđerskog.

23. Ustanove kulture

- a. Gradski muzej u Bečeju.

24. Festivali i manifestacije:

- a. Umetničko Takmičenje Srednjoškolaca, KMV (Középiskolások Művészeti Vetélkedője) – za sve kojima je mađarski maternji jezik, od 1966. ima međunarodni karakter,
- b. KÓKETÁNC, takmičenje u narodnom pevanju i narodnim igrama od 1998,
- c. Majske igre, dečije dramsko stvaralaštvo. Ima međunarodni karakter,
- d. Izložba slika udruženja likovnih umetnika „Nikola Aleksić“, od 2002,
- e. Smotra crkvenih horova, od 2002,
- f. ETNOS, Festival etno stvaralaštva.

Kulturna dobra u opštini Čoka

Opština Čoka je poznata po privredi. Međutim u njenim naseljima se lokalne organizacije i uprave angažuju na očuvanju urbanih celina, arhitektonskih zdanja, ali i oživljavanju tradicionalnih običaja i osmišljavanju novi zabavnih, turističkih manifestacija od lokalnog do nacionalnog nivoa. Navešćemo najznačajnije kulturne vrednosti:

1. Dvorci i letnjikovci

- a. u Čoki ima jedan, a
- b. u Padeju dva dvorca.

25. Crkve:

- a. hram Svetog Arhangela Gavrila i Mihajla, Čoka,
- b. hram Prenos moštiju Svetog Save, Crna Bara,
- c. hram Vaznesenje Gospodnjeg, Sanad,
- d. hram Svetog Oca Nikolaja, Ostojićevo,
- e. hram Svetog Oca Nikolaja, Padej,
- f. crkva Svete trojice, Čoka,
- g. crkva Rođenje blažene device Marije, Sanad,
- h. crkva Sveti Josip, Ostojićevo,
- i. crkva Sveti Mihael, Jazovo,
- j. crkva Snežna gospa, Padej.

26. Festivali i manifestacije

- a. Festival dobošara, koji obuhvata: tribine, kulturni program, koncerte, etno hranu. Manifestacija međunarodnog karaktera,
- b. Pesničko veče u vidu takmičarskog programa pesnika amatera. Manifestacija regionalnog značaja,
- c. Čokanski dani kulture: pozorišne predstave, koncerti, monodrame, folklor. Manifestacija je regionalnog značaja.

OCENA VREDNOSTI TURISTIČKIH POTENCIJALA REGIJE POTISJE

Turističkom valorizacijom obuhvaćeni su postojeći prirodni i antropogeni resursi od značaja za turističku ponudu Regije. Cilj turističke valorizacije je da se procesom ocene vrednosti postojećih prirodnih i antropogenih resursa utvrde oni koji imaju trenutno najviše mogućnosti za formiranje samostalnog turističkog proizvoda, a koji bi istovremeno činio deo ukupne turističke ponude regije Potisje.

Turistička valorizacija prirodnih resursa

Procesom turističke valorizacije ocenjeni su sledeći **parametri**:

1. Specifičnost prirodnih resursa
  - a. specifične hidrografske i biogeografske karakteristike.
2. Turistički potencijal resursa
  - a. potencijal korišćenja resursa za buduću turističku ponudu,
  - b. pravno regulisani vlasnički odnosi,
  - c. namena prostora,
  - d. mogućnost privlačenja većeg broja posetilaca.
3. Dostupnost/pristupačnost resursa
  - a. prostorni aspekt (lociranost u odnosu na saobraćajnice na prostoru Potisja),
  - b. izgrađenost prilaznih puteva do samih resursa,
  - c. otvorenost za posetioce.
4. Turistička opremljenost resursa
  - a. signalizacija, vodička služba, mesta za odmor, osmatračnice, ugostiteljski objekti, radno vreme.
5. Značaj resursa za ukupnu turističku ponudu Regije

Za navedene parametre koji su vrednovani date su ocene u rasponu od 1 do 5, pri čemu ocena 1 označava izuzetno nisku, a ocena 5 izuzetno visoku vrednost parametra za posmatrani turistički prirodni resurs.

Prirodni resursi koji su ocenjivani podeljeni su u tri kategorije:

1. Prirodne pojave-procesi (u ovom slučaju to je pojava cvetanja Tise)
2. Zaštićena prirodna dobra
  - a. specijalni rezervati prirode,
  - b. parkovi prirode,
  - c. spomenici prirode.
3. Nezaštićena prirodna dobra

Tabela 7. Turistička valorizacija prirodnih resursa Potisja

Prirodni resurs	Specifičnost resursa	Turistički potencijal	Dostupnost	Turistička opremljenost	Značaj resursa	Ukupno	
1. Prirodne pojave/procesi	5	5	5	3	5	24	
2. Zaštićena prirodna dobra	2.1. Specijalni rezervati prirode	5	5	3	2	4	19
	2.2. Parkovi prirode	4	4	3	2	4	17
	2.3. Spomenici prirode	3	3	3	2	3	14
3. Nezaštićena prirodna dobra	4	4	2	2	4	16	
Prosečna ocena:	4,2	4,2	3.2	2,2	4	-	

Procesom turističke valorizacije izdvojene su i definisane dve grupe turističkih resursa koji se međusobno razlikuju po nivou značajnosti za turističku ponudu Regiona, a koji se ogleda u stvarnim mogućnostima za kreiranje komplementarnih i/ili samostalnih turističkih proizvoda.

1) I GRUPA obuhvata resurse čija ukupna turistička vrednost ima ocenu od 1 do 14

Ovoj grupi pripadaju turistički resursi Regiona koji imaju trenutno manju turističku vrednost, što je posledica neadekvatne namene pojedinih resursa koja nije komplementarna sa turizmom ili loše pristupačnosti i opremljenosti resursa za turizam. Resursi iz ove grupe (spomenici prirode) se u ovom momentu ne mogu smatrati realnim turističkom potencijalom od kojeg bi se mogao kreirati turistički proizvod.

2) II GRUPA obuhvata resurse čija ukupna turistička vrednost ima ocenu od 15 do 20

Prema dobijenim rezultatima turističke valorizacije, u ovu grupu spadaju resursi Regiona koji se odlikuju: 1) namenom koja je komplementarna sa turizmom; 2) specifičnošću koja može predstavljati bazu za kreiranje komplementarnih turističkih proizvoda; 3) relativno dobrom pristupačnošću; 4) nedovoljnom turističkom opremljenošću, i 5) trenutno malim značajem za ukupnu turističku ponudu Regiona. Resursi iz ove grupe predstavljaju realne turističke potencijale od kojih bi se mogli kreirati komplementarni turistički proizvodi.

3) III GRUPA obuhvata resurse čija ukupna turistička vrednost ima ocenu od 21 do 25

U ovoj grupi se nalaze turistički resursi Regiona, koji se odlikuju: 1) raritetnošću i prirodnim fenomenom; 2) visokom specifičnošću prirodnih vrednosti; 3) dobrom pristupačnošću; 4) dobrom turističkom opremljenošću i 5) velikim značajem za turističku ponudu Regiona. Resursi iz ove grupe predstavljaju, kako afirmisane turističke proizvode, tako i realne turističke potencijale od kojih bi se mogli kreirati ne samo komplementarni, već i samostalni turistički proizvodi.

Turistička valorizacija kulturnih resursa

Procesom turističke valorizacije antropogenih resursa ocenjeni su sledeći **parametri**:

Specifičnost resursa

1. Istorijske, umetničke, etnološke, ambijentalne karakteristike
2. Turistički potencijal resursa
  - a. korišćenje pomenutih tipova resursa za buduću turističku ponudu,
  - b. pravno regulisani vlasnički odnosi, namena prostora, trenutna očuvanost objekta, mogućnost privlačenja većeg broja posetilaca.
3. Dostupnost/pristupačnost resursa

- a. prostorni aspekt (lociranost u odnosu na saobraćajnice na prostoru Regiona),
- b. izgrađenost prilaznih puteva do samih resursa,
- c. otvorenost za posetioce.
4. Turistička opremljenost resursa
  - a. signalizacija, vodička služba, suvenirnice, ugostiteljski objekti, radno vreme, itd.
5. Značaj resursa za ukupnu turističku ponudu Regiona

Za navedene parametre koji su vrednovani date su ocene u rasponu od 1 do 5, pri čemu ocena 1 označava izuzetno nisku, a ocena 5 izuzetno visoku vrednost parametra za posmatrani turistički prirodni resurs.

Kulturni resursi koji su ocenjivani podeljeni su u kategorije:

- arheološka nalazišta,
- dvorci i letnjikovci,
- značajna arhitektonska zdanja – pojedinačni objekti,
- crkve,
- gradska jezgra – ambijentalne celine,
- autentične kuće i seoske ambijentalne celine,
- ustanove kulture,
- festivali i manifestacije.

Tabela 8. Turistička valorizacija kulturnih resursa Potisja

Prirodni resurs	Specifičnost resursa	Turistički potencijal	Dostupnost	Turistička opremljenost	Značaj resursa	Ukupno
Arheološka nalazišta	4	1	2	1	1	9
Dvorci i letnjikovci	5	3	4	2	2	16
Značajna arhitektonska zdanja– pojedinačni objekti	4	2	4	2	2	14
Crkve	3	3	5	-	2	13
Gradska jezgra – ambijentalne celine	4	5	5	3	4	21
Autentične kuće i seoske ambijentalne celine	3	4	4	4	4	19
Ustanove kulture	3	2	5	1	2	13
Festivali i manifestacije	3	5	5	3	4	20
Prosečna ocena:	3,6	3,1	4,25	2	2,6	-

Procesom turističke valorizacije izdvojene su i definisane tri grupe turističkih resursa koji se međusobno razlikuju po nivou značajnosti za turističku ponudu Regiona, a koji se ogleda u stvarnim mogućnostima za kreiranje komplementarnih i/ili samostalnih turističkih proizvoda.

1) I GRUPA obuhvata resurse čija ukupna turistička vrednost ima ocenu od 1 do 10

Ovoj grupi pripadaju turistički resursi Regiona koji imaju izuzetno malu trenutnu turističku vrednost, koja je posledica: 1) namene pojedinih resursa koja nije komplementarna sa turizmom; 2) specifičnosti pojedinih resursa koji su namenjeni za upotrebu lokalnog stanovništva; 3) izrazito lošeg stanja očuvanosti objekata; 4) loše pristupačnosti resursa. Resursi iz ove grupe se ne mogu smatrati realnim turističkim potencijalom od kojeg bi se mogao kreirati turistički proizvod.

2) II GRUPA obuhvata resurse čija ukupna turistička vrednost ima ocenu od 11 do 18

Prema dobijenim rezultatima turističke valorizacije, u ovu grupu spadaju resursi Regiona koji se odlikuju: 1) namenom koja je komplementarna sa turizmom; 2) specifičnošću koja može predstavljati bazu za kreiranje komplementarnih turističkih proizvoda; 3) relativno dobrom pristupačnošću; 4) nedovoljnom turističkom opremljenošću, i 5) trenutno malim značajem za ukupnu turističku ponudu Regiona. Resursi iz ove grupe predstavljaju realne turističke potencijale od kojih bi se mogli kreirati komplementarni turistički proizvodi.

3) III GRUPA obuhvata resurse čija ukupna turistička vrednost ima ocenu od 19 do 25

U ovoj grupi se nalaze turistički resursi Regiona koji se odlikuju: 1) visokom specifičnošću kulturnih vrednosti; 2) dobrom pristupačnošću; 3) dobrom turističkom opremljenošću i 4) velikim značajem za turističku ponudu Regiona. Resursi iz ove grupe predstavljaju realne turističke potencijale od kojih bi se mogli kreirati ne samo komplementarni, već i samostalni turistički proizvodi, a neki od njih već predstavljaju turistički proizvod.

Nakon završenog procesa valorizacije uočeno je sledeće:

- Prosečno najnižu vrednost kod obe grupe resursa ima **turistička opremljenost** (ocene 2,2 i 2), što ukazuje na potrebu daljeg inoviranja strukture i kvaliteta opremljenosti resursa. Međutim, međusobnim poređenjem oba tipa, prirodne resurse karakteriše nešto bolji nivo kvaliteta turističke opremljenosti u odnosu na antropogene (ocena 2,2).
- Sa aspekta **značaja za turističku ponudu Regiona**, prirodni resursi imaju znatno veću ocenu (4) u odnosu na antropogene (2,6), što govori o snazi prirodnih resursa za kreiranje turističke ponude.
- Prirodni resursi imaju veći **turistički potencijal** (ocena 4,2) za ukupnu turističku ponudu Regiona i oni se na osnovu namene prostora, pravne regulative, kao osnove za dalje turističko korišćenje i mogućnosti za privlačenje posetilaca u narednom periodu, mogu najbrže uključiti u kreiranje turističkih proizvoda.
- Sa aspekta **specifičnosti resursa** dobijeni rezultati ukazuju veću specifičnost prirodnih resursa (ocena 4,2) po osnovu njihovih biogeografskih i hidroloških autentičnosti.

- Antropogeni resursi se odlikuju boljom **dostupnošću** (ocena 4,25) u odnosu na prirodne (ocena 3,2). To se može objasniti njihovim položajem, s obzirom da se nalaze u naseljenim mestima ili u njihovoj neposrednoj blizini.

OSNOVNE USLUGE U TURIZMU

Za potrebe realizacije Projekta razmeštaja, potrebno je bilo analizirati stanje receptivnih faktora, pre svega ugostiteljske objekte za smeštaj i ishranu. Tekst koji sledi odnosi se uglavnom na objekte smeštaja, kao najvažnije pokazatelje razvijenosti turističke receptive u celini.

Ocena stanja kapaciteta i prometa ugostiteljskih objekata

Prikupljeni podaci za potrebe I faze izveštaja predstavljaju sintezu informacija koje su dobijene na osnovu analize dostupnih akcionih i drugih planova opština u Potisju, te upitnika u kojima su predstavnici opština dali informacije o pojedinim segmentima turističke ponude njihovih opština, kao i postojeće web prezentacije opština i turističkih organizacija. Za dobro analiziranje rasporeda ugostiteljskih objekata na prostoru uz reku Tisu korišćen je i Daljinar reke Tise, koji je dao grublju, ali za I fazu rada adekvatnu sliku lociranosti pojedinih objekata. Internet prezentacije su predstavljale samo okvir i eventualnu dopunu nedostajućih podataka, ali nikako i bazu koja bi služila kao relevantan izvor podataka. Veliki broj TO se ne može pohvaliti postojanjem sajtova sa korisnim informacijama u vezi sa ugostiteljskim objektima, dok neke opštine i ne poseduju TO i/ili web sajtove u funkciji turističke ponude.

Potrebni podaci o prometu ugostiteljskih objekata nisu pronađeni u zvaničnim statistikama, te smo do njih morali doći na terenu, u samim objektima ili opštinskim odeljenjima nadležnim za privredu.

Ugostiteljski objekti koji su analizirani za potrebe Projekta, odnosno evidentirani u ovoj fazi na prostoru regiona Potisja su:

- hoteli, moteli, kampovi (uređen prostor), pansioni, salaši, lovački domovi, vile, sobe za iznajmljivanje, smeštaj u banjskim mestima, odmarališta.

Lociranost ugostiteljskih objekata

Potrebno je naglasiti da su u analizu uključeni ne samo ugostiteljski objekti uz samu reku Tisu, već i oni koji se nalaze smešteni na prostorima Tisi najbližih gradova, sedišta opština. Na osnovu

prikupljenih podataka i unesenih na mapu uočeno je da je većina ugostiteljskih objekata, pre svega osnovnih, grupisana u ili oko većih gradskih centara u regionu Potisja.

Međutim pojedini objekti ili skupine objekata (kampovi, vikend naselja) locirani su u većem broju neposrednije uz samu rečnu obalu ne vezujući se za same gradske centre. Objekti poput hotela, motela, pansiona, privatnih soba za izdavanje, vila i slično locirani su pre svega u gradskim centrima.

Objekti za ishranu su u većem broju slučajeva locirani u gradovima, ali ih ima i na obalama reka, uz vikend naselja ili drugim prostorima dalje od gradova.

Struktura objekata i kapaciteti smeštaja

U celom regionu Potisja, evidentirani objekti za smeštaj su u funkciji turističke ponude. Uočeno je da pojedine opštine raspolažu raznovrsnijim i brojnijim smeštajnim kapacitetima (Kanjiža), dok većina njih ima manje raznovrsnu ugostiteljsku ponudu i/ili objekte sa nižom kategorijom (posebno je to evidentno kod Čoke, N. Kneževca, Žablja). U pojedinim opštinama nema hotelskog smeštaja uopšte, dok u drugima nema dovoljno smeštajnih kapaciteta u privatnim domaćinstvima. Za pojedine objekte nejasni su podaci o tipu, kapacitetu i kategoriji, a podaci o prometu nedostaju u potpunosti.

Obilaskom svih objekata po opštinama i uvidom u evidenciju o kategorizaciji, gde je ista izvršena, utvrđeno je stanje smeštajnih kapaciteta po vrstama i kategorijama objekata. Stanje koje navodimo u Tabeli 9, predstavlja zbirne podatke za devet posmatranih opština (bez Zrenjanina):

Tabela 9. Pregled smeštajnih kapaciteta u Potisju (2009)

VRSTA SMEŠTAJA	KAPACITET (ležaj)
Hoteli ****	200
Hoteli ***	273
Hoteli **	194
Hoteli *	80
Banje ***	300
Moteli **	105
Odmarališta ***	100
Odmarališta *	112
Prenoćišta (pansioni)	124

Lovački domovi	27
Salaši	23
Autokampovi *	100 (vozila)
Kampovi	750 (mesta)
Privatni smeštaj ***	241

Izvor: Terensko istraživanje autorskog tima i tel. informacije

Posmatrano zbirno, Potisje danas raspolaže sa ukupno 1.538 ležaja, ne računajući privatni smeštaj i kampove, gde je konačne podatke teško utvrditi, jer neki objekti nisu evidentirani (rade u "sivoj zoni" i sl.). To je svakako malo, ali u ovom trenutku realno odražava stanje razvijenosti turizma u ovoj regiji. Čak i ovako mali broj smeštajnih jedinica nije dovoljno iskorišćen, jer je popunjenost kapaciteta oko 42% ili 151 dan u godini. Ako bi izuzeli kapacitete sa kojima raspolaže banja Kanjiža i koji se koriste sa 90%, slika o iskorišćenosti smeštajnih kapaciteta u ostalih osam opština veoma je poražavajuća. Nameće se logičan zaključak: tamo gde se turistički kapaciteti koriste manje od 30%, ne može biti ni govora o organizovanom razvoju turizma. Neophodno je što pre okončati "stihijsku" fazu i započeti organizovano stvaranje konkurentne turističke ponude, najpre onih proizvoda koji ne zahtevaju velika ulaganja.

Turistički promet i struktura posetilaca

Analiza turističkog prometa za regiju Potisje rađena je na bazi zvaničnih statističkih podataka, kao i na bazi podataka prikupljenih na terenu. Analiza je rađena za poslednjih 6 godina po opštinama i to samo osnovna struktura broja turista (domaći-strani), broja noćenja (domaći-strani), te izvedene vrednosti za dužinu boravka. Radi poređenja sa kretanjima u turističkom prometu šireg prostora izvršena je komparacija sa trendovima na nivou Srbije i Vojvodine, a rezultati i analiza prikazani su u narednim tabelama i grafikonima.

Tabela 10. Turistički promet u Srbiji i Vojvodini u periodu 2001. – 2007.

	Republika Srbija			Vojvodina		
	Dolasci	Noćenja	Prosečan boravak	Dolasci	Noćenja	Prosečan boravak
2001.	2.129.128	7.195.272	3.38	284.336	747.529	2.63
2002.	2.209.675	7.206.734	3.26	282.837	724.095	2.56
2003.	1.997.947	6.684.592	3.35	245.614	686.161	2.79
2004.	1.971.683	6.642.623	3.37	239.067	685.956	2.87

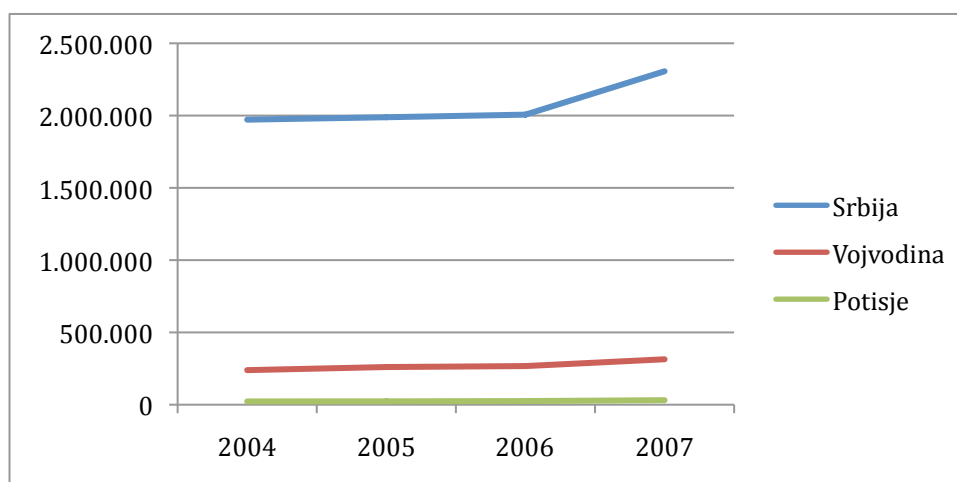
2005.	1.988.469	6.499.352	3.27	260.503	734.878	2.82
2006.	2.006.488	6.592.622	3.29	267.198	723.370	2.71
2007.	2.306.558	7.328.692	3.18	314.222	834.487	2.66

Izvor: Republički zavod za statistiku

Na osnovu relevantnih statističkih podataka uočava se da je turistički promet Republike Srbije i Vojvodine u poslednjih sedam godina beležio minimalne uspone i padove, te se generalno može reći da je promet broja turista na ujednačenom nivou, bez većih oscilacija. Broj od ukupno 2,2 miliona dolazaka i 7,2 miliona noćenja u 2001. i 2002. godini je tokom naredne tri godine pao za 9,8% na ukupno 6,5 miliona dolazaka i 2 miliona noćenja u 2005. godini. Zatim je sledio blagi uspon 2006. godine (od 1,4%) i izrazito povećanje dolazaka i noćenja turista (i domaćih i stranih) u 2007. godini, kada je prevaziđen nivo prometa iz 2002. godine.

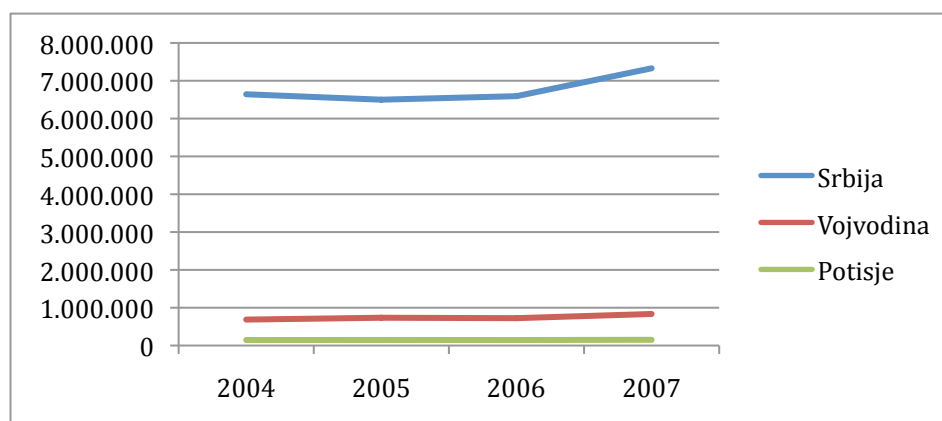
Turistički promet u Vojvodini imao je sličan stepen pada i rasta. U 2001. godini ostvareno je skoro 300.000 dolazaka i 750.000 noćenja (domaćih i stranih turista ukupno), da bi zatim sledio nagli pad broja poseta i noćenja, a od 2005. godine imamo konstantan rast, tako da je pokrajinu u 2007. godini posetilo ukupno 314.222 turista sa 834.487 noćenja, što je i maksimum za posmatranih 7 godina. Turisti su 2007. godine provodili u proseku 2,66 dana u Vojvodini. Dok je Srbija, kao i većina drugih zemalja, 2008. godine imala pad turističkog prometa zbog svetske ekonomske krize, AP Vojvodina je zabeležila rast u toj privrednoj grani od oko pet procenata. Prema podacima Turističke organizacije Vojvodine, u pokrajini je 2008. godine boravilo više od 330.000 turista ukupno, od kojih su trećina bili strani gosti, dok je u isto vreme ostvareno oko 880.000 noćenja ukupno, što je za šest procenata više u odnosu na prethodnu godinu.

Uporedivši trendove kretanja broja dolazaka i broja noćenja turista u Srbiji i Vojvodini sa trendovima u Potisju uočavaju se iste tendencije. U Potisju je takođe maksimum zabeležen 2007. godine. (Tabela 10).

Grafikon 2. Trend broja dolazaka turista na teritoriji Republike Srbije, Vojvodine i Potisja u periodu od 2004 – 2007. godine

Na prikazanom grafikonu može se uočiti da Republika Srbija, Vojvodina i Potisje beleže porast broja dolazaka turista. Kod Republike Srbije je taj porast manji i iznosi 334.875 turista, odnosno 4,04%. Vojvodina u periodu od 2004. do 2007. godine beleži trend konstantnog porasta broja dolazaka turista, koji se u ovom periodu povećao za 75.155 turista, odnosno 6,95%. Potisje karakteriše najveći porast dolazaka turista – 8.502, odnosno 8,31%. Generalno, Republiku Srbiju, Vojvodinu i Potisje karakteriše trend porasta broja dolazaka turista u periodu od 2004. do 2007. godine.

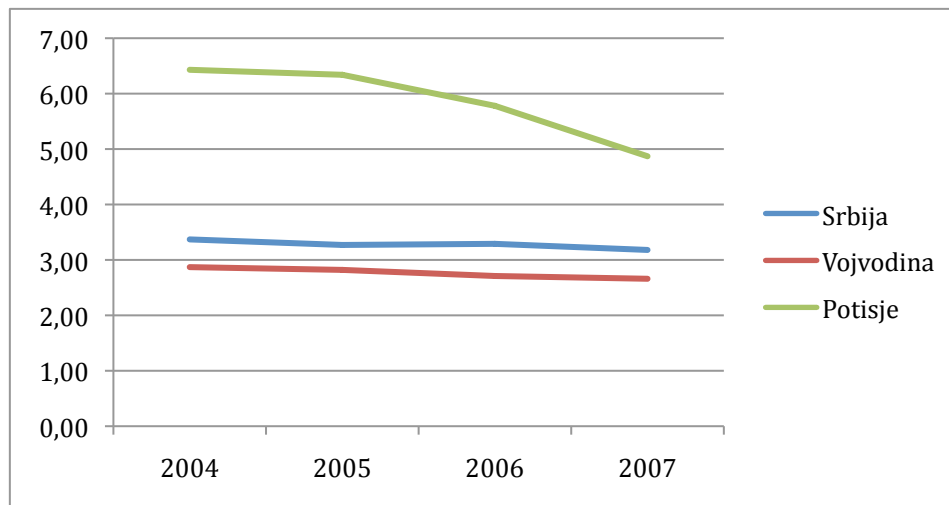
Grafikon 3. Trend broja noćenja turista na teritoriji R. Srbije, Vojvodine i Potisja u periodu od 2004 – 2007.

Na prikazanom grafikonu br. 3 može se uočiti da Republika Srbija u 2005. i 2006. godini beleži blagi pad noćenja turista u odnosu na 2004. godinu. U 2007. godini beleži se trend porasta od 736.070 noćenja (5,29%) u odnosu na prethodnu godinu. Vojvodinu karakteriše blaži trend

porasta noćenja turista, pri čemu se u periodu od 2005. do 2006. godine zapaža manji pad, da bi u periodu od 2006. do 2007. došlo do znatnijeg porasta od 7,13%. Potisje karakteriše generalni trend porasta broja noćenja turista od 2,03%, sa manjim padom od u perodu od 2005. do 2006. godine.

Prosečna dužina boravka turista nam ukazuje na tip turista, razloge posete i oblike turističkog boravka. Prosečna dužina boravka ukupnog broja turista u Srbiji se za ceo posmatrani period kreće između 3,18 i 3,38 dana, što je uobičajena dužina boravka koju beleže nacionalne destinacije na kojima se pojavljuju svi oblici turizma – tranzitni i poslovni, kao najkraći, kao i boravišni i zdravstveni turisti sa najdužim boravkom. Iznenaduje mala prosečna dužina boravka za Vojvodinu. Međutim, dodatnim istraživanjem je ustanovljeno da se u Vojvodini zvaničnom statistikom ne vodi evidencija u većini banja Vojvodine, i da se generalno vodi evidencija u veoma malom broju mesta. S druge strane, podaci prikazani za Potisje, su rezultat terenskog istraživanja i prikupljanja podataka u opštinskim statistikama, te čine mnogo realniju sliku. To su i razlozi zbog kojih Potisje beleži znatno veću prosečnu dužinu boravka, jer u Potisju dominira banja Kanjiža kao mesto sa dominantnim posetiocima zdravstvenog turizma koji se duže zadržavaju.

Grafikon 4. Prosečna dužina boravka turista na teritoriji R. Srbije, Vojvodine i Potisja u periodu od 2004 – 2007.

Na prikazanom grafikonu može se uočiti da Republika Srbija, Vojvodina i Potisje beleže blagi pad prosečne dužine boravka turista. U slučaju Republike Srbije taj pad iznosi 6,1%, u slučaju Vojvodine 1,9% i to je najmanji pad prosečne dužine boravka. Potisje beleži najveći trend pada prosečne dužine boravka turista koji iznosi 6,6%.

Analiza turističkog prometa Potisja (2004-2008)

Osnovni trend koji se uočava je trend rasta broja posetilaca po niskim stopama kod domaćih posetilaca, dok se broj stranih posetilaca za 5 godina utrostručio. Kod broja noćenja je nešto mirniji trend što govori o smanjenju dužine boravka posetilaca, koji je inače nešto iznad proseka za mala gradska naselja (Tabela11).

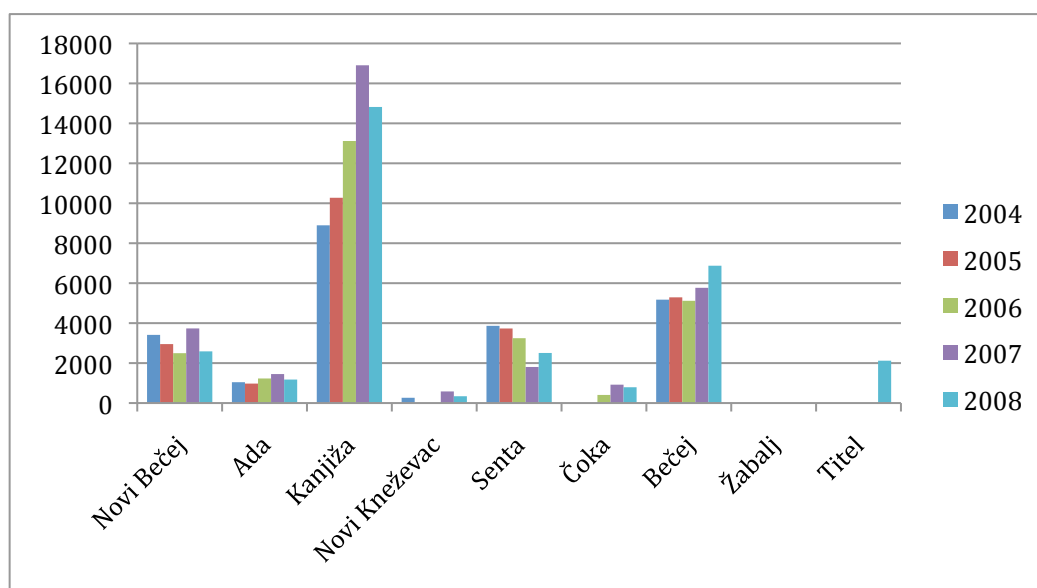
Generalno, broj posetilaca koji se evidentira u smeštajnim objektima potiskih opština veoma je mali (na primer – 2008. godine je prosečno po jednom danu u godini u svim opštinama Potisja boravilo na noćenju samo 82 posetilaca!). Kod tako malog broja posetilaca ne može se zapravo ni govoriti o turizmu (sem u opštini, odn. Banji Kanjiža), već o pojedinačnim posetama verovatno uzrokovanim poslovanjem, posetama rođacima. Po ovim pokazateljima Potisje još uvek nije turistički region.

Tabela 11. Turistički promet za regiju Potisje – period 2004-2008.

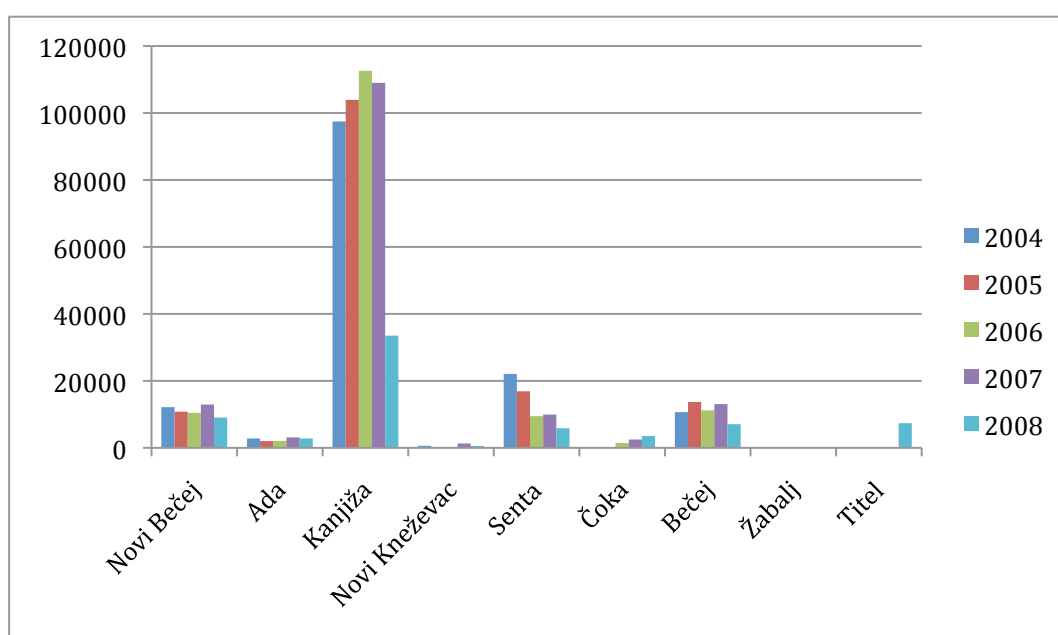
Godina	Turisti			Noćenja turista			Prosečan broj noćenja turista	
	svega	domaći	strani	svega	domaći	Strani	Domaći	Strani
2004	22.665	19.949	2.706	145.769	139.017	6.752	6,9	2,5
2005	23.225	20.151	3.054	147.312	140.064	7.247	6,9	2,3
2006	25.206	21.861	3.445	145.803	135.934	9.869	6,2	2,8
2007	31.167	25.345	5.822	151.822	132.671	19.151	5,2	3,3
2008	30.875	23.501	7.374	169.145	154.927	14218	6,6	1,9

Izvor: Republički zavod za statistiku

Struktura broja turista Potisja po opštinama je očekivana. Na prikazanom grafikonu može se uočiti da opština Kanjiža dominira u ukupnom broju dolazaka turista u odnosu na druge opštine u regionu Potisja. To se može objasniti time što se u Kanjiži nalazi banjsko-lečilišni centar, koji već godinama beleži znatan broj poseta. Posle Kanjiže, po broju dolazaka turista nalaze se Bečej, Novi Bečej i Senta. Najčešći posetioci Bečeja i Novog Bečeja su sportske ekipe koje borave u ovim mestima tokom pripremnog perioda. Opštine Ada, Novi Kneževac i Čoka beleže znatno manji broj posetilaca u odnosu na već gore navedene. Razlog tome je činjenica da su turistički resursi na nivou potencijala, a ne afirmisane turističke ponude. Opština Žabalj ne beleži broj dolazaka turista, dok je opština Titel počela da vodi evidenciju tek u 2008. godini.

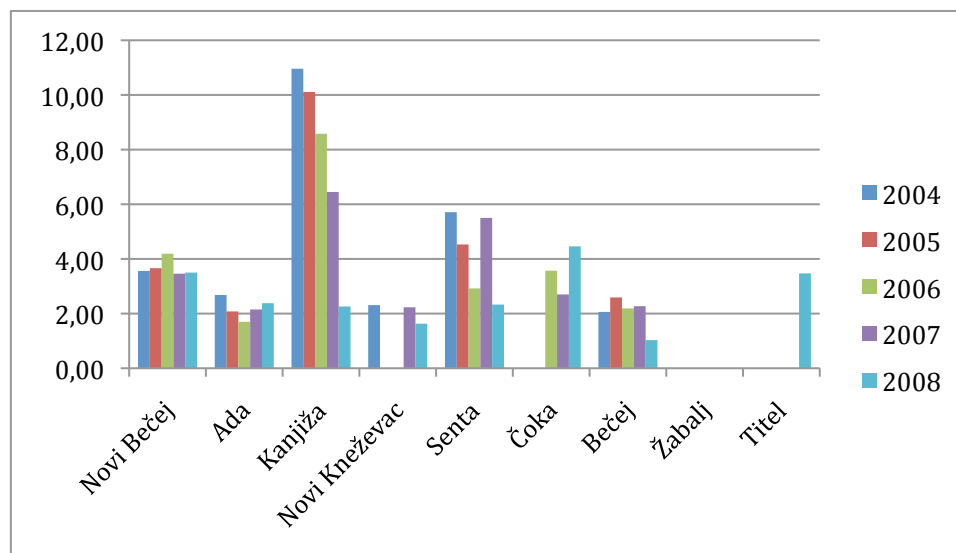

Grafikon 5. Ukupan broj dolazaka turista u opštinama u regionu Potisja u periodu od 2004 – 2008

Grafikon 6. Ukupan broj noćenja u opštinama u regionu Potisja u periodu od 2004 – 2008

Grafikon broj 5 pokazuje da opština Kanjiža beleži najveći broj noćenja u odnosu na druge opštine u regionu Potisja, što je i razumljivo s obzirom da ima najveći broj dolazaka turista u banjskom centru (boravišni turizam). Opštine Bečej, Novi Bečej i Senta imaju srednju vrednost sa aspekta analize ukupnog broja noćenja u regionu Potisja. Ada, Novi Kneževac i Čoka imaju neznatan broj noćenja, s tim da je u Čoki prisutan porast broja noćenja u periodu od 2006. do 2008. godine. Žabalj ne beleži broj noćenja turista, dok je Titel tek 2008. godine počeo da vodi evidenciju o posetama i noćenju.

Grafikon 7. Prosečan broj noćenja u opštinama u regionu Potisja u periodu od 2004 – 2008

Grafikon broj 6 pokazuje da opština Kanjiža beleži najveći prosečan broj noćenja u odnosu na druge opštine u regionu Potisja. Kao i u slučaju broja turista i ovde se može primeniti objašnjenje da je u pitanju banjski centar i boravišni turizam. Interesantno je da se prosečan broj noćenja u Kanjiži smanjuje od 2004. godine, što može biti posledica povećanog interesovanja građana Srbije za banje u okruženju (Mađarska), a što bi se trebalo posebnim istraživanjima utvrditi. Opštine Senta i Čoka imaju relativno mali broj turista, a beleže veći prosečan broj noćenja u odnosu na ostale opštine. Novi Bečej, Ada i Bečej imaju ujednačen prosečan broj noćenja, dok se Titel prema podacima iz 2008. godine može svrstati u grupu opština čiji prosečan broj noćenja iznosi više od 3.

Sumirajući prethodnu analizu može se konstatovati da je, prema svim pokazateljima, regija Potisje još uvek samo potencijalna turistička regija, turistički neafirmisana, sa malim brojem smeštajnih kapaciteta, malim brojem turista, kratkim zadržavanjima posetilaca, i minimalnim trendom porasta broja posetilaca. Izuzetak je banja u Opštini Kanjiža u kojoj se nalazi veći broj smeštajnih kapaciteta sa velikom iskorišćenošću tokom cele godine i velikom dužinom prosečnog boravka. U odnosu na planove razvoja to bi moglo značiti da se u Potisju moraju graditi novi smeštajni objekti svih kategorija i kapaciteta, kao preduslov za dolazak posetilaca, turista u ovu regiju koja ima atraktivnosti na znatno višem nivou od do sada postignutih efekata. Iz ugla razvoja i podsticaja izgradnje i ulaganja u objekte i turističku i drugu infrastrukturu Potisje je regija koja bi morala biti interesantna za veoma raznovrsne investicije – u smeštajne objekte (hotele, kampove, pansione, eko odmarališta i ls9), kao i u objekte i

prostore koji bi pružali usluge za bogat i sadržajan boravak posetilaca – plaže, kupališta, biciklističke staze, akvaparkove, itd. Bez ulaganja u objekte za smeštaj regija Potisje može i dalje samo biti interesantna za aktivnosti slobodnog vremena lokalnog stanovništva, a i to bez većih ekonomskih efekata, pa i bez većeg zadovoljstva posetilaca.

KOMPLEMENTARNE USLUGE U FUNKCIJI RAZVOJA TURIZMA I AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA

U okviru komplementarnih usluga koje mogu unaprediti turistički potencijal i ekonomsku poziciju samog domicilnog stanovništva, posmatrane su prvenstveno sledeće usluge:

- vinski podrumi sa prodajom i degustacijom vina,
- salaši sa mogućnošću edukativnih, prodajnih ili izložbenih aktivnosti,
- zanatske radionice autentičnih i/ili starih zanata ,
- mogućnost uključivanja u aktivnosti radionica,
- različiti oblici edukativnih aktivnosti (letnje škole, seminari...),
- vožnja fijakerima, zapregama, ergele...,
- prodaja suvenira,
- etno selo,
- etno kuća,
- eko kompleks,
- priređivanje folklornih, etnografskih i zabavnih manifestacija,
- zabava i razonoda za decu,
- posmatranje ptica i sokolarenje,
- realizacija specijalnih aktivnosti sa udruženjima za ekstremne sportove i dr. (vazdušni baloni, zmajevi-paraglajderi, aero-nautika, skauti - orijentacija i preživljavanje u prirodi i dr.),
- proizvodnja i prodaja zdrave hrane.

Na teritoriji Potisja u skoro svakoj opštini je zastupljen određen broj gore navedenih usluga, ali sam nastanak i razvoj ovih usluga nije bio planski i sistemski vođen, već su one nastajale stihijski. Veliki broj današnjih malih preduzetnika je ušao u posao pružanja ovih usluga prvenstveno iz ljubavi ili hobija, bez realne svesti o potencijalu ovog vida preduzetništva. Upravo zbog toga i ne postoji koordinacija između pružaoca ovih usluga kao malih preduzetnika, sa jedne strane, i relevantnih lokalnih organa uprave koji su odgovorni za razvoj turizma.

Veoma pozitivna činjenica jeste da, sudeći po ispitivanjima koje su sprovele lokalne samouprave pri izradi razvojnih planova, veliki procenat stanovništva ima prilično izgrađenu svest o značaju

razvoja turizma i koristima koje takve aktivnosti donose, što se prvenstveno ogleda u otvaranju novih radnih mesta. Takođe, ova istraživanja pokazuju da je veliki broj stanovnika trenutno bez stalnog zaposlenja, što se javilo kao posledica zatvaranja i privatizacije više velikih fabrika i organizacija, prvenstveno iz metaloprerađivačke i tekstilne oblasti na posmatranoj teritoriji. Upravo ova kategorija ljudi može biti primarni nosilac razvoja grupe dodatnih usluga u sektoru preduzetništva u funkciji razvoja turizma i poboljšavanja standarda života lokalnog stanovništva.

Ono što je negativno, jeste činjenica da se samo trećina stanovništva bavi poljoprivrednom proizvodnjom i pored postojanja dobrih uslova za proizvodnju zdrave hrane (organska proizvodnja bez veštačkih đubriva, pesticida, hormona), čija tražnja na tržištu svakim danom sve više i više raste.

Još jedan od značajnih potencijala jeste postojanje razvijene pletarske industrije sa preko 80 radionica, koje mogu pružiti veliki doprinos kako razvijanju ponude suvenira, tako i razvoju kreativnih interaktivnih centara kao dodatnog turističkog sadržaja.

Razvoj porodičnog biznisa, malog i srednjeg preduzetništva u oblasti vinogradarstva, voćarstva, pčelarstva, povrtarstva, jeste oblast koja je prepoznata kao potencijal u razvojnim planovima ovih opština.

Veliki broj seoskih kuća i salaša ima dobar položaj i uz određene adaptacije brzo se mogu promovisati kao ekskluzivni punktovi na turističkim destinacijama koji će u velikoj meri doprineti kvalitetu turističke ponude ove regije.

Trenutno stanje pokazuje da su u komplementarnim uslugama najzastupljenije etno kuće i kompleksi, koji pored standardnih usluga noćenja i ishrane, sve više u svoju ponudu uključuju i dodatne usluge koje turistima omogućavaju kako autentični doživljaj prostora, tako i fizičko i/ili kreativno aktiviranje i uključivanje u različite oblike interaktivnih aktivnosti. Ove aktivnosti su zaista šarolike sa težnjom i potencijalom njihovog daljeg širenja, a tangiraju sve grupe posetilaca. (Karta 11.)

Očuvanost starih zanatskih radionica i u par slučajeva starih obrazovnih institucija je takođe prepoznato kao šansa i već postoji nekoliko ovakvih prostora koji funkcionišu kao muzejski, edukativni i kreativni prostori.

Oblast sakupljanja i proučavanja lekovitog bilja takođe može predstavljati jedan od načina za započinjanje preduzetničkih aktivnosti, ali ova vrsta aktivnosti nažalost do sada nije prepoznata kao potencijal ni u jednom delu Potiskog regiona u oblasti malog i porodičnog biznisa.

Razvijenost preduzetništva u funkciji turizma

Planovi ekonomskog razvoja Potisja moraju biti u skladu sa ostalim razvojnim planovima, jer jedino na taj način možemo postići optimalne rezultate koji podrazumevaju porast životnog standarda lokalnog stanovništva, očuvanje životne sredine, negovanje izvorne kulture i tradicije i održivi razvoj. Takođe, moramo imati u vidu da su posmatrane opštine duž reke Tise neravnomerno ekonomski razvijene i da samo dve opštine imaju indikatore ekonomske aktivnosti iznad pokrajinskog proseka, dok sve ostale opštine zaostaju za referentnim vrednostima.

Osnovni pokretač ekonomskog razvoja jeste svakako privatna inicijativa i preduzetničke aktivnosti. Potisje je region koji svakako raspolaže sa velikim mogućnostima i bogatim prirodnim potencijalima koji mogu biti adekvatno tržišno valorizovani i obezbeđivati ekonomsku sigurnost bilo u vidu osnovne ili dodatne delatnosti.

Nepovoljna struktura stanovništva, posmatrano sa aspekta kvalifikacija koje su potrebne pri započinjanju preduzetničkih aktivnosti, bi se mogla prevazići dodatnim edukativnim aktivnostima i podršci od strane odgovarajućih agencija i fondova.

Mogućnosti za preduzetničke aktivnosti postoje na svakom koraku. Pojedine inicijative su se već javile, ali je uglavnom reč o sporadičnim slučajevima gde su pojedinci entuzijasti krenuli u preduzetništvo iz hobija ili radi naklonosti ka prirodi, starim zanatima, životinjama, vinogradarstvu ili želji da sačuvaju neka stara vremena od zaborava...

Kada govorimo o preduzetništvu na turističkom tržištu, ono što se nameće kao prioritet, jesu **smeštajni i restoraterski kapaciteti** kao osnovne turističke usluge. Veliki broj salaša i seoskih kuća mogu se uz manje ili veće adaptacije koristiti u ove svrhe. Savremeni turistički trendovi pokazuju orijentaciju turista ka malim, porodičnim pansionima i smeštaju u domaćinstvima, što predstavlja šansu koju trebamo iskoristiti. **Tradicionalna kuhinja** u autentičnom ambijentu jeste put razvoja. Pri opremanju eksterijera i enterijera smeštajnih objekata, kao pri pripremi jela koja se poslužuju turistima, potrebno je koristiti u što je većem procentu robu, sirovine i predmete domaće radinosti koji potiču iz regije Potisja.

Pored smeštajnih i restoraterskih preduzetničkih aktivnosti, nikako ne smemo zaboraviti i ostale turističke usluge i aktivnosti koje grade integralni turistički proizvod/doživljaj. Izuzetno širok spektar ovih aktivnosti pruža velike mogućnosti za uključivanje širokog sloja stanovništva u zavisnosti od njihove volje, želje, vremena, interesovanja i materijalne osnove.

Vinarstvo, vinski turizam i vinske ture pružaju odlične mogućnosti za kreiranje turističkog proizvoda/usluge/doživljaja sa veoma atraktivnom tržišnom valorizacijom. Sinergija vina i kulture predstavlja idealnu osnovu za preduzetništvo.

Pčelarstvo se može razvijati u više različitih pravaca i u veoma diverzifikovane proizvode i usluge. Od osnovnih proizvoda od meda i voska, pa do različitih suvenira, ali i kreativno-eduativnih aktivnosti. Sve ove aktivnosti mogu biti tako isprogramirane da pokrivaju široke tržišne segmente u zavisnosti od kriterijuma segmentacije.

Potisje je pogodno tlo za **gajenje i proizvodnju lekovitog bilja**. Proizvodi ove delatnosti mogu biti takođe razvijeni u više različitih pravaca, po uzoru na pčelarstvo.

Tradicionalni zanati, a pre svega oni koji lagano izumiru, mogu biti polazna osnova za preduzetničke aktivnosti. Te aktivnosti se mogu kretati od prodaje suvenira, preko interaktivnih, kreativnih i edukativnih radionica, pa sve do **osnivanja muzeja i galerija...**

Veliki broj **domaćih životinja**, koje gradska deca mogu videti samo na slikama, **seoski način života, predmeti na selu, umeće pravljenja zimnice i ostalih specijaliteta itd.** jeste blago koje se može i treba iskoristi.

Poljoprivreda sama po sebi predstavlja nepresušan resurs koji do sada nije bio optimalno tržišno valorizovan. **Organska proizvodnja hrane**, naročito povrća i voća, predstavlja osnovni pravac razvoja. Neophodno je osigurati tržišni plasman viška dobijenih poljoprivrednih proizvoda koji se ne budu iskoristili na turističkom tržištu.

Ulaganja u privredne aktivnosti koje su okrenute lokalnom stanovništvu, bilo u obliku osnovnog ili dodatnog posla, treba stimulisati aktivnom politikom stimulativnih mera i smanjenjem rizika, a u cilju jačanja ekonomske sigurnosti lokalnog stanovništva.

Umrežavanje, partnerstvo, saradnja i klastering predstavlja osnovni preduslov za efikasan i ravnomeran razvoj preduzetništva u regionu Potisja.

UPRAVLJANJE PROSTOROM I PROCESIMA

Reka Tisa u Srbiji, odnosno AP Vojvodini, povezuje geografski jedanaest značajnih opština u regionu Potisja (uključujući i opštinu Kikinda na malom odsečku ove reke od nekoliko kilometara), pri čemu su tri opštine u Banatu a osam u Bačkoj. Postoji jedna dimenzija koju treba informativno da uzmemo u obzir a to je „Lokalna samouprava“. Druga dimenzija su

privredne potrebe ovog regiona koje su artikulisane preko odgovarajućeg „Pokrajinskog sekretarijata za privredu AP Vojvodine“, odnosno „Privredne komore Vojvodine“. Treća dimenzija je iskazana kao „Politički disparitet regiona Potisja“ koji je ponekada artikulisan bez osećaja potrebe za zajednički nastup u oblasti potencijala za turizam u području Potisja. Četvrta dimenzija bi bila „Multikulturalnost i multikonfesionalnost“. Sve ove dimenzije na neki način opredeljuju prostore menadžmenta turističkom ponudom regiona Potisja iz ugla aktivnosti slobodnog vremena, a i šire iz ugla mogućnosti informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT).

Organizacije koje upravljaju razvojem turizma – turističke organizacije

Trenutni političko-administrativni sistem Srbije veoma je centralizovan, usled čega lokalne zajednice nemaju jaku ni regulatornu, a ni finansijsku moć za značajniji uticaj na rast konkurentnosti i privlačenje investicija u turizam. Sa druge strane, korišćenje prirodnih i kulturnih turističkih atrakcija, takođe je, u najvećoj meri, pod preteranom kontrolom i odgovornosti centralnih vlasti. To naravno pričinjava veliku smetnju i ograničava dinamičniji razvoj turizma i u Potisju.

Lokalna turistička administracija pokazuje sve odlike nerazvijene strukture. Na opštinskom nivou nigde ne postoji posebno odeljenje za turizam. Najčešće se ova delatnost obavlja u okviru odeljenja za privredu, a negde čak i u sastavu resora za sport i rekreaciju, preko stručnog saradnika za turizam.

Među nepovoljnim faktorima razvoja turizma u Potisju, evidentno je odsustvorazvojnih programa i projekata u pojedinim opštinama, sklonost lokalnih vlasti (koje su inače prilično promenjive) da često menjaju ranije donete strategije razvoja, nedovoljan uticaj stručnih kadrova u procesu odlučivanja i politiziranje javnosti u kreiranju razvoja.

Jedna od retkih institucija, koja je formirana za obavljanje aktivnosti na regionalnom nivou, predstavlja Regionalni klaster zdravstvenog turizma, ali ni on danas ne vrši tu funkciju.

Tabela 12. Struktura učesnika u upravljanju turizmom potiskih opština

Opština	Turistička organizacija opštine	Organ upravljanja lokalne zajednice	Neka druga institucija, organizacija (klaster, NVO, Fond i sl.)
Novi Kneževac	-	Odeljenje za privredu, zanatstvo i turizam	

Kanjiža	+	Odeljenje za normativno – pravne poslove i poslove privrede i preduzetništva	Regionalni klaster zdravstvenog turizma
Senta	+	Odeljenja za finansije i privredne poslove	
Čoka	-	Odeljenje za privredu, građevinarstvo, stambeno komunalne delatnosti, finansije, urbanizam, inspeksijske poslove i imovinsko pravne poslove	
Ada	+	Odeljenje za sport i rekreaciju	
Bečej	+	Odeljenje za finansije i privredu	Ekološko udruženje Bečej
Novi Bečej	+	Odeljenje za privredu, zanatstvo i turizam	Ekološko društvo za čistiju varoš "Novi Bečej"
Žabalj	+	Službe za privredu	
Zrenjanin	+	Odeljenje za lokalni ekonomski razvoj i turizam	Ekološke organizacije - 6
Titel	-	Odeljenje za privredu, urbanizam, komunalno stambena pitanja i zaštita životne sredine	

Turističke organizacije jedinica lokalne samouprave osnovane su u sedam od deset opština u regionu Potisje i to uglavnom u poslednjih nekoliko godina: Kanjiža, Bečej, Zrenjanin, Novi Bečej (od 2006.), Senta i Žabalj (od 2007.) i Ada (od 2009.). One još uvek imaju nerazvijenu strukturu aktivnosti, koja se svodi uglavnom na promociji turizma opštine. Aktivnosti su sledeće:

- promocija turizma jedinice lokalne samouprave,
- koordinacija aktivnosti i saradnje između privrednih i drugih subjekata u turizmu koji neposredno i posredno deluju na unapređenje i promociju turizma,
- izrada godišnjeg programa i plana promotivnih aktivnosti u skladu sa strategijom promocije turizma,
- obezbeđivanje informativno – propagadnog materijala kojim se promovišu turističke vrednosti jedinice lokalne samouprave (štampanje publikacije, audio i video promotivni materijal, internet prezentacija, suveniri itd.), a u saradnji sa nadležnim organima i turističke signalizacije za turistička mesta,
- prikupljanje i objavljivanje informacija o celokupnoj turističkoj ponudi na svojoj teritoriji,
- organizovanje i učešće u organizaciji turističkih, naučnih, sportskih, kulturnih i drugih skupova i manifestacija,
- druge aktivnosti u skladu sa zakonom, osnivačkim aktom i statutom.

Aktivnosti na unutrašnjem razvoju i upravljanju destinacijom ne obavlja ni jedna LTO, osim poslova na organizovanju turističkih, kulturnih, sportskih i drugih skupova i manifestacija, koji po karakteru spadaju i u menadžment aktivnosti. Ostale aktivnosti na unutrašnjem razvoju

destinacije (koordinacija i umrežavanje interesnih partnera na destinaciji, upravljanje posetiocima, pomoć u pribavljanju finansijskog i ulagačkog kapitala, upravljanje resursima, pomoć u obuci i krizni menadžment), ne obavlja ni jedna LTO u Potisju.

Dakle, pored nepotpune mreže LTO (tri opštine nisu formirale LTO, a neke samo formalno postoje), struktura njihove aktivnosti ukazuje da LTO u ovom trenutku ne obavljaju ulogu destinacijske menadžment organizacije, već imaju isključivo promotivnu ulogu, s tim što ne postoji koordinacija ni promotivnih aktivnosti na nivou regiona Potisje.

Osnovni izvor slabosti u svom radu LTO vide u neadekvatnoj kadrovskoj osposobljenosti, nedostatku dobrih programa za valorizaciju turističkih potencijala, kao i u nedovoljnoj informisanosti i obuci stanovništva i potencijalnih davalaca turističkih usluga.

Veoma je mali broj nevladinih organizacija koje obavljaju aktivnosti u oblasti turizma, a ne postoji ni jedno udruženje građana koje se bavi aktivnostima receptivnog turizma. Ekološka udruženja su registrovana samo u tri od 10 opština ovog regiona.

Može se konstatovati da ne postoji razvijena struktura, niti koordinacija aktivnosti organizacija javnog, privatnog i civilnog sektora. Ne postoje organizacije koje se brinu o turizmu celog Potisja, a turizam je neadekvatno zastupljen u organizaciji jedinica lokalne samouprave.

Web prisustvo regije Potisja u oblasti turizma

U savremenim uslovima poslovanja i očekivanja efekata nezamislivo je bez prisustva informacija na internetu. Internet, kao najmoćnije sredstvo prisustva u javnosti, daje mnoge mogućnosti i može biti dobar pokazatelj odnosa koji učesnici u upravljanju određenim procesima imaju prema aktivnostima i efektima. Iz tih razloga izvršena je i ova analiza. Prisustvo turizma, turističkih organizacija i drugih sajtova sa sličnom tematikom, na kojima se pojavljuju i atrakcije i druge ključne informacije u vezi sa turizmom Potisja, analizirano je na bazi informacija asocijacije Alexa. Alexa (www.alexacom) je slobodna asocijacija na Webu koja obavlja besplatno rangiranje Web sajtova određenom metrikom i smatra se referencom za prisutnost nekog Web sajta u Internet okruženju (uporedna analiza rađena 8.5.2009, oko 9:00).

Tabela 13. Web metrika turističke ponude Srbije

Turistička organizacija Srbije	http://www.serbia-tourism.org/ Alexa: Postavljeno 10.08.2000, povezan sa još 407 sajtova, prosečno zadržavanje 2.2 min/dan, pozicija na rang listi 1.018.935
Turistička organizacija	http://www.vojvodinaonline.com

Vojvodine	Alexa: Nema podataka o postavljanju, povezan sa još 38 sajtova, prosečno zadržavanje 2.4 min/dan, pozicija na rang listi 951.676
Turistička ponuda Srbije	http://www.turizam.co.yu/ Alexa: Nema podataka o postavljanju, povezan sa još 75 sajtova, prosečno zadržavanje 1.4 min/dan, pozicija na rang listi 1.978.832
Nacionalna asocijacija turističkih agencija Srbije i Crne Gore Napomena: Posle razdvajanja formira se nivo asocijacija	www.yuta.rs Alexa: Nema podataka o postavljanju, povezan sa još 54 sajta, prosečno zadržavanje 2.5 min/dan, pozicija na rang listi 284.041
Kontrolni sajt	www.tims.edu.rs Alexa: Nema podataka o postavljanju, povezan sa još 2 sajta, prosečno zadržavanje 3.9 min/dan, pozicija na rang listi 5.042.513
Kontrolni sajt	www.b92.net Alexa: Postavljeno 03.09.1998, povezan sa još 2.615 sajtova, prosečno zadržavanje 7.5 min/dan, pozicija na rang listi 4.174
Kontrolni sajt	www.bbc.co.uk Alexa: Postavljeno 13.12.1994, povezan sa još 87.954 sajtova, prosečno zadržavanje 6.7 min/dan, pozicija na rang listi 47

Napomena: Alexa metrika nije primenjena na niže navedene Web sajtove jer su rezultati drastično drugačiji. Pored toga, niz mesta se ne pojavljuju sa aspekta turizma na Web sajtovima kao što su Đala, Nadržćan-Adorjan, Sanad, Ostojićevo, Padej, Bačko Petrovo Selo, Taraš, Mošorin, Aradac i Knićanin.

Tabela 14. Web metrika turističke ponude regiona Potisja

Krstur (Leva obala)	www.krstur.com/
Martonoš(Desna obala)	www.martonos.com/ ; www.too-kanjiza.org/martonos/index.html ; www.hranaipice.com/firma.aspx?f=4346 ; www.martis-martonos.com/kapcsolat.html
Kanjiza (Desna obala)	http://www.kanjiza.co.yu/ (.rs) http://www.kanjiza.co.yu/php1_sr/modules.php?name=turizam www.brand-co.net/zzrp/pdf/6_adresar_zenskih_organizacija/adresar_zenskih_organizacija/Kanjiza/Kanjiza.pdf www.too-kanjiza.org www.banja-kanjiza.co.yu/ www.jazz.eutelnat.com
Novi Kneževac (Leva obala)	http://www.noviknezevac.rs/ http://www.kdnoviknezevac.com/ http://www.noviknezevac.info/ http://www.too-kanjiza.org/
Čoka (Leva obala)	http://www.coka.co.rs/
Senta (Desna obala)	www.zenta-senta.co.rs http://sentainfo.org/

Ada (Desna obala)	www.ada.org.rs http://infoada.org
Mol (Desna obala)	http://www.dommol.org.rs/ dom za stare http://www.molprevoz-turist.com/ www.ravnica.info/clanak.php?r=br-823/Nautički-turizam-na-Tisi-u-povoju.html
Bečej (Desna obala)	http://www.tobecej.com/index.htm http://www.tobecej.com/rekatisa.htm http://www.becejonline.com/istorijat/opstina-becej.html
Novi Bečej (Leva obala)	http://www.novibecej.rs/ http://www.novibecej.rs/pages/turizam
Bač.Gradište (Desna obala)	http://www.backogradiste.com/
Titel(Desna obala)	http://www.opstina-titel.org.rs/ http://www.bogojevic.co.rs/ http://www.ravnica.info/clanak.php?r=br-1855/Priroda-kraja-op%C5%A1tine-Titel.html

GENERALNA SWOT ANALIZA POTISJA IZ UGLA TURIZMA I AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA

Savremena istraživanja i zaključivanja, kao i donošenje razvojnih planova, nisu moguća bez primene SWOT analize. SWOT analiza predstavlja analizu jakih i slabih strana internih (analiza resursa, aktivnosti, poslovnih odluka, efekata razvoja i sl.), kao i analizu pretnji i šansi koje okruženje ostavlja kao mogućnost za razvoj. Osnovni cilj je da se uočene jake strane razvijaju tako da se iskoriste šanse, da se slabe strane što pre prevaziđu, zamene ili minimiziraju, te da se pretnje iz okruženja predvide, oslabe ili zaobiđu. U tom cilju tokom izrade ove Studije urađene su parcijalne SWOT analize, na bazi kojih se izvodi i ova generalna SWOT analiza koja je poslužila kao osnova za postavljanje razvojnog plana i studije razvoja u II fazi istraživanja. Takođe je izvršena i analiza razvojnih i prostornih i urbanističkih planova urađenih za opštine Potisja (Karta 12.) iz koje se takođe može uočiti i generalna slika, ali i neke tendencije razvoja.

Tabela 15. Svodna ocena korišćenja potencijala Potisja u turizmu

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> bogatstvo vodenih tokova i plovni put reke Tise i HSDTD, veliki broj lečilišta, termalnih izvora i banja pruža mogućnosti kako za razvoj osnovnih turističkih delatnosti, tako i za razvoj preduzetničkih aktivnosti u okviru sektora komplementarnih 	<ul style="list-style-type: none"> manji stepen izgrađenosti magistralnih i regionalnih puteva u odnosu na vojvođanski prosek, a naročito zastarelost željezničkog sistema kao negativan logistički faktor za unapređenje turizma i ukupnog ekonomskog razvoja Potisja,

<p>turizmu,</p> <ul style="list-style-type: none"> • bogat biodiverzitet, zaštićeni delovi prirode i oni u pripremi, živopisan pejzaž..., • multikulturalnost i urbana tradicija, • ako imamo u vidu da se Potisje odlikuje velikim učešćem poljoprivrednog zemljišta i da se 12% stanovništva bavi poljoprivredom, otvara se veliki spektar mogućnosti bavljenja različitim tipovima ruralno-preduzetničke delatnosti na turističkom tržištu, pre svega na bazi organske proizvodnje (zdrava hrana), • velika površina poljoprivrednog zemljišta pruža mogućnosti okretanja ka ruralnom i eko turizmu i preduzetničkim aktivnostima koje ih prate, • reka Tisa kao jeftin oblik prevoza robe i putnika predstavlja dobar ekonomski resurs ovog regiona, • pojava preduzetničke inicijative u pojedinim oblastima kao što su vinarstvo, salašarstvo, zanatstvo, proizvodnja zdrave hrane, rekreacija, u edukativnim i zabavnim aktivnostima..., • veliki broj objekata koji bi uz malu adaptaciju i ulaganja mogli raditi kao preduzetničko-turistički centri i donositi profit (zantaskeradionice, stara škola, muzeji i zbirke...), • okruženost članicama EU i centralni položaj u okviru našeg dela Evroregije DKMT. 	<ul style="list-style-type: none"> • neiskorišćen vodni potencijal i zastarela infrastruktura, • elementi streteških planova razvoja opština ne čine jedinstven i povezan sistem, • neizgrađena strategija održivog razvoja i celovitog pristupa zaštiti životne sredine, • sporo svojinsko prestrukturiranje i slaba zastupljenost MSP u oblasti turizma i usluga u celini, • nepripremljenost kulturnih resursa za intenzivnije uključivanje u turističku ponudu, • nizak nivo umreženosti u sektoru turizma, međusektorskih partnerstava javnog, privatnog i civilnog sektora, posebno lokalne samouprave i zajednica, • lošija kvalifikaciona struktura radno aktivnog stanovništva i nadostatak visokokvalifikovanih kadrova u svim segmentima turizmu, • nizak nivo investicionih ulaganja u turizam, uopšte i u odnosu na Vojvodinu, • blago kašnjenje u preduzetničkim aktivnostima u poređenju sa prosekom Vojvodine se beleži u ovom regionu • niska iskorišćenost postojećih turističkih kapaciteta, osim u Kanjiži, • neravnomernost razvijenosti nekih delova Potisja, kao i pojedinih opština, predstavlja jedan od faktora koji usporavaju saradnju i dalji ekonomski razvoj regije, • neuspešna privatizacija više preduzeća i nekadašnja razvojna orijentacija ka nisko akumulativnim industrijskim granama.
ŠANSE	OPASNOSTI

<ul style="list-style-type: none"> • pozitivan trend tražnje u Evropi i u svetu za prirodnim oblastima, ekološki vrednim prostorima sa očuvanim ekosistemima i očuvanim ruralnim područjima, • sve veća zainteresovanost turista za dodatne turističke usluge, • sve veća tražnja za tradicionalnim i izvornim turističkim proizvodima poput tradicionalne hrane, muzike, suvenira, zdrave hrane, kulture i tradicije, • težnja turista da se što više uključe u svakodnevni život stanovništva i otvorenost ka novim turističkim doživljajima, • 14% nezaposlenog stanovništva koje bi se kroz različite kurseve i edukaciju moglo osposobiti za aktivno uključivanje u preduzetničke tokove na ovom delu turističkog tržišta, • postojanje različitih fondova za podršku razvoju malog preduzetništva i preduzetničke inicijative uopšte, • uključivanje u strategije razvoja pojedinih opština i segmente razvoja preduzetništva i/ili porodičnih poslova u turizmu, • stvaranje više različitih udruženja, mreža i klastera, u cilju osnaživanja, udruživanja i saradnje regija koje povezuje reka Tisa, • bolja saradnja sa obrazovnim institucijama u oblasti edukacije svih učesnika za bavljenje turizmom, inovacija i klsterskog organizovanja MSP u turizmu. 	<ul style="list-style-type: none"> • stepen zagađenosti voda Tise i HS DTD, • svetska ekonomska kriza i pad standarda generalno utiču na turističku tražnju i samim tim uzrokuju pad preduzetničkih i turističkih aktivnosti, • ukidanje viza i lakša dostupnost inostranih turističkih tržišta domaćim turistima podrazumeva žešću konkurenciju, a samim tim zahteva i veću konkurentnost Posija, koja se može postići jedino većom aktivacijom stanovništva i državnih tela na polju razvoja ekonomskih resursa, • česta promena pravaca razvoja i prioriteta u razvojnoj politici Srbije uzrokuje nedoslednost u sprovođenju planiranih akcija, • spora izgradnja saobraćajne infrastrukture i turističke infra i suprastrukture, • generalna nedovoljna edukovanost na polju ekonomije i preduzetništva u Srbiji, Vojvodini i Potisju otežava posao aktiviranja stanovništva kao ekonomskog činioca i poluge razvoja ovog regiona, • migracije stanovništva ka gradovima i industrijskim centrima slabe potencijale ruralnih sredina, dok u gradovima raste socijalna, kulturna i ekonomska opterećenost, • visoke kamatne stope i nepovoljni uslovi kreditiranja otežavaju ulaganja i preduzetničke aktivnosti, • nestabilan kurs dinara, visoka stopa inflacije i uopšte, makroekonomska nestabilnost, izrazito povećavaju rizik investiranja i povraćaja uloženi finansijskih sredstava.
---	--

STRATEŠKI CILJEVI RAZVOJA TURIZMA I AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA

Na bazi rezultata predstavljene SWOT analize, a za potrebe sledeće faze projektovanja razvoja postavljeni su strateški ciljevi razvoja na bazi utvrđenih sledećih **strateških uporišta razvoja**

Potisja:

- biološka raznovrsnost regiona Potisje,
- cvetanje Tise - svetski ekološko-kulturološki fenomen,
- plovni put, posle Dunava najatraktivniji u Evropi, sa međunarodnim značajem,
- Potisje kao centralni deo prekogranične Evroregije Dunav-Kireš-Moriš-Tisa,
- zaštićena poručja i područja koja se pripremaju za zaštitu,
- Potisje i ruralna Vojvodina - prostor Tise i autentično lice ruralne Vojvodine,
- urbano Potisje - živopisni mali gradovi, kulturno nasleđe, manifestacije,
- strategija visokih vrednosti - fokus na doživljaje,
- pažljiva izgradnja lanca vrednosti - saradnja i partnerstvo, mreže i klasteri,
- finansijska podrška - Fond za razvoj AP Vojvodine i spoljna finansijska podrška,
- Interni marketing i izgradnja lokalnog kapaciteta - celovit destinacijski pristup.

Na osnovu navedenih strateških uporišta, **predlažu se sledeći ciljevi razvoja turizma i aktivnosti slobodnog vremena Potisja:**

Želeći da iskoristimo visok kvalitet međunarodno značajnog biodiverziteta, pogodnosti Tise za plovidbu i sportove na vodi, izuzetno atraktivan prostor eko, ruralnog i agrikulturnog Vojvođanskog pejzaža, kao i ruralne i kulturne performanse naselja i stanovništva, Potisje prihvata turizam i aktivnosti slobodnog vremena kao način poboljšanja kvaliteta života lokalnih zajednica i važan podsticaj privrednom rastu i održivom razvoju regije.

Svesni da mnoge proizvode turizma tek treba uspostaviti i komercijalizovati, opredeljujemo se za sprovođenje programa turizma i aktivnosti slobodnog vremena za lokalno stanovništvo, domaće i inostrane posetioce, uspostavljanje materijalnih, organizacionih i kadrovskih pretpostavki za pružanje kvalitetne usluge i razvoj diverzifikovane, konkurentne turističke ponude koja će postati naše sredstvo razmene na domaćem tržištu i argument u nadolazećim integracijama i privrednoj saradnji sa svetom.

Kao odgovor na tranzicione izazove, a na bazi brojnih visokovrednih atraktivnosti, turizam i aktivnosti slobodnog vremena ćemo iskoristiti kao značajnu polugu privrednog rasta i obezbeđenja blagostanja i kvaliteta života lokalnog stanovništva.

Naša je namera da stručnim i kontinuiranim radom obezbedimo održivost i zaštitu raspoloživih resursa. U tom okviru, razvoj proizvoda i infrastrukture obezbeđivaćemo svestranom

komunikacijom i koordinacijom interesnih subjekata unutar turističkog vrednosnog lanca kojeg nameravamo izgraditi. Naši će marketing napori pre svega biti usmereni na promociju i očuvanje našeg prirodnog i kulturnog bogatstva.

Naša je ambicija da za 10-ak godina postanemo fleksibilna, respektabilna i uzbudljiva turistička destinacija koja će omogućavati najviši standard usluga turizma i aktivnosti slobodnog vremena lokalnom stanovništvu, tražnji sa tržišta Vojvodine, Beograda i cele Srbije, kao i nezaobilazno odredište internacionalnih ljubitelja prirode, ruralnog doživljaja, etničkog i kulturnog bogatstva i nadasve, specijalnih interesa.

Za **ostvarenje ciljeva** potrebno je da se primene sledeći ključni pravci delovanja:

- obezbediti potpunu zaštitu i unapređenje prirodnih i kulturnih dobara,
- izgraditi profesionalno individualno gostoprimstvo,
- obezbediti standarde kvaliteta,
- obezbediti bolji dostup i praktična interna saobraćajna rešenja,
- unaprediti lokalnu konkurenciju, posebno malih preduzetnika i dobavljača,
- graditi atraktivnu tržišnu poziciju na ključnim tržišnim prednostima,
- uspostaviti modernu turističku organizaciju (krenuti od postojećih opštinskih organizacija), kao i informacioni i prodajni sistem ,
- na kreiranju turističkog proizvoda, uz subjekte iz domena turizma, umrežavati dobavljače, ponuđače komplementarnih proizvoda i usluga iz drugih sektora,
- uključiti od samog početka organizacije i pojedince iz lokalne zajednice,
- primeniti savremena iskustva u formiranju i razvijanju klastera,
- izgrađivati praksu partnerstava - javnog, privatnog i civilnog sektora.

DEO III

KONCEPCIJA I PROJEKCIJA RAZVOJA

PODLOGE ZA PRIPREMU STUDIJE

Potisje nema status turističkog prostora (destinacije, subdestinacije), ali ima sve potrebne elemente koji su definisani u važećim dokumentima za turističko područje, kako na nivou Republike Srbije, tako i AP Vojvodine.

Zakon o turizmu Republike Srbije uvodi pojam **turistički prostor**: Turistički prostor jeste jedinstvena i nedeljiva geografska i funkcionalna celina prirodnih i stvorenih resursa i vrednosti od značaja za turizam. U članovima 14. do 22. Zakon definiše uslove i način proglašenja, upravljanje i razvoj, te korišćenje turističkog prostora.

U članu 14. Zakon navodi da prostor, koji zbog svojih karakteristika, vrednosti i prioritetne turističke namene zahteva poseban režim organizacije, uređenja, korišćenja i zaštite ili se na njemu predviđa izgradnja objekata od nacionalnog interesa, Vlada, na predlog nadležnog ministarstva, proglašava kao **turistički prostor**.

Turistička destinacija definisana je u Zakonu kao određeno turističkog putovanja, koje svojom opremljenošću omogućava prihvatanje i boravak turista.

Definicija turističke destinacije u stručnoj literaturi nešto je šira. Turistička destinacija je tako geografsko zaokruženo područje, koje nudi određen miks turističkih usluga – takozvani **Integralni turistički proizvod** (od usluge noćenja, prehrane, zabave, rekreacije do **drugih usluga za aktivnosti slobodnog vremena**).

Strategija razvoja turizma Republike Srbije i Marketing strategija turizma Vojvodine u Pokrajini prepoznaju 7 destinacija, koje su oblikovane na osnovu administrativnih jedinica - okruga: Severnobački, Zapadnobački, Severnobanatski, Srednjebanatski, Južnobanatski, Južnobački i Sremski.

Reka Tisa ne samo da je "granična reka" između postojećih definisanih destinacija Srednji Banat i Južna Bačka, već se na osnovu pojedinih razvojnih dokumenata, oblast kroz koju protiče reka, deli na Gornju i Donju Tisu.

Polazeći od generalnog usmerenja destinacijskog menadžmenta, da je potrebno tražiti uslove i mogućnosti za povezivanje srodnih i geografski zaokruženih područja, koja poseduju celinu

prirodnih i stvorenih resursa i vrednosti od značaja za turizam, **područje Potisja ima potencijal da bude proglašeno za turistički prostor ili turističku subdestinaciju.**⁷

Polazišta za oblikovanje Potisja kao jedinstvene turističke destinacije bi bila sledeća:

- realne osnove, koje temelje na postojećim resursima, kako onima koji su prepoznat kao turističke atrakcije ili proizvodi, tako i onima koje možemo definisati kao prilike i koje je potrebno razvijati s ciljem oblikovanja komplementarne ponude destinacije,
- postojanje turističke infrastrukture, koja uključuje različite vrste ugostiteljskih i smeštajnih kapaciteta,
- pozitivan odnos lokalnog stanovništva prema turizmu kao privrednoj delatnosti i spremnost za aktivno uključivanje u njegov razvoj,
- otvorenost destinacije prema nacionalnom i međunarodnom tržištu,
- mogućnost strateškog pozicioniranja destinacije, koja temelji na prethodno utvrđenim resursima i portfoliju proizvoda, s obzirom na tržišne segmente.

AKTUELNI TRENDOVI RAZVOJA TURIZMA I AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA

Svaki razvoj, pa i razvoj turizma jedne destinacije, svakako podleže uticajima u spoljnjem okruženju. Ti uticaji mogu biti odmah ili vremenski pomereno uočljivi, sa manjim ili jačim uticajima, ali svakako su tu. Dešavanja u savremenom svetu su takva da globalno gledajući mogu biti ograničavajući faktor razvoja. Međutim, analizirajući pozitivne trendove i pomeranja u turističkim politikama i trendovima sa namerom pronalaženja prostora za primenu onih trendova koji mogu doneti boljitak i pomak u razvoju, došlo se do nekih vrlo pozitivnih ocena o mogućnostima razvoja turizma u Potisju, upravo pod uticajem pomenutih trendova.

Evaluacija razvoja megatrendova iz aspekta turizma

U cilju pronalaženja adekvatne strategije diferenciranja regiona Potisje, na osnovu pravilne segmentacije potencijalnih posetilaca ove oblasti, navodimo pregled savremenih svetskih trendova u turizmu, kao i prognoze za razvoj turizma u narednom, postrecesionom, periodu.

Od aktuelnih megatrendova u turizmu, ističemo sledeće:

---

⁷ Na osnovu toga bi u Vojvodini bilo moguće proglasiti još nekoliko već oblikovanih turističkih subdestinacija, koje nemaju dovoljno izražen status značajnog turističkog područja, među kojima izdvajamo Novi Sad, Subotica –Palić, Fruška gora, Dunav...

- turizam i putovanja se sve više zasnivaju na interesovanjima i ličnim aktivnostima,
- uočava se polarizacija ukusa i troškova na putovanju,
- učvršćuje se svest o sociološkoj i ambijentalnoj odgovornosti turizma,
- raste konkurencija i, istovremeno, saradnja (partnerstva) između destinacija za privlačenje stranih turista,
- povećan broj starijih turista i žena,
- tendencija je rasta tražnje za kulturnim, ruralnim, aktivnim i velnes turizmom,
- turisti umesto masovnosti i odmora sve više traže u turizmu: autentičnost, aktivnost, doživljaj, uzbuđenje, ambijent,
- stavljen je akcenat na pravovremenu komunikaciju sa turistima,
- uočava se nedostatak ljudskih resursa u turističkom sektoru.

Uz ovu generalnu sliku o trendovima u turizmu svedoci smo da je 2009. godine svetsku ekonomiju pogodila jedna od najvećih recesija od Velike depresije tridesetih godina prošlog veka. Domaćinstva, kompanije i vlade su se suočile sa periodom u kome su morali da rebalansiraju svoje budžete, tako da se može očekivati i postepeni oporavak.

Tokom 2009. godine uočen je značajan pad putovanja na daleke destinacije i porast putovanja na bliže destinacije u vidu kraćeg boravka. Očekuje se nastavak ovakvog trenda u kratkoročnom periodu ili bar dok se ne završi aktuelna recesija. Stoga, Evropa i sve njene destinacije i regioni svakako treba da iskoriste aktuelne trendove za sopstveno pozicioniranje i afirmaciju, tako što će na najpravilniji i najprofitabilniji način uspeti da usmere povećanu tražnju za bližim destinacijama.

Treba istaći da je leisure - aktivnosti slobodnog vremena, kroz recesiju pokazao najmanji pad fizičkih pokazatelja, što ukazuje na stabilnu tražnju za ovim, nama veoma bitnim segmentom. Uz "rat" cenama, snažan rast "last minute bookinga" i pad profitabilnosti hotelijera, 2010-ta donosi nastavak tog trenda. Stručnjaci smatraju da će se svetski turizam u 2010. godini kvalitetnije pripremiti i bolje prilagoditi ovoj situaciji. Tržišna utakmica će zahtevati stručan rad i raskid sa voluntarizmom.

Očekuju se dodatni podsticaji hotelijerima u najvećim turističkim zemljama uz jačanje marketinških aktivnosti. Jeftiniji hoteli će ponoviti bolje rezultate (ovakvi hoteli su po pravilu rezistentniji na krize). Turisti će radije ići na veći broj putovanja, ali kraćih, a očekuje se nastavak rasta broja putovanja vozom i automobilom uz pad avio prometa, kao i nastavak rasta "online" rezervacija u Europi.

Analizirajući prosečnog savremenog turistu, možemo uočiti da je reč o zahtevnom klijentu koji očekuje sve kvalitetniju uslugu po sve nižoj ceni. Savremeni turista smatra da turistička

putovanja treba da budu cenovno sve konkurentnija, ali istovremeno smatra da doživljaji sa putovanja moraju biti sve intenzivniji. Današnji turisti, među kojima je sve više žena i onih koji putuju sami, umanjili su važnost onoga šta će posetiti, traže nove prilike, mesta i regione koji će utoliti njihovu potrebu za novinama. Svest o zdravom životu i potreba za bekstvom od svakodnevnog stresa utiče na porast tražnje za različitim oblicima spa i velnes turizma, aktivnim odmorom, krstarenjima, dok se u razdoblju klimatskih promena širi i trend vraćanja prirodi, što utiče na povećanje potražnje za ekoturističkim proizvodima. Takođe, istraživanja savremenog turista ne zaobilaze ni njegove navike i verovanja: savremeni putnik ne veruje profesionalnim reportažama, advertorijalima i drugim oblicima plaćene komunikacije, već svoje utiske i informacije skuplja neposredno i to danas sve češće putem poznatih "online" društvenih mreža gde se povezuje sa ostalim turistima i njihovim iskustvima.

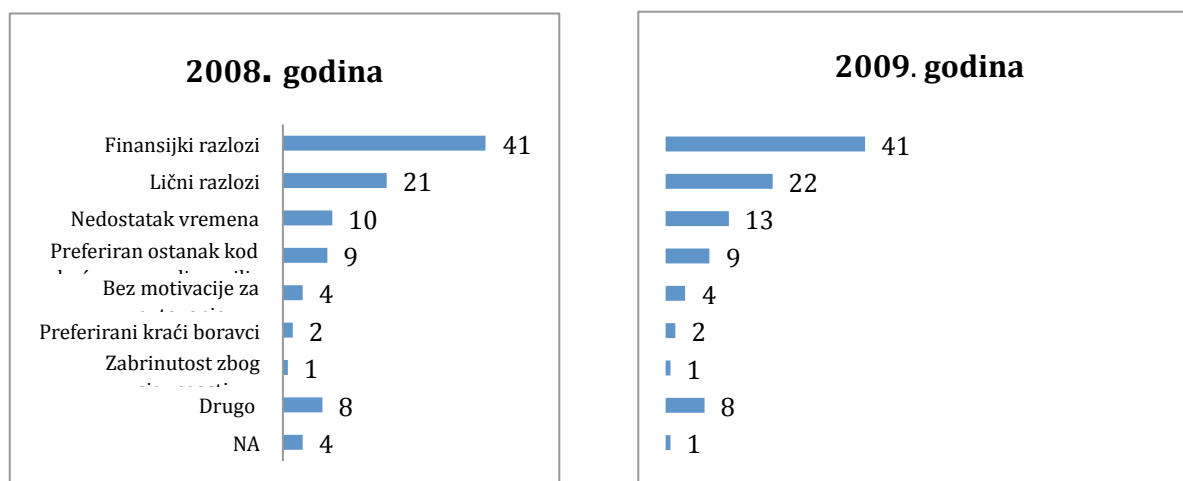
Dosadašnji trendovi, profilisanje turista i njihovih očekivanja, olakšavaju definisanje strategije pozicioniranja regiona Potisje u svesti njegovih potencijalnih posetilaca. Izuzetne prirodne karakteristike, očuvana i nezagađena priroda, ambijent malih urbanih sredina, okosnica su budućeg pozicioniranja Potiskog regiona i privlačenja, pre svega, onih tržišnih segmenata koji putuju radi doživljaja nezaboravnih prirodnih lepota i malih nepoznatih urbanih centara sa vidljivom tradicijom življenja.

Turistički trendovi u Evropi

Analizirajući potencijalnu turističku tražnju za naredni period, posle perioda ekspanzije različitih oblika turizma koji je zabeležen u periodu pre početka aktuelne svetske ekonomske i finansijske krize, ekonomisti, turizmolozi i ostali stručnjaci nerado daju svoje prognoze za predstojeći period. Uočava se analiza trendova u neposrednoj budućnosti, što svakako otkriva još ranjivo tržište i nesigurne indikatore. U narednom periodu se ne očekuje dramatični tržišni oporavak u odnosu na 2009. godinu. Recesijom najsnažnije pogođeni segmenti (MICE, poslovna putovanja) će zabeležiti stagnaciju ili blagu fluktuaciju potražnje, dok *leisure* segment, koji je kroz recesiju doživeo najmanji pad fizičkih pokazatelja, uz "rat" cenama, snažan trend *last minute bookinga* i pad profitabilnosti hotelijera 2010. donosi nastavak ovog trenda. Imajući u vidu ovakve trendove, stručnjaci smatraju da će se svetski turizam u 2010. godini kvalitetnije pripremiti i bolje prilagoditi ovoj situaciji.

U izveštajima koji se mogu iskoristiti za prognozu turističke tražnje u neposrednom periodu možemo uočiti navike Evropljana⁸ u putovanju, sklonosti ka novim destinacijama i navike turista u neposrednom okruženju, što je svakako od veoma velikog značaja za prilagođavanje turističke ponude regiona Potisje. U izveštaju Evropske komisije o turističkim navikama Evropljana u 2009. i 2010. godini (*Survey on the attitudes of Europeans towards tourism*, mart 2010) analizirani su motivi putovanja, izbor prevoznog sredstva, način organizacije putovanja, izbor i preferirane destinacije, percipirane koristi i izvori informacija koje su bile relevantne za realizaciju odmora u 2009. godini, kao i vrsta i dužina planiranog odmora, finansijska ograničenja i planirane destinacije u 2010. godini.

Analizirajući podatke o motivima neodlaska na putovanje u 2008. i 2009. godini jednostavno možemo uočiti da Evropljani na prvo mesto stavljaju finansijske razloge, što bi za region Potisje bio značajan podatak radi cenovnog prilagođavanja ponude prioritetnih proizvoda u turizmu.

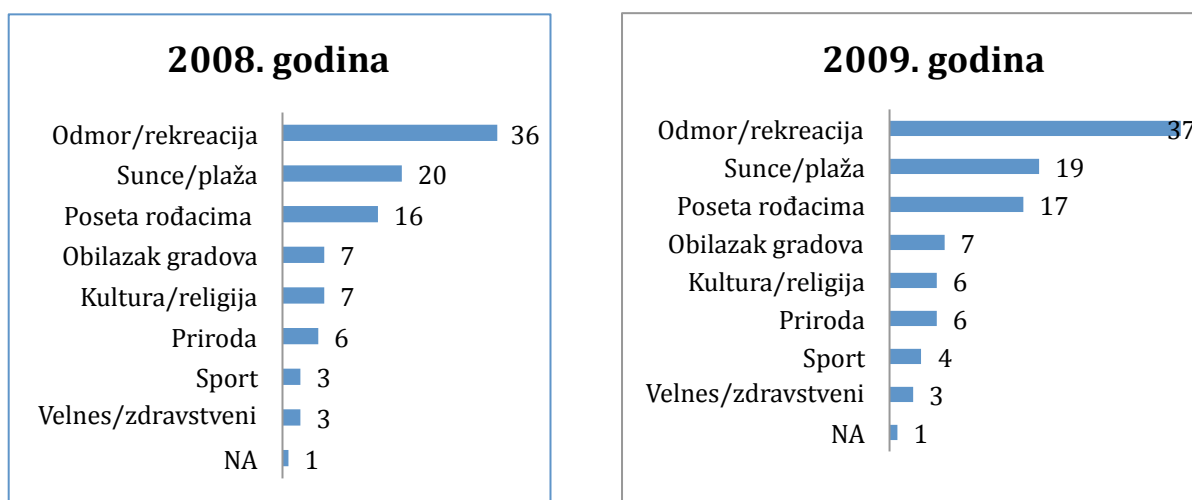
Grafikon 8 Razlozi za ne-putovanje evropskih potencijalnih turista (Ispitanici koji nisu išli na turističko putovanje i koji uopšte nisu putovali)

Izvor: Survey on the attitudes of Europeans towards tourism, mart 2010

Turizam baziran na prirodnim atrakcijama i velnes turizam, kao motivi putovanja, nalaze se na nezavidnim mestima u dnu skale, što je svakako izazov za dalje razvijanje i unapređenje ponude kako već poznatih turističkih velnes destinacija, tako i destinacija u razvoju, kao što je Potisje.

⁸Istraživanje Evropske komisije je obuhvatilo stanovnike 27 zemalja članica Evropske unije, kao i stanovnike Turske, Makedonije i Hrvatske što je posebno naglašeno.

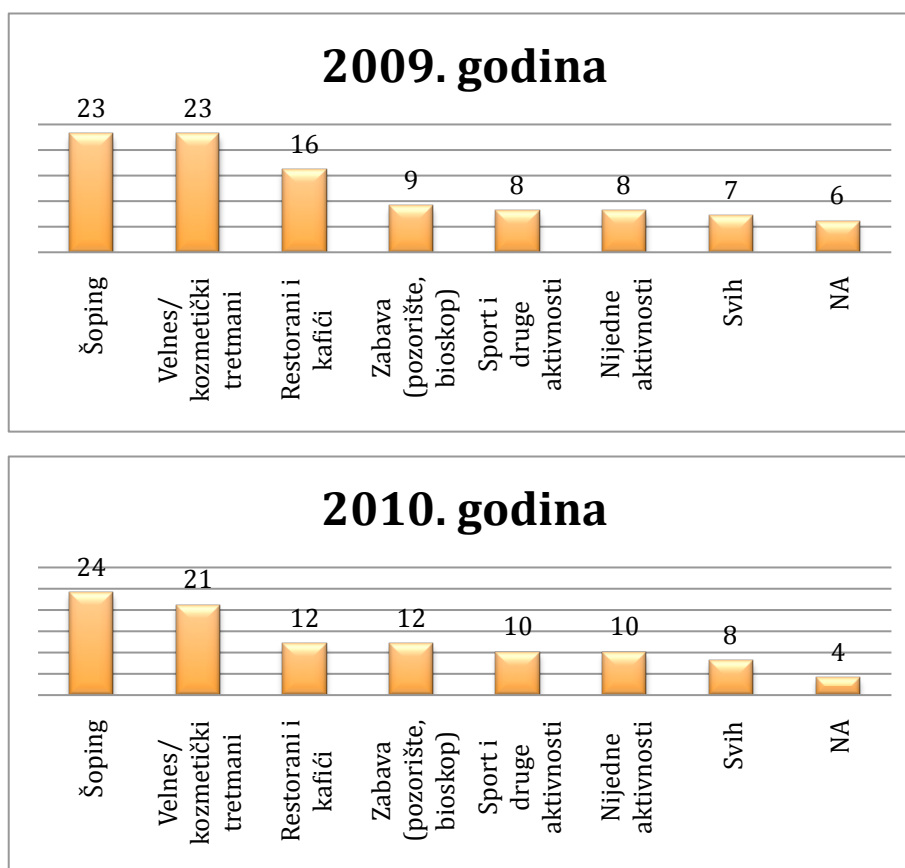
Grafikon 9: Motivi za putovanje turista Evrope

Ispitanici koji su bili bar na jednom putovanju u navedenom periodu, EU 27

Izvor: Survey on the attitudes of Europeans towards tourism, mart 2010

Međutim, s druge strane, motivi za aktivni turizam, posete gradovima, kao i kultura, religija i slični motivi su sve značajniji motivi, što pruža šansu da u planovima razvoja, ali i u realizaciji, dođu do izražaja upravo ostale komparativne prednosti Potisja (doživljaj kulture življenja malih gradova multikulturnih sredina), a naročito aktivni turizam, kao dominantni opredeljeni oblik. U daljoj analizi izveštaja u kojoj su prikazani najčešći motivi putovanja po zemljama evropske unije, ni u jednoj zemlji velnes i zdravstveni turizam se ne nalaze među prva tri motiva putovanja.

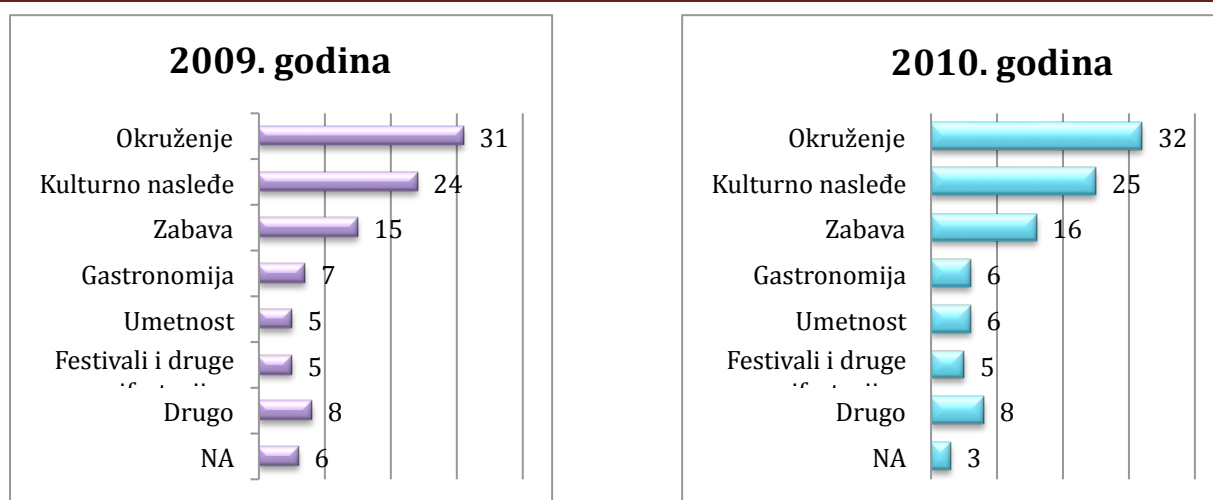
U okviru postojećeg izveštaja koji sumira navike evropskih turista iz 2009. godine i planove, sklonosti i očekivana ponašanja u 2010. godini još jedan podatak je značajan za projektovanje prioriteta u razvoju turizma u regionu Potisje. Na pitanje kog oblika aktivnosti su se najrađe odricali na putovanjima tokom 2009. godine i kog oblika planiraju da se odreknu na putovanjima tokom 2010. godine velnes tretmani i tretmani lepote našli su se na drugom, odnosno prvom mestu, što je i razumljivo imajući u vidu da su to luksuzne i "skupe" potrebe.

Grafikon 10: Aktivnosti kojih bi se najlakše odricali na putovanjima

Izvor: Survey on the attitudes of Europeans towards tourism, mart 2010 EU 27

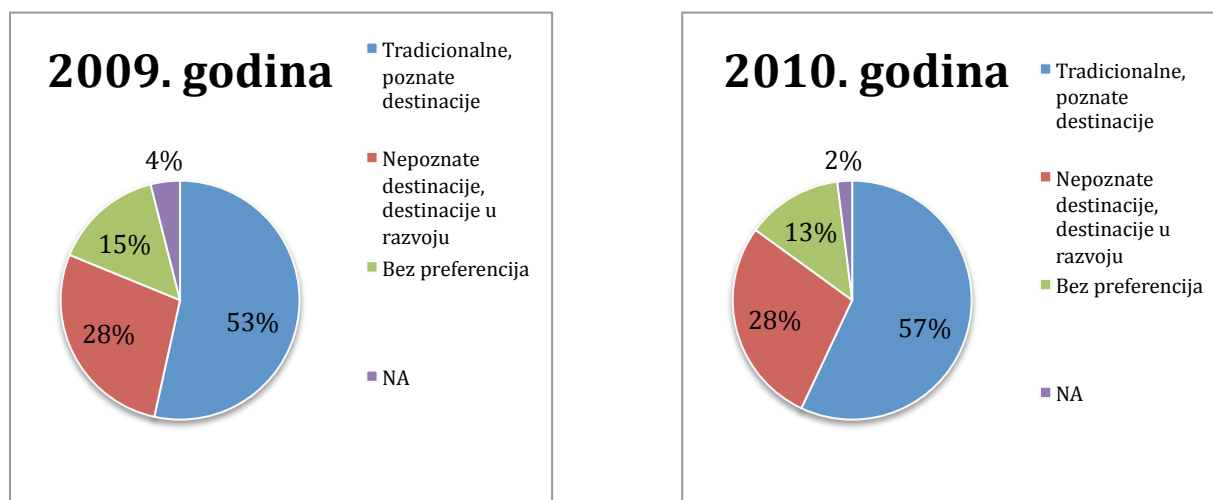
Međutim, donekle ohrabruju odgovori ispitanika na pitanje koje vrste atrakcije najviše utiču na izbor destinacije. Najveći broj ispitanika odgovorio je da na izbor destinacije najviše utiče sveobuhvatna atraktivnost oblasti u kojoj se destinacija nalazi što se može tumačiti u pozitivnom svjetlu budući da region Potisje karakteriše upravo raznovrsnost, a ne dominantnost jednog motiva. Potisje poseduje prirodne lepote i retkosti, ali i toplinu malih urbanih gradova, doživljaj male pitome panonske reke, multikulturnu sredinu i navike življenja.

Grafikon 11: Atraktivnosti koje utiču na izbor destinacije

Izvor: Survey on the attitudes of Europeans towards tourism, mart 2010

Pri izboru destinacija, najveći broj turista se odlučio za tradicionalne destinacije, ali veliki tržišni segment, čak 28% se odlučuje za nova, neispitana, netradicionalna mesta, što ukazuje na prostor za pozicioniranje regiona Potisje u svesti evropskih turista.

Grafikon 12: Dominantni tip destinacija po izboru turista

Izvor: Survey on the attitudes of Europeans towards tourism, mart 2010

Kao posebno značajan podatak, možemo izdvojiti odgovore na pitanje šta najviše očekuju turisti od novih destinacija u razvoju. Čak 19% 2009. godine i 21% 2010. godine očekuje od novih destinacija da će dobiti bolji kvalitet za isti ili manji novac.

Daljom analizom ispitanika po zemljama u regionu, koja nam je posebno značajna zbog blizine emitivnih tržišta, uočavamo da u Bugarskoj ovakav stav ima 27% ispitanika, Mađarskoj 36%, Rumuniji 34% i Makedoniji 32%. To daje vrlo dobru osnovu za pozicioniranje buduće turističke

ponude. Takođe, ova istraživanja daju dovoljnu argumentaciju da regija Potisja mora biti jedinstven region i da kao takva, ova destinacija zaista ima osnova da raznovrsnom umreženom ponudom privuče goste iz okolnih zemalja, ali i drugih evropskih zemalja. Dva najjača aduta moraju biti: celovitost ponude, raznovrsnost i niske cene.

Trendovi prioritetnih oblika turizma

Globalni trendovi tražnje za proizvodima aktivnog i velnes turizma

Polazeći od sve većeg porasta cena medicinskih, velnes i spa usluga u Zapadnoj Evropi, u nastupajućem periodu očekuje se razvoj ponude ove vrste usluga u zemljama u razvoju (azijskim zemljama, južnoj i jugoistočnoj Evropi). Prateći trendove sve starije svetske populacije mnoge destinacije prilagođavaju svoje ponude generaciji koja je u stalnoj potrazi za mladošću (smatra se da je *baby boom* generacija trenutno najinteresantniji tržišni segment za korišćenje velnes, spa i medicinskih tretmana). Očekuje se da će pripadnici srednje klase putovati po svim svetskim destinacijama kako bi pronašli najbolje usluge po najpovoljnijim cenama. Budući da se u zrelim godinama daleko više polaže na izgled i fizičku kondiciju, očekuje se da će kozmetička hirurgija i tretmani za lepotu postati još važniji. U Istočnoj Evropi se očekuje i pojava projekata kao što je "Healthcare City" u Dubaiju.⁹ Istovremeno će zdravstvena osiguravajuća društva pojačavati kontrolu preventivnih aktivnosti i očuvanja zdravlja.

U aktivnom i velnes turizmu danas uočavamo nekoliko dimenzija na osnovu kojih je moguće utvrditi i različite turističke segmente tražnje i prilagoditi turističku ponudu u određenim velnes centrima. Turisti pokazuju različite vrste motivacije za korišćenje različitih oblika velnes usluga (Tabela 16).

---

⁹Healthcare Cityje istraživački centar zapružanje vrhunskih zdravstvenih, kliničkih i velnes usluga.

Tabela 16. Motivacija za korišćenje različitih usluga

Motivacija turista	Karakteristična mesta i aktivnosti
Medicinsko-kozmetička	Bolnice, klinike
Fizička	Banje, masaže, joga
Bekstvo i relaksacija	Plaže, banje, planine
Hedonizam/Iskustvo	Festivali
Egzistencijalna i psihološka	Holistički centri fokusirani na autorazvoj i kontemplaciju
Duhovni	Hodočašća, New Age događaji, joga tretmani
Socijalizacija	Volonterski rad, humanitarni događaji, holistički centri

Izvor: Wellness Tourism, 2006

Na osnovu istraživanja u periodu do 2030. godine doćiće do pojave novih tržišta koja će se bazirati na specifičnim potrebama turista, a po nekim predviđanjima svaka destinacija će imati i svoju banjsku ili velnes ponudu za turiste. U hotelskoj ponudi očekuje se proširenje usluga u vidu barova lepote (*beauty bars*) koji će nuditi svojim gostima mogućnost korišćenja preparata za negu tela u okviru sobne usluge. Kako svest o zdravom životu i značaju pravilne ishrane raste iz godine u godinu, hoteli će u svoju ponudu uvoditi i konobare-nutricioniste koji će gostima prilikom naručivanja obroka moći da sugerišu pravi dijetetski balans. Velnes proizvodi će sve češće biti namenjeni muškarcima, tinejdžerima, deci i kućnim ljubimcima. Od savremenog muškarca biće moguće očekivati kombinovana upotreba proizvoda za fizičku, medicinsku i emotivnu namenu, bilo da je reč o planinarenju, kampovanju, masažama ili plastičnoj hirurgiji. Povećan broj gojazne dece ukazuje na sve veću potrebu za fitnes kampovima za decu i mlade, kao i paketima za roditelje i decu koji će postati sve popularniji širom svetskih destinacija. Porast neoženjenih i neudatih ukazuje na rast potrošnje na kućne ljubimce, umesto na decu, pa se očekuje i diversifikacija velnes usluga za kućne ljubimce, ali i iznajmljivanje kućnih ljubimaca kao terapijskih proizvoda. Sve destinacije koje su dovoljno udaljene, a opet pristupačne postaće posebno atraktivne zbog svoje autentičnosti, mirnog života, ali ohrabrujuće blizine javnih zdravstvenih centara. Podsticanje zdravog života biće zadatak i politika vlade koja će adekvatnim merama smanjivati potrošnju nezdravih proizvoda i na taj način poboljšavati opšte

zdravstveno stanje nacije, ali i smanjivati troškove zdravstvenog osiguranja čije usluge se više koriste kao posledica nezdravog načina života. Kao jedan od zaključaka značajnih za naše istraživanje regiona Potisja, na kome se bazira ovo, možemo istaći očekivano povećanje broja velnes destinacija i destinacija aktivnog turizma u Južnoj i Istočnoj Evropi, što je svakako dobar indikator za potiski region.

Trendovi tražnje i faktori uticaja na oblikovanje „održivog“ i eko-turističkog proizvoda

Eko-turistički proizvod je veoma značajan za turističku ponudu Potisja, jer Potisje ima izuzetan, neiskorišćeni potencijal za eko-turizam u svim svojim oblicima. Danas je potpuno jasno da je eko-turizam razvojni trend i ključni sadržaj svake turističke industrije budućnosti. To ne toliko samo zbog očuvanja prirode, već zbog porasta svesti čovečanstva, pa i turista o značaju i ulozi čoveka u očuvanju Planete Zemlje. Biti eko turista danas, nije samo potreba već vrlo često i moda, što gledano iz ugla krajnjih efekata jeste dobra situacija. Važan je efekat odnosa čoveka prema očuvanju planete, a manje značajan razlog tog odnosa.

S obzirom, da je velika prednost turističke ponude Potisja u mogućnosti oblikovanja **eko-turističkih proizvoda**, pored već gore navedenog, potrebno je takođe naglasiti usmerenja i preporuke Svetske turističke organizacije o razlozima za razvoj tog specifičnog turističkog proizvoda (*UNWTO, The world Ecotourism summit, final report, UNWTO i UNEP, Quebec city, Canada, 2002*). Najznačajniji očekivani efekti razvoja eko-turizma i faktori uticaja (pa i uslovi razvoja) bi bili:

- zaštita i uređenje okoline,
- animacija aktera turizma za učešće u očuvanju prostora,
- prostorno planiranje u duhu minimalizacije uticaja na okolinu,
- kompetencije i odgovornost menadžmenta za upravljanje eko-turističkim proizvodima,
- optimalno informisanje o objektivnoj stvarnosti i ulozi pojedinih aktera u naporima za očuvanje Planete,
- obezbeđenje informacionog, edukativnog i promotivnog materijala,
- ponuda isključivo prisnog i originalnog iskustva,
- Pripremanje programa za manje grupe turista – masovni turizam nije više cilj.

Očekivani trend razvoja prioriternih oblika turizma Potisja u turizmu Vojvodine

Potencijalno tržište aktivnog, velnes i na prirodi zasnovanog turizma svakako je jedan od turističkih segmenata koje ne treba zanemariti i koje se u svetskim razmerama smatra segmentom u razvoju. Ne baš ohrabrujući odgovori evropskih ispitanika upućuju na oprezno kreiranje ponude kako za domaće, tako i za strane turiste. Prednost trenutne situacije jeste mogućnost da se ponuda ovih usluga cenovno diferencira, što bi stvorilo značajnu komparativnu prednost objekata u regionu Potisje i učvrstilo poziciju u svesti korisnika.

Tabela 17. Umerena varijanta razvoja turizma Vojvodine

Procena i projekcija domaćih i inostranih noćenja u Srbiji po proizvodima 2004. i 2015.

Turistički proizvod	2004					2015				
	Ukupno	Domaća	%	Strana	%	Ukupno	Domaća	%	Strana	%
Gradski odmor (city breaks)	200.000	30.000	15.0	170.000	85.0	1.500.000	150.000	10.0	1.350.000	90.0
Kružne ture (Touring)	66.430	0	0.0	66.430	100.0	1.000.000	150.000	15.0	850.000	85.0
Poslovni turizam + MICE	1.195.740	837.018	70.0	358.722	30.0	3.000.000	1.330.000	44.3	1.670.000	55.7
• Od toga business	837.000	585.900	70.0	251.100	30.0	2.000.000	800.000	40.0	1.200.000	60.0
• Od toga MICE	358.740	251.118	70.0	107.622	30.0	1.000.000	530.000	53.0	470.000	47.0
Zdravstveni turizam (Spa and wellness)	2.125.760	2.061.987	97.0	63.773	3.0	2.500.000	1.500.000	60.0	1.000.000	40.0
Planine i jezera	1.954.980	1.857.163	95.0	97.745	5.0	3.050.000	2.135.000	70.0	915.000	30.0
Nautika	26.572	26.572	100.0	0	0.0	450.000	382.500	85.0	67.500	15.0
Događaji (Events)	465.010	441.760	95.0	23.251	5.0	1.500.000	975.000	65.0	525.000	35.0
Specijalni interesi	200.000	127.624	63.8	72.375	36.2	1.000.000	350.000	35.0	650.000	65.0
Ruralni turizam	408.580	408.580	100.0	0	0.0	1.000.000	850.000	85.0	150.000	15.0
Ukupno	6.643.300	6.790.703	87.2	852.297	12.8	15.000.000	7.822.500	52.2	7.177.500	47.9

Izvor: Marketing strategija razvoja turizma Vojvodine, Novembar 2009

Treba napomenuti da u okviru marketing strategije razvoja Vojvodine i umereni i ambiciozni model plana rasta predviđa značajan porast broja domaćih i stranih korisnika spa i velnes turizma, što je u skladu s globalnim trendom razvoja ovog oblika turizma. S druge strane, ova ista strategija je neargumentovano zanemarila reke i generalno vodu Vojvodine kao atrakciju, ali i značajan resurs. Jer Voda Vojvodine nije resurs samo za nautiku, nego upravo za integralan i raznovrstan proizvod sa kombinacijom – voda, prirodne atrakcije, mali urbani prostori, koridori aktivnosti u prirodi.

Tabela 18. Ambiciozna varijanta razvoja turizma Vojvodine

Procena i projekcija domaćih i inostranih noćenja u Srbiji po proizvodima 2004. i 2015.

Turistički proizvod	2004					2015				
	Ukupno	Domaća	%	Strana	%	Ukupno	Domaća	%	Strana	%
Gradski odmor (city breaks)	200.000	30.000	15.0	170.000	85.0	1.800.000	180.000	10.0	1.620.000	90.0
Kružne ture (Touring)	66.430	0	0.0	66.430	100.0	1.260.000	189.000	15.0	1.071.000	85.0
Poslovni turizam + MICE	1.195.740	837.018	70.0	358.722	30.0	3.000.000	1.599.120	44.4	2.000.850	55.5
• Od toga business	837.000	585.900	70.0	251.100	30.0	2.375.000	550.400	40.0	1.425.600	60.0
• Od toga MICE	358.740	251.118	70.0	107.622	30.0	1.224.000	648.720	53.0	575.280	47.0
Zdravstveni turizam (Spa and wellness)	2.125.760	2.061.987	97.0	63.773	3.0	3.150.000	1.575.000	50.0	1.575.000	50.0
Planine i jezera	1.954.980	1.857.163	95.0	97.745	5.0	3.500.000	2.520.000	70.0	1.090.000	30.0
Nautika	26.572	26.572	100.0	0	0.0	540.000	459.000	85.0	81.000	15.0
Događaji (Events)	465.010	441.760	95.0	23.251	5.0	1.800.000	1.170.000	65.0	630.000	35.0
Specijalni interesi	200.000	127.624	63.8	72.375	36.2	1.080.000	378.000	36.0	702.000	65.0
Ruralni turizam	408.580	408.580	100.0	0	0.0	1.170.000	994.500	86.0	175.500	15.0
Ukupno	6.643.300	6.790.703	87.2	852.297	12.8	18.000.000	8.084.820	60.4	8.935.380	49.8

Izvor: Marketing strategija razvoja turizma Vojvodine, Novembar 2009

Stoga, umesto zaključka i prognoza koje se odnose na potencijalne domaće, regionalne i evropske kontraktivne zone korisnika analiziranih usluga u regionu Potisje, trebalo bi uočiti posledice recesije koje će biti sve vidljivije u ovom obliku turizma i koje se adekvatnim cenovnim diferenciranjem mogu umnogome ublažiti.

VIZIJA RAZVOJA TURIZMA I AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA

Na bazi identifikovanja trendova i mogućih uticaja globalnih trendova na razvoj turizma potiske regije izvršena je sinteza ključnih atrakcija, potencijala i procesa koji mogu biti okosnica i uporište razvoja turizma. Na bazi tih uporišta postavljena je vizija razvoja.

Utvrđena su sledeća **strateška uporišta vizije**:

- biološka i kulturološka raznovrsnost i atraktivnost regiona Potisje,
- cvetanje Tise - ekološko-kulturološki fenomen,
- plovni put, posle Dunava najatraktivniji u Evropi, sa potencijalnim međunarodnim značajem,
- Potisje kao centralni deo prekogranične Evroregije Dunav-Kriš-Moriš-Tisa,
- zaštićena područja i područja koja se pripremaju za zaštitu,
- urbano Potisje - živopisni mali gradovi, kulturno nasleđe, manifestacije,
- Potisje i ruralna Vojvodina - prostor Tise i autentično lice ruralne Vojvodine,
- strategija visokih vrednosti - fokus na doživljaje,

- pažljiva izgradnja lanca vrednosti - saradnja i partnerstvo, mreže i klasteri,
- finansijska podrška - Fond za razvoj AP Vojvodine i spoljna finansijska podrška,
- interni marketing i izgradnja lokalnog kapaciteta - celovit destinacijski pristup.

Na osnovu navedenih strateških uporišta, **predlaže se sledeća vizija razvoja turizma i aktivnosti slobodnog vremena Potisja:**

Želeći da iskoristimo visok kvalitet međunarodno značajnog biodiverziteta, pogodnosti Tise za plovidbu i sportove na vodi, izuzetno atraktivan prostor eko, ruralnog i agrikulturnog vojvođanskog pejzaža, kao i ruralne i kulturne performanse naselja i stanovništva, Potisje prihvata turizam i aktivnosti slobodnog vremena kao način poboljšanja kvaliteta života lokalnih zajednica i važan podsticaj privrednom rastu i održivom razvoju regije.

Svesni da mnoge proizvode turizma tek treba uspostaviti i komercijalizovati, opredeljujemo se za sprovođenje programa turizma i aktivnosti slobodnog vremena za lokalno stanovništvo, domaće i inostrane posetioce, uspostavljanjem materijalnih, organizacionih i kadrovskih pretpostavki za pružanje kvalitetne usluge i razvoj diverzifikovane, konkurentne turističke ponude koja će postati naše sredstvo razmene na domaćem tržištu i argument u nadolazećim integracijama i privrednoj saradnji sa svetom.

Kao odgovor na tranzicione izazove, a na bazi brojnih visokovrednih atraktivnosti, turizam i aktivnosti slobodnog vremena ćemo iskoristiti kao značajnu polugu privrednog rasta i obezbeđenja blagostanja i kvaliteta života lokalnog stanovništva.

Naša je namera da stručnim i kontinuiranim radom obezbedimo održivost i zaštitu raspoloživih resursa. U tom okviru, razvoj proizvoda i infrastrukture obezbeđivaćemo svestranom komunikacijom i koordinacijom interesnih subjekata unutar turističkog vrednosnog lanca koji nameravamo da izgradimo. Naši će marketing napori pre svega biti usmereni na promociju i očuvanje našeg prirodnog i kulturnog bogatstva.

Naša je ambicija da za 10-ak godina postanemo fleksibilna, respektabilna i uzbudljiva turistička destinacija koja će omogućivati najviši standard usluga turizma i aktivnosti slobodnog vremena lokalnom stanovništvu, tražnji sa tržišta

Vojvodine, Beograda i cele Srbije, kao i nezaobilazno odredište internacionalnih ljubitelja prirode, ruralnog doživljaja, etničkog i kulturnog bogatstva i nadasve, specijalnih interesa.

Za **ostvarenje vizije** potrebno je da se primene sledeći ključni pravci delovanja:

- obezbediti potpunu zaštitu i unapređenje prirodnih i kulturnih dobara,
- izgraditi profesionalno individualno gostoprimstvo,
- obezbediti standarde kvaliteta,
- obezbediti bolji dostup i praktična interna saobraćajna rešenja,
- unaprediti lokalnu konkurenciju, posebno malih preduzetnika i dobavljača,
- graditi atraktivnu tržišnu poziciju na ključnim tržišnim prednostima,
- uspostaviti modernu turističku organizaciju (krenuti od postojećih opštinskih organizacija), kao i informacioni i prodajni sistem,
- na kreiranju turističkog proizvoda, uz subjekte iz domena turizma, umrežavati dobavljače, ponuđače komplementarnih proizvoda i usluga iz drugih sektora,
- uključiti od samog početka organizacije i pojedince iz lokalne zajednice,
- primeniti savremena iskustva u formiranju i razvijanju klastera,
- izgrađivati praksu partnerstava - javnog, privatnog i civilnog sektora

PROJEKCIJA RAZVOJA KAPACITETA ZA TURIZAM U REGIJI POTISJE

Projektovanje kapaciteta i obima turističkog razvoja, kao i opredeljenje za koncipiranje pravila planiranja, uređenja i korišćenja prostora, neophodno je da se bazira na opšte važećim, proverenim standardima, kriterijumima, proverenim u nekim drugim atraktivnim i uspešnim prostorima. U tom cilju izvršen je izbor određenih parametara i kriterijuma kojih se treba pridržavati kako bi se očuvale i unapredile osnovne vrednosti i obezbedio održivi razvoj destinacije.

Normativi i izračunavanje nosećeg kapaciteta prostora

Noseći kapacitet se koristi kao pokazatelj uticaja turizma na životnu sredinu, a ujedno predstavlja i važnu komponentu planiranja prostornog razvoja turizma. Može se posmatrati i kao mehanizam za postavljanje standarda održivog turizma u određenoj oblasti.

Svetska turistička organizacija (UNWTO) definiše tri aspekta pomoću kojih se kapacitet može procenjivati:

- **ekološki kapacitet** – maksimalan stepen turističkog korišćenja prostora, a da pri tome ne dođe do ekološke degradacije,
- **psihološki kapacitet** – maksimalni stepen korišćenja prostora, sa stanovišta broja turista, njihovih aktivnosti i izgrađenih objekata, a da ne dođe do pada kvaliteta turističkog doživljaja (subjektivne procene i mišljenja posetilaca - za utvrđivanje potrebna anketna istraživanja),
- **socio-kulturni kapacitet** – maksimalno mogući razvoj turizma (broj turista, aktivnosti, izgrađenost kapaciteta i infrastrukture) koji neće narušiti način života, kulturu i tradiciju lokalnog stanovništva (apstraktan i najteže ga je procenjivati).

Noseći kapacitet datog prostora predstavlja rezultat u tri pomenuta kapaciteta, ali ne postoji saglasnost oko metoda za njegovo utvrđivanje. Praksa je pokazala da je praktičniji uži pristup koji se fokusira na sam prostor i broj turista u njemu (ekološki kapacitet), dok preostala dva služe kao korektivni i povremeno se procenjuju.

Mnogi autori i stručne institucije (Evropska komisija, npr.) bavile su se procenom nosećeg kapaciteta i jedno je evidentno - ove procene se veoma razlikuju. U nastavku je dat pregled broja posetilaca po hektaru za neke tipove prostora i aktivnosti, sa navođenjem izvora, pri čemu su uzete najrestriktivnije varijante - tamo gde se pojavljuju razlike u predloženom kapacitetu. To, iz razloga opreza zbog postojanja brojnih područja sa veoma osetljivim ekosistemima u regionu Potisja, kao i vizije izgradnje eko-turističke destinacije, sa očuvanim prirodnim, kulturnim i ruralnim elementima.

Tabela 19. Noseći kapacitet pojedinih tipova prostora i aktivnosti

Tip oblasti/aktivnosti	Predloženi kapacitet
1. Zaštićena područja, EU (European Commission, 1994): – šumski park – park u prigradskoj oblasti – pešačenje, biciklizam – jahanje – veći piknik – manji piknik	do 15 posetilaca na dan po hektaru 15-70 posetilaca na dan po hektaru 40 osoba na dan po kilometru staze 25-80 osoba na dan po kilometru staze 300-600 učesnika na dan po hektaru 60-200 učesnika na dan po hektara
2. (Owsiak, 1985): – turistički centri – rekreativni vikend centri	100 osoba po hektaru 150 osoba po hektaru
3. (Baud-Bovy, Lawson, 1977): – plaža na jezeru i reci (površina vode nije uključena)	400-650 istovremenih korisnika po hektaru (15-25 metara kvadratnih po korisniku)
4. (Lavery, 1971:46): – važnije istorijsko mesto – važnije zanimljivo mesto – piknik prostori	12 posetilaca po hektaru istovremeno 8 posetilaca po hektaru istovremeno 60 osoba po mestu
5. Autori PP NP Kopaonik ("Sl. glasnikRS" br. 4/89): na celoj površini parka od 11.800 ha	2-2,5 posetilaca na dan po hektaru ukupno 24-30.000 posetilaca na dan

Za izračunavanje nosećeg kapaciteta, najznačajnije je objektivno utvrđivanje standarda iskazanog u broju posetilaca po jedinici površine ili prihvatljive površine po jednom posetiocu koja obezbeđuje boravak bez opasnosti da dođe do ekološke degradacije, pada kvaliteta turističkog doživljaja i narušavanja načina života, kulture i tradicije lokalnog stanovništva.

Prikladna je sledeća formula (Stanev, 1976:79):

$$K = S \times k / N^{10}$$

gde je:

K = noseći (maksimalni) kapacitet turističkog prostora

S = ukupna površina datog prostornog obuhvata

k = korektivni faktor koji varira između 0,5 i 1, a utvrđuje se u funkciji hipsometrijskih karakteristika, uzimaju se u obzir geologija, hidrologija, osetljivost ekosistema, reljef i dr. (u Potisju je poželjno taj faktor u većini oblasti uzimati bliže donjoj granici od 0,5)

N = standardna površina po osobi u kvadratnim metrima.

Za lakše razumevanje primene ovog obrasca navode se primeri:

Primer 1): Utvrditi noseći kapacitet park šume površine 14,8 hektara, u prigradskoj oblasti na periferiji zaštićenog područja, koju treba urediti za rekreaciju posetilaca (biciklistička staza, staza zdravlja, travnati tereni za razne igre, trim staza, remize za opuštanje i antistres vežbe i dr.):

S = 14,8 ha = 148.000 m²;

k = 0,5 (uzeli smo donju granicu, pošto se radi o zaštićenom području);

N = 1ha/55 (standard EU dozvoljava do 70) = 10.000 m²/55 = 182 m².

Dakle, noseći kapacitet ovog rekreativnog prostora u zaštitnoj zoni zaštićenog područja je:

$K = S \times k / N = 148.000 \text{ m}^2 \times 0,5 / 182 \text{ m}^2 = 406$ posetilaca, maksimalno, po jednom danu, odnosno 28 (≈ 30) posetilaca po hektaru.

Primer 2): Utvrditi noseći kapacitet rekreativnog vikend centra iste površine, koji se nalazi van zaštićenog područja, negde u priobalju Tise:

S = 148.000 m²;

k = 0,75 (korektivni faktor van zaštićenog područja može se kretati do 1);

N = 10.000 m²/150 (prema Owsiak-u, kapacitet/ha iznosi 150 osoba), *N* = 66,7 m².

Dakle, noseći kapacitet ovog rekreativnog prostora je: $K = S \times k / N = 148.000 \text{ m}^2 \times 0,75 / 66,7 \text{ m}^2 = 1.664$ posetioca, maksimalno, po jednom danu, odnosno 112 (≈ 110) posetilaca po hektaru.

Primer 3): Utvrditi noseći kapacitet šumskog parka iste površine, koji se nalazi u dubini zaštićenog područja:

S = 148.000 m²; *k* = 0,5; *N* = 10.000 m²/15 (standard EU je 15 posetilac na dan/ha) = 667 m².

Dakle, noseći kapacitet ovog zaštićenog područja je: $K = S \times k / N = 148.000 \text{ m}^2 \times 0,5 / 667 \text{ m}^2 = 111$ posetilaca, maksimalno, po jednom danu, odnosno 7,5 (≈ 8) posetilaca po hektaru.

¹⁰ Noseći kapacitet je utvrđivan na osnovu generalnog normativa za ceo prostor, iako teritorija nacionalnog parka nije homogena sredina. Velike površine u nacionalnom parku su nepristupačne ili nepodobne za korišćenje, dok se prisustvo na nekim lokalitetima može kretati čak i do 100 posetilaca po hektaru.

Indikatori za praćenje uticaja turizma na životnu sredinu

Ovi indikatori su veoma značajno sredstvo za primenu koncepta održivog razvoja turizma. Danas su istraživanja u svetu usmerena ka indikatorima koji pokazuju dodirne tačke između ekonomskih, socio-kulturnih i ekoloških činilaca, kao i zadovoljstva turista. Tako, svaka destinacija može utvrditi svoju listu indikatora održivosti. Evropska Unija je utvrdila listu indikatora koji se čine najprihvatljivijim. Primenjen je veoma strog kriterijum primeren eko-destinacijama u koje Potisje svakako spada, i treba da kao takvo funkcioniše i razvija se.

Primena ovih indikatora zasniva se na utvrđivanju graničnih vrednosti za svaki indikator na osnovu kojih se stanje razvoja turizma ocenjuje kao:

1. **održivo - zelena zona** (kvalitetno upravljanje i primena svrsishodnih mera),
2. **podnošljivo - žuta zona** (potrebne preventivne mere, analize, postepene promene),
3. **kritično - crvena zona** (prikladne mere, čvršća kontrola, hitne intervencije).

Propisani režimi zaštite, praćenje njihovog pridržavanja od strane menadžmenta zaštite i kontrola koju sprovode nadležne institucije u zaštićenim oblastima, zahteva tesnu povezanost i partnerstvo turističkih operatera i eko-menadžmenta. Primena ovih indikatora mora biti dosledna i izvan zaštićenih oblasti, s tom razlikom što se utvrđuju drugačiji standardi i noseći kapaciteti.

Izbijanje konfliktnih situacija predupređuje se dobrim planovima: prostornim, upravljačkim i poslovnim, i uključivanjem svih zainteresovanih strana u fazi planiranja i implementacije planova razvoja turizma.

Tabela 20. Komparativni indikatori održivog turizma

Tip indikatora	Indikator	Tumačenje
Vremenski	Sezonski karakter prometa: procenat poseta u punoj sezoni (3 meseca)	< 40% zelena zona 40-50% žuta zona
Ekonomski	Odnos noćenja i smeštajnih kapaciteta	> 150 zelena zona 120-150 žuta zona
Turizmološki	Koeficijent lokalnog turističkog uvećanja ¹¹	> 60% zelena zona 30-60% žuta zona
Psihološki - Zadovoljstvo turista	Ponovljene posete: % ponovljenih poseta u periodu od 5 godina	> 50% zelena zona 30-50% žuta zona
Kulturni	Odnos smeštajnih kapaciteta i broja lokalnog stanovništva	< 1,1:1 zelena zona 1,1-1,5:1 žuta zona

¹¹ Koeficijent lokalnog turističkog uvećanja – izračunava se kao rezultanta: a) % učešća lokalnih turističkih subjekata u ukupnom dohotku ostvarenom u turizmu regiona, b) % zaposlenog domicilnog stanovništva u ukupnom broju zaposlenih u turizmu, c) % učešća lokalnih dobavljača u ukupnoj vrednosti roba i usluga koje se konzumiraju u turizmu.

	Intenzitet turizma: broj noćenja (000) Prema broju stanovnika (00)	< 1,1:1 zelena zona 1,1-1,5:1 žuta zona
Socijalni	Učešće turizma u lokalnom društvenom bruto proizvodu	Treba porediti sa učešćem turizma u lokalnoj zaposlenosti
	% turista koji ne dolaze posredstvom turoperatora	> 70% zelena zona 50-70% žuta zona
Urbanistički Indikatori stanja životne sredine	Zemljište - % zemljišta na kome je izgradnja dozvoljena, ali nije realizovana	< 10% zelena zona 10-20% žuta zona
	Korišćenje i zauzimanje zemljišta: % promena u izgrađenosti područja u toku 5 godina	< 1% zelena zona 1-2% žuta zona
Saobraćajni	Saobraćaj: % dolazaka turista koji ne koriste privatni automobil	> 20% zelena zona 10-20% žuta zona

Izvor: Adaptirano prema EU, European Commission, 1994

Istraživanjem sredstava za primenu održivog turizma bave se mnoge međunarodne organizacije i pojedinci, tako da postoje na stotine identifikovanih pojedinačnih sredstava, naročito kada su u pitanju identifikatori održivog turizma. Skoro svaka destinacija, koja ozbiljnije razvija turizam, ima svoju listu indikatora održivosti, a koja može brojati i po nekoliko desetina pojedinačnih indikatora.

Predlažu se još neki indikatori održivog razvoja turizma koje treba pratiti u regionu Potisja: kvalitet vode u Tisi i drugim akvatorijama, korišćenje resursa, postupanje sa otpadom, turistički objekti, zagađivanje, uključenost lokalne zajednice, proces donošenja odluka, aktivnost nevladinog sektora, stanje međusektorskih partnerstava: javnog, privatnog i civilnog sektora, raznovrsnost kulturnih dešavanja i mnogi drugi.

S obzirom da Tisa predstavlja integrativni faktor celog regiona i vodeni tok sa kojim su povezane i druge akvatorije sa svojim ekosistemima, kvalitet vode u Tisi predstavlja primarni indikator održivog razvoja regije i buduće ekodestinacije "Potisje".

STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA POTISJA

Govoreći o turističkim proizvodima ili o turizmu uopšteno u relaciji sa aktivnostima slobodnog vremena, možemo konstatovati da je turizam deo aktivnosti slobodnog vremena. Takođe, možemo tvrditi da se za turizam i aktivnosti slobodnog vremena koristi ista infrastrukturna osnova: velnes centri, pozorišta, restorani, muzeji i galerije, sportski centri, tematski parkovi, parkovi zabave, sportske i kulturne manifestacije... Slični su i faktori koji utiču na izbor načina upražnjavanja slobodnog vremena i lokaciju, kao i na izbor cilja turističkog putovanja:

saobraćajna dostupnost, raspoloživost informacija, lični interes - preferencije, trend (moda) i finansijske mogućnosti.

Industrijalizacija je prouzrokovala nastanak slobodnog vremena i potrebu za organizovanim korišćenjem istog, a turizam je posledica toga. Kada možemo identifikovati ekonomske efekte tih delatnosti, možemo s pravom govoriti o industriji slobodnog vremena i turističkoj delatnosti. Turizam obuhvata aktivnosti slobodnog vremena, koje su povezane sa mobilnošću i boravkom izvan mesta stalnog nastanjenja. Iz gornjih razloga ćemo u nastavku teksta govoriti o turizmu, a imati u vidu da se studija takođe odnosi na aktivnosti slobodnog vremena.

Definisanje turističkih proizvoda i aktivnosti slobodnog vremena

Pre nego što pređemo na definisanje potencijalnih TP potrebno je pojasniti pojam turističkog proizvoda (TP). Prema D. Zorku (1999), turistički proizvod predstavlja sadržajno zaokruženu celinu pojedinih primarnih i sekundarnih elemenata turističke ponude namenjenu specifičnoj grupi turista (segmentu: sportistima, porodicama, studentima, mlađoj populaciji, starijima, naučnicima,...). Turistički proizvod mogu oblikovati turističke organizacije (lokalne, regionalne, nacionalne), turističke agencije (obično kao turistički program/paket), ponuđači turističkih usluga ili turisti sami, tako što odaberu vrstu transporta, ciljno odredište, smeštaj, dodatne aktivnosti.

Oblikovanje turističkog proizvoda zavisi na jednoj strani od raspoloživih kapaciteta, primarne, te sekundarne turističke ponude, a na drugoj strani od obima potražnje. Pod primarnom turističkom ponudom smatramo prirodna bogatstva, kulturno-istorijsko i etnološko nasleđe i savremeno stvaralaštvo, dok sekundarnu turističku ponudu predstavljaju ugostiteljsko-smeštajni kapaciteti, turističke agencije, saobraćajno uređenje, turistički proizvodi koji su rezultat usmerenog ljudskog angažmana kao što su: tematski putevi, parkovi zabave, sportsko-rekreativni centri, velnes centri i programi, koji povezuju raznovrsnu turističku ponudu namenjenu određenom segmentu gostiju.

Pored gore navedenih faktora, kod oblikovanja novih turističkih proizvoda potrebno je uvažavati i sve tržišne zakonitosti, što znači da:

- kreator turističkog proizvoda mora, pre svega, poznavati obim i vrstu turističke potražnje, odnosno savremene trendove turističke potražnje,

- mora oblikovati takav proizvod i po takvoj ceni, da određena ciljna grupa turista bude zadovoljna sa njim, što znači, da mora poznavati karakteristike, ponašanje i očekivanja pojedine grupe turista, za koju oblikuje proizvod,
- prodajom proizvoda stvoriti dobit.

Prilikom zasnivanja i oblikovanja turističkih proizvoda moramo obratiti pažnju na to da okruženje, u kojem će turisti provesti odmor, ne bude ugroženo, i **razvijati turističku ponudu, odnosno turističke proizvode po načelu održivosti**. To znači, da razvoj mora biti usklađen i planiran u skladu sa realnim mogućnostima i prihvatljivošću fizičkih, ekonomskih i socijalnih elemenata okruženja. Razvoj, takođe, mora biti uravnotežen, jer samo na taj način obezbeđuje dugoročnu eksploataciju i upotrebu lokalnih potencijala, a pri tome i njihovu zaštitu za sledeće generacije.

Kada govorimo o razvoju turističkih proizvoda, vezujemo se za postojeće studije na nivou AP Vojvodine i Republike Srbije. Tako moramo uvažavati Marketing strategiju Vojvodine i Strategiju razvoja turizma Srbije, koje kao glavne koristi Vojvođanskog turizma definišu:

- doživljaj vode,
- panonski način života,
- romantične male destinacije.

Imidž Vojvođanskog turizma bazira se na:

- multikulturalnosti,
- Panonskoj ravnici,
- životu na vodi i uz vodu.

Iz gornjih usmerenja i realnih mogućnosti okruženja možemo konstatovati, da je **ključni element diferencijacije Potisja**:

Doživljaj vode na Panonskoj ravnici

Na bazi tog ključnog elementa izgradili smo proizvodni mix. Proizvodni miks destinacije Potisje sastoji se od pet primarnih celovitih turističkih proizvoda: reka, obala i priobalje, očuvana priroda, naselja (urbani i ruralni prostori) i specijalna interesovanja. Svaki od tih celovitih proizvoda sastavljen je od niza pojedinačnih proizvoda.

Polazeći od činjenice da sistem ponude turističkih proizvoda (TP) i aktivnosti slobodnog vremena (ASV) u Potisju treba biti konceptualno usaglašen sa sistemom TP Vojvodine, a na osnovu analize resursa i potencijala turističke ponude i ponude ASV Potisja, proizilazi da je

ponuda u destinaciji donekle specifična u odnosu na ponudu Vojvodine, te možemo za područje Potisja izraditi sličan, ali modifikovan proizvodni miks.

Tabela 21. Proizvodni miks turizma Potisja

Reka Tisa	Obala, priobalje i ade	Očuvana priroda	Naselja (urbani i ruralni prostori)	Specijalna interesovanja
Plovidba – veći brodovi i kruzeri Lokacije marina i privezišta: Kanjiža, Senta, Ada, Bečej, Novi Bečej, Titel	Odmor – komplementarni smeštaj- B&B, domaćinstva, pansioni, odmarališta, domovi klubova) Lokacija: sva naselja uz vodu i uz obalu	Eko obilasci i posmatranja (ptice, Tiski cvet) ----- - Lokacije: Slano Kopovo, Mrtva Tisa, Jegrička, obala Tise	Doživljaj malih gradova - obilasci Lokacija: Kanjiža, Senta, Ada, Bečej, Novi Bečej, Titel	Eko lov Lokacija: šire područje Potisja
Plovidba i prevoz - individualna plovila Lokacij privezišta: na lokacijama duž cele reke Tise	Zdravstveni i velnes turizam Lokacija: Kanjiža, Senta, Bečej	Eko ribolov Lokacija: Mrtva Tisa, Jegrička	Seoski turizam-odmor na selu ----- -- Lokacije: Gornji Breg-Senta, Totovo Selo, Male Pijace-Kanjiža	Zelene staze Lokacija: šire područje Potisja
Rekreativna i sportska plovidba (kajak, kanu, čamci) Lokacije: u okolini naseljenih mesta – sve opštine	Kampovanje i sportski kampovi Lokacije: sva naselja uz vodu	Rekreativna plovidba van Tise Lokacija: Jegrička, Mrtva Tisa	Kreativni turizam – radionice, boravak Lokacije: Kanjiža, Totovo selo, Horgoš	Aktivni turizam – ekstremni – penjanje uz stene, ----- -
Ribolov – rekreativni i eko Lokacije: duž cele reke Tise	Biciklistički koridori, pešačenje, trčanje ----- -- Lokacija: koridor nasipa uz Tisu, atarski putevi do atrakcija	Eko i edukativni kampovi ----- - Slano Kopovo, Žabalj, lokacije uz Mrtvu Tisu	Turističke manifestacije Kanjiža, Senta, Novi Bečej, Titel, Ada, sva druga naselja	Golf ----- Lokacija: Žabalj
Kupanje i sportovi na vodi Lokacije: okolina naselja – sve opštine	Akvaparkovi i zabava Senta, Kanjiža, Bečej-Novi Bečej, Titel, Ada	Hoby - fotografija Sakupljanje (cveća, lekovitog bilja, insekata, kamenčića, grana, lišća... ----- svi predeli	Agriturizam Sva sela Doživljaj starih zanata – posete, izrada suvenira	ASV u vazduhu: zmajarenje, paraglajding, letenje balonima, aeronautika, sokolarenje Lokacije: Titelski breg, Ada, Novi Bečej (sportski aerodrom)
			----- -- Lokacije: Senta	

Kupanje i sportovi na vodi Lokacije: okolina naselja – sve opštine	Akvaparkovi i zabava Senta, Kanjiža, Bečej-Novi Bečej, Titel, Ada	očuvane prirode	"Kuća starih zanata", zanatske radionice	
Zabava i kulturni događaji na vodi Kanjiža, Senta, Ada, Novi Bečej, Bečej, Titel	Sportovi na pesku, obali, travi ----- Lokacije: okolina naselja – sve opštine		Salaši - boravak Lokacije: Žabalj, Ada, Kanjiža	
	Manifestacije uz obalu Lokacija: sva naselja, plaže i rekreativni centri		Vinski turizam ----- Lokacije: N. Bečej - Biserno ostrvo, Kanjiža	

Strategija razvoja pojedinih TP i ASV

Fazu strateškog razvoja pojedinih TP i ASV Potisja započinjemo pregledom TP sa kojima destinacija može već danas da konkuriše na međunarodnom turističkom tržištu. Drugi korak predstavlja izbor potencijalnih turističkih proizvoda, koji su dovoljno atraktivni, te imaju realne mogućnosti za budući razvoj. Mogućnost razvoja pojedine vrste turističkog proizvoda definiše se u odnosu na stepen privlačnosti pojedinog turističkog proizvoda i konkurentsku sposobnost turističke destinacije za pojedini turistički proizvod.

Matrica atraktivnosti – konkurentnosti

GE (General Electric)/McKinsley&Company su u '70 godinama prošlog veka razvili najbolji alat za proveravanje portfolija strateških odluka - McKinsley Matric. Matrica u svojim devet polja pozicionira, prema trenutnom stanju (konkurentnost) i prema proceni mogućeg prosperiteta (atraktivnost/privlačnost) različite produkte u određenoj kategoriji.

McKinsleyeva matrica je najpovoljniji i ilustrativan način prikaza razvoja TP pomoću koje svaki TP definišemo sa odabranim indikatorima.

U matrici atraktivnosti i konkurentnosti ćemo opredeliti TP prema prioritetu i značaju za razvoj turizma Potisja. Matrica će pomoći kod oblikovanja scenarija razvoja TP.

Tabela 22. Matrica atraktivnosti i konkurentnosti TP Potisja

ATRAKTIVNOST	Visoka	Selektivno investirati - plan konkurentnosti <ul style="list-style-type: none"> ZABAVA I KULTURNI DOGAĐAJI NA VODI ODMOR AKVAPARKOVI KAMPOVANJE ZDRAVSTVENI I VELNES TURIZAM SEOSKI TURIZAM SALAŠI ZELENE STAZE GOLF 	Investirati u poboljšanje konkurentnosti <ul style="list-style-type: none"> REKREATIVNA I SPORTSKA PLOVIDBA RIBOLOV REKREATIVNI-EKO KUPANJE, SPORTOVI NA VODI BICIKLISTIČKI KORIDORI EKO OBILASCI EKO-EDUKATIVNI KAMPOVI EKORIBOLOV EKO LOV 	Intenzivno investirati
	Srednja	Upravljanje rastom <ul style="list-style-type: none"> ASV U VAZDUHU MANIFESTACIJE OBALU VINSKI TURIZAM AGRITURIZAM KREATIVNI TURIZAM ETNOTURIZAM 	Selektivno investirati <ul style="list-style-type: none"> PLOVIDBA-VEĆI BRODOVI, KRUZERI PLOVIDBA I PREVOZ (INDIVIDUALNI BRODIĆI) 	Investiranje u poboljšanje atraktivnosti
	Niska	Striktno upravljanje	Kontrolisati rast <ul style="list-style-type: none"> DOŽIVLJAJ MALIH GRADOVA 	Selektivno investirati - plan atraktivnosti
		Niska	Srednja	Visoka
		KONKURENTNOST		

Legenda:

	Primarni TP Potisja
	Sekundarni TP Potisja
	Tercijalni TP Potisja

Primarni turistički proizvodi – ključni zadaci

Intenzivno investirati

Proizvodi identifikovani po ovom scenariju idealni su za investiranje jer zbog visoke konkurentnosti i privlačnosti tržišta donose vrlo visoke stope prihoda. Cilj ovog scenarija je maksimizacija rasta tržišta i intenzivno ulaganje u dalju privlačnost i konkurentnost.

Nažalost, taj scenario je prazan zato što postojeći TP Potisja nisu konkurentni na međunarodnom turističkom tržištu. U ovom delu matrice morali bi se pojaviti sledeći turistički proizvodi:

- rekreativna i sportska plovidba,
- ribolov i rekreativni – eko,
- kupanje, sportovi na vodi,
- biciklistički koridori,
- eko obilasci,
- eko-edukativni kampovi,
- ekoribolov,
- eko lov,
- zdravstveni i velnes turizam,
- seoski turizam.

Investirati u poboljšanje konkurentnosti

Proizvodi:

- rekreativna i sportska plovidba,
- ribolov rekreativni – eko,
- kupanje, sportovi na vodi,
- biciklistički koridori,
- eko obilasci,
- eko-edukativni kampovi,
- ekoribolov,
- eko lov.

Program:

Ovaj scenario pokriva proizvode, vrlo atraktivne, ali zbog svoje loše infrastrukture manje konkurentne. Razvojna nastojanja moraju biti usmerena ka povećanju kvaliteta resursa, usluga, infrastrukture i atrakcija, sa ciljem povećanja konkurentnosti tih proizvoda koji nude mogućnosti za budući uspeh turističke destinacije.

Investiranje u poboljšanje atraktivnosti

Proizvodi: Nažalost, taj scenario je prazan jer postojeći TP Potisja nisu konkurentni na međunarodnom turističkom tržištu. U ovom delu matrice morali bi se pojaviti sledeći turistički proizvodi:

- plovidba – veći brodovi, kruzeri,
- plovidba i prevoz (individualni brodići)

Program:

Proizvodi identifikovani pod tim scenarijom odnose se na visok nivo konkurentnosti i srednje intenzivan nivo privlačnosti.

Za taj proizvod je, pre svega, neophodno obezbediti status međunarodnog plovnog puta, a zatim je potrebna strategija intenzivnog ulaganja u marketinške aktivnosti, koje će povećati njegovu privlačnost i prepoznatljivost, što će uticati na povećanje potražnje za tim proizvodom.

Sekundarni turistički proizvodi – ključni zadaci

Selektivno investirati. Plan konkurentnosti

Proizvodi:

- zabava i kulturni događaji na vodi,
- odmor,
- akvaparkovi,
- kampovanje,
- zdravstveni i velnes turizam,
- seoski turizam,
- salaši,
- zelene staze,
- golf.

Program:

Trendovi razvoja turizma ukazuju na potencijalno veliku atraktivnost spomenutih proizvoda, koji u ovom momentu još nisu postigli nivo kvalitetne ponude u Potisju. Preporučujemo strategiju postepenog ulaganja u razvoj za prelaz u poziciju srednje konkurentnosti, a na duži rok u visoki stepen konkurentnosti.

Selektivno investirati

Proizvodi:

- plovidba – veći brodovi, krizeri
- plovidba i prevoz (individualni brodići)

Program:

Proizvodima u ovom kvadrantu potrebno je pomoću marketinških aktivnosti povećati nivo atraktivnosti, a podsticanjem investiranja uvećati njihovu konkurentnost. Investiranje treba da bude selektivno: minimizacija rizika i maksimizacija dobiti.

Selektivno investirati-plan atraktivnosti

Proizvodi: Nažalost, taj scenario je prazan jer postojeći TP Potisja nisu konkurentni na međunarodnom turističkom tržištu. U ovom delu matrice morali bi se pojaviti sledeći turistički proizvodi:

- doživljaj malih gradova

Program:

Proizvodi u tom kvadrantu su prepoznatljivi i originalni (na nivou domaćeg turizma), ali nisu potencijal na nivou međunarodnog turizma. Sa dodavanjem novih i kreativnih sadržaja, koje treba podržati sa adekvatnim marketingom možemo ih podići u kategoriju primarnih TP.

Tercijarni turistički proizvodi – ključni zadaci

Upravljanje rastom

Proizvodi:

- asv u vazduhu,
- manifestacije uz obalu,
- vinski turizam,
- agriturizam,
- kreativni turizam,
- etnoturizam.

Program:

Za proizvode u toj kategoriji karakteristična je niska konkurentnost i srednja privlačnost. S obzirom na srednju privlačnost postoji potencijal za ostvarivanje prihoda od tih proizvoda.

Kontrolisani rast

Proizvodi:

- doživljaj malih gradova

Program:

Turistički proizvod identifikovan u ovom scenariju, odlikuje niži nivo privlačnosti i srednje visoka konkurentnost. S obzirom na konkurentnost destinacije potrebno je u razvoj ovog sektora, uz pretpostavku o poštovanju načela održivog razvoja, ulagati u segment privlačnosti, ali u manjem obimu u poređenju na gore navedene atraktivnije sektore.

STRATEŠKO USMERAVANJE PONUDE I POTRAŽNJE – SEGMENTACIJA TRŽIŠTA

Na osnovu identifikovanih turističkih proizvoda u nastavku ćemo definisati glavne segmente gostiju prema ključnim elementima segmentacije: motiv dolaska, starost i tržište. Geografski

izbor ciljnih tržišta temelji, na postojećem obimu turističke potražnje po pojedinom tržištu (prema podacima za Vojvodinu), blizinu emitivnih tržišta i njihov potencijal, te izbor TP.

Na taj način ćemo definisati homogene ciljne grupe posetilaca, koje udružuju slične karakteristike, te postići bolje poznavanje posetilaca koji dolaze na destinaciju. Na osnovu segmentacije ćemo lakše i efikasnije planirati obim posete i upravljati tržištem.

Tabela 23. Ciljna segmentacija

segment	motiv	starost i status
LJUBITELJI PRIRODE	Edukacija Istraživanje nasleđa Druženje u krugu segmenta Statusni simbol Ekološka svest Opuštanje, duhovni mir Posmatranje životinja Specifični hobiji (fotografija ...)	Boemi i umetnici Mladi parovi Porodice Stariji parovi Seniori
SPORTISTI I AKTIVNI REKREATIVCI	Sportska takmičenja Aktivno preživljavanje slobodnog vremena (ASV) Fizička kondicija i zdravlje Psihofizički odmor Doživljaj prirode Otkrivanje novog Uživanje Zabava i druženje Statusni simbol Specifični hobiji	Sportisti Rekreativci Posetioci sportskih i rekreativnih takmičenja Deca Osnovna škola Srednja škola Studenti Mladi parovi Porodice Stariji parovi Seniori Ambiciozni „snobovi“
GOSTI NA ODMORU	Duhovno opuštanje i odmor Beg od stresa Promena okruženja Fizičko opuštanje Briga za zdravlje Potraga za čistom i nezagađenom okolinom Klima	Naučnici-istraživači Intelektualci Boemi i umetnici Mladi parovi Porodice Stariji parovi Seniori
POSETIOCI PRIREDBI, MANIFESTACIJA, FESTIVALA ...	Druženje i zabava Upoznavanje novih ljudi Takmičenje, navijanje Opuštanje Tradicija Edukacija	Studenti Naučnici-istraživači Intelektualci Boemi i umetnici Mladi parovi Porodice

		Stariji parovi Seniori
SEGMENT EDUKACIJE I ISTRAŽIVANJA	Nova iskustva Edukacija Istraživanje nasleđa Druženje u krugu segmenta Upoznavanje prirode, kulture, istorije Upoznavanje krajeva Škole u prirodi	Naučnici-istraživači Intelektualci Boemi i umetnici Deca Osnovna škola Srednja škola Studenti
IZLETNICI	Upoznavanje novih krajeva, ljudi, kulturnog i prirodnog nasleđa Druženje i zabava Želja za istraživanjem Širenje horizonta Poseta prijateljima i poznanicima	Deca Osnovna škola Srednja škola Studenti Mladi parovi Porodice Stariji parovi Seniori

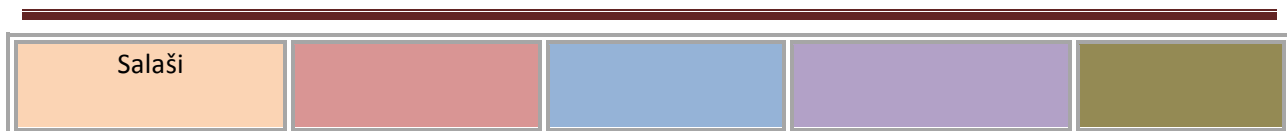
Pozicioniranje i strukturisanje turističke ponude

Postojanje Potisja kao integralne turističke destinacije, sa rekom Tisom kao okosnicom razvoja i očuvanom prirodom i ambijentom kao generalnom slikom prostora, podrazumeva opredeljenje o tome šta je zapravo integralni turistički proizvod Potisja. Za dobijanje odgovora na to pitanje izvršeno je pozicioniranje i strukturiranje turističke ponude

Tabela 24. Integralni turistički proizvodi Potisja

POTISJE				
OČUVANA PRIRODA - ITP	Reka	Obala i priobalje	Naselja (urbani i ruralni prostori)	Specijalni interesi
Eko obilasci Eko-edukativni kampovi Eko ribolov Rekreativna plovidba Sportska plovidba Eko lov Kupanje i sportovi na vodi Odmor Kampovanje Seoski turizam Agriturizam Kreativni turizam	„Cvatanje Tise“ - manifestacije Plovidba- veći brodovi i kruzeri Zabava i kulturni događaji na vodi Sportske i rekreativne aktivnosti na vodi	Akvaparkovi i zabava Biciklistički koridori Manifestacije uz obalu	Doživljaj malih gradova Zdravstveni i velnes turizam Vinski turizam Kulinarstvo Etnoturizam	Golf Individualni programi Programi za male grupe ASV u vazduhu: -zmajarenje - paraglajding - letenje balonima

Na osnovu grupisanja pojedinačnih turističkih proizvoda po kriterijumu dominantne karakteristike prostora, dobili smo ključne objedinjene proizvode turističkog prostora Potisja: Reka, Obala i priobalje, Očuvana priroda, Naselja, Specijalni interesi.

Tražeci nosivi turistički proizvod Potisja, koji bi prezentovao identitet tog područja, u daljem razvoju Studije konstatovali smo da većinu možemo, a takođe i sve ključne pojedinačne turističke proizvode Potisja, povezati u **Integralni turistički proizvod (ITP): Očuvana priroda** (Tabela 24).

Očuvana priroda kao Integralni turistički proizvod treba da bude najjači element diferencijacije na turističkom tržištu i proizvod, koji je potrebno zaštititi od potencijalnih pretnji, a ujedno i razvijati, širiti i nadgrađivati bogatstvo ponude na održivi način.

Krovno pozicioniranje Potisja – očuvana priroda

Neotkriven dragulj prirode u srcu Evrope; dragulj bogatstva, koje možeš videti, probati i dodirnuti.

Vodeno bogatstvo reke Tise, koja mirno teče svoj život i nudi prilike svakome ko stane uz nju i prepusti se svojim snovima. Tisa – reka mnogih lica i svetskih čuda.

Bogatstvo panonske ravnice i njenih podzemnih jezera; obećanje zdravlja i duhovnog mira.

Bogatstvo kulturnog i istorijskog nasleđa- dobrodošlica za svakog, ko dolazi prvi put ili se vraća ponovo i ponovo...

Pozicioniranje turističke ponude

Aktivan život

Korišćenje prirodnih dobara usled specifičnih karakteristika panonske ravnice, vodenog blaga i prijatne klime. Infrastruktura za sport i rekreaciju dodatno obogaćuje ponudu i čini je konkurentnom, prepoznatljivom i uvaženom destinacijom.

Strateški cilj: Izgradnja infrastrukture - organizacija domaćih i međunarodnih sportskih događaja, treninzi poznatih sportskih ekipa i sportista.

Opuštanje tela i duha

Termalna voda i tradicija otvaraju izvrsne mogućnosti Potisju da se lansira na kartu velnes destinacija Evrope.

Strateški cilj: Izgradnja infrastrukture i podizanje kvaliteta i standarda usluga.

Manifestacije i zabava

Prilika za prislan prvi kontakt sa gostima. Turistička ponuda, koja traži masovnost; kontrolisano izvođenje i precizna organizacija omogućava svakome da se oseća kao da je sve to samo zbog njega.

Strateški cilj: Strateški pristup marketingu.

Poslovnost i druženje

Geografski položaj omogućava pristup iz različitih evropskih lokacija. Miran krajolik i bogata ponuda originalnih kulinarskih specijaliteta mogu biti odlučujući faktor za izbor destinacije.

Strateški cilj: hotelska infrastruktura, poboljšanje dostupnosti (saobraćajna infrastruktura).

Porodični život

Pitoma priroda i bogata ponuda raznovrsnih aktivnosti za najširi segment. Za svakoga ponešto.

Strateški cilj: smeštajna infrastruktura (privatni smeštaj, etno sela, kampovi).

Istraživanje prirode i kulture

Mnogo „negativnog“ prošlo je Evropom, a Tisu nije taknulo - industrija, veliki gradovi, puni drumovi, reke turista ...

Danas je to as u rukavu na koji Potisje treba igrati.

Strateški cilj: Brendiranje i marketing strategija.

BRENDING TURISTIČKE DESTINACIJE I MARKETING PLAN

Brend je personifikacija proizvoda i/ili usluge i kao takav ima svoju ličnost (identitet), koja se sastoji od sadržaja (fizički-materijalni dokazi postojanja), komunikacije sa okolinom i imidža, kao posledice uticaja na okolinu.

Brend je obećanje da će biti ispunjeno očekivanje. Prvi kontakt sa brendom je posledica različitih faktora koji utiču na izbor: ime, dizajn, ambalaža, preporuka, tržišno komuniciranje...

Potrošač mora kroz prvo korišćenje da zadovolji svoje očekivanje, da bi taj izbor ponavljao u budućnosti. Razočarenje u bilo kojoj fazi odnosa na relaciji proizvod/usluga - potrošač može značiti menjanje kupovne navike. Brend nije nešto što se desi samo od sebe već se sistematski izgrađuje na dugi rok. Od ključnog je značaja da svaka komunikacija, odluka, proces, proizvod ili usluga komunicira i podržava zajedničku strategiju brenda preduzeća ili organizacije. U našem slučaju je to turistička destinacija.

Brend je diferencijacija istovrsnih proizvoda. U uslovima tržišne ekonomije, konkurencijsko pozicioniranje i bitka za tržišni udeo glavni su generatori profita. Tržište je puno različitih proizvoda/usluga u istim kategorijama, koji se međusobno po sadržaju skoro i ne razlikuju. Zato svaki akter pokušava da svom proizvodu/usluzi doda nešto što je jedinstveno i čega konkurencija (još) nema. To se mora odraziti kako na spoljašnjem izgledu, tako i na komunikaciji proizvoda/usluge. Govorimo o potrebi za stalnom težnjom: biti drugačiji, biti prepoznatljiviji. Brend postaje ključni izvor diferencijacije, koji vodi do odluke o kupovini (proizvod) ili upotrebi (usluga).

Proces oblikovanja brenda

Tabela 25. Proces oblikovanja brenda

AKTIVNOST	PROCES/SADRŽAJ	REZULTAT
Oblikovanje:kreativna rešenja brenda		
Definisanje ciljnih grupa	Segmentacija potrošača po različitim kriterijima (pol, starost, obrazovanje, preferencije ...)	Psihološka slika karaktera tipičnog potrošača.
Definisanje identiteta i ličnosti brenda	Fizički dokazi (sadržaj proizvoda/usluga), komunikacija s okolinom na simboličkom nivou i imidž (impresija pojedinca). Ličnost: Društenost, gostoprimstvo, multikulturalnost, otvorenost; Fizički dokazi: Očuvana priroda, Tisa sa svojim specifičnostima, jezgra malih gradova; Simbol (predlog): Cvetanje Tise kao jedinstveni događajvrste u svetu.	Realan identitet
Pozicioniranje	Pozicija na tržištu – poređenje sa konkurencijom (sadržaj, kvalitet, cena, tržišno komuniciranje, imidž). Diferencijacija: očuvana priroda, Tisa – reka koja nudi svojom mirnoćom mnoštvo različitih mogućnosti za aktivnosti na vodi i uz nju. Diverzifikacija: Nerazvijena turistička infrastruktura uzrok	Realna konkurentska pozicija

	je nedovoljnoj ponudi i potražnji. Investicije u objekte turističke infrastrukture po prioritetu, koji temelji na rezultatima analize i studije razvoja (akvaparkovi, wellness i sportsko-rekreativni centri, manji hotelski objekti, apartmanska naselja, kampovi, salaši ...) donele bi Potisju potrebne kapacitete i atrakcije na osnovu kojih bi se mogao razvijati turizam kao ključni klaster privrede.	
Poruka brenda	Kreativan pristup ka oblikovanju jedinstvene poruke, koja obećava ono što proizvod/usluga daje, ali na način koji stvara utisak više psihološke vrednosti i unikatnosti. Preporuka: u potražnji za unikatnošću Potisja kao turističke (sub)destinacije naišli smo na fenomen, koji je kao stvoren za krovno brendiranje. CVETANJE TISE se događa jednom godišnje i traje samo nekoliko dana. Pored unikatnosti samog događaja, cvetanje je odlična podloga za kreiranje priče brenda . (Ljubavna priča (Love story), Romeo i Julija ...)	Poruka koja odražava realnu vrednost ali na unikatan način
Obećanje brenda	Očuvana priroda (ključni element diferencijacije); Reka Tisa koja nudi mnoštvo različitih mogućnosti; Naselja (gradska jezgra, život na selu, salaši, enologija i kulinarstvo.	Prioriteti kreiranja, razvoja i upravljanja turističkim potencijalima (menadžment organizacije u opštinama i na nivou „regije“)
Hierarhija – arhitekturni sistem brenda: pravila međusobnog odnosa		
Krovni brend	Kreativni proces oblikovanja vizuelnih i verbalnih rešenja – definisanje konstanti u komunikaciji i načina pojavljivanja u odnosu prema subbrendovima	Brend destinacije – korporativni brend, koji komunicira integralni turistički proizvod a prisutan je i u svakoj komunikaciji subbrendova (brendovi nižih nivoa)
Brendovi delimičnih TP	Kreativni proces oblikovanja vizuelnih i verbalnih rešenja – definisanje konstanti u komunikaciji i načina pojavljivanja u odnosu između krovnog brenda i subbrendova	Brend delimičnih TP (hoteli u Potisju, salaši, kampovi, apartmani, parkovi ...- sa svojom programskom ponudom)
Brendovi pojedinačnih TP	Kreativni proces oblikovanja vizuelnih i verbalnih rešenja – definisanje konstanti u komunikaciji i načina pojavljivanja u odnosu između krovnog brenda i brendova delimičnih TP	Brend TP (Banja Kanjiža, Velnes park u Senti, Gradsko jezgro Novog Bečeja ...)

Razvoj i komuniciranje brenda: upravljanje brendom		
Izgradnja prepoznatljivog stila i diferencijacija	Detekcija prednosti (različitosti) u odnosu na konkurenciju, ugradnja u poruku – kontinuiran kreativan proces	Stvaranje pozicije: „Korak ispred“ (konkurencije).
Briga o konstantnom kvalitetu, sadržajima i dostupnosti brenda	Proces stvaranja proizvoda/usluge i logistike distribucije – Obećanje (uvek na usluzi ... nikada ne razočaramo ... odmor vaših snova ...) treba biti ispunjeno!	Stvaranje dugoročnog poverenja.
Emocionalna vezanost	Striktno pridržavanje pravila upravljanja na dugi rok.	Stvaranje „zavisnosti“.

Glavna usmerenja tržišne strategije:

Efikasno pretvaranje identiteta Potisja u vizualne i verbalne konstante.

Postizanje konkurentske prednosti diferenciranjem sadržaja i komuniciranja ponude.

Strateški pristup informisanju posetilaca pre dolaska u destinaciju, tokom boravka u destinaciji i upravljanje odnosima posle odlaska.

Emocionalno vezivanje posetilaca za destinaciju; „Potisje moj (drugi) dom.“

Ciljno targetiranje tržišta.

Jednostavne i unikatne poruke.

Upotreba novih medija – internet.

POTISJE KAO TURISTIČKA DESTINACIJA - PARTNERSTVA, UPRAVLJANJE I ORGANIZACIJA DESTINACIJE

Sva dosadašnja istraživanja, parametri i rezultati Studije ukazali su da Potisje može i treba da bude jedinstvena turistička destinacija, jer je to jedinstven geografski prostor koji spaja reka Tisa celom svojom dužinom. Ta jedinstvenost i funkcionisanje Potisja kao destinacije moralo bi da se odrazi i na jedinstvenost upravljanja destinacijom, usaglašavanje razvoja, povezivanje svih atraktivnosti bez obzira na kojoj su opštini, umrežavanje intersektorsko, ali i interopštinsko. Partnerstva su ključni način funkcionisanja koja daju bolje rezultate bazirane na sinergiji i kompetitivnosti, a ne konkurentske.

Partnerstva u evropskom kontekstu

Prema standardima Evropske unije, partnerska saradnja postavlja se kao jedan od ključnih preduslova održivog razvoja. To je način na koji se najefikasnije mogu iskoristiti ograničena sredstva i kapaciteti javnog sektora, energija i entuzijazam građana i podstaknu unutrašnja ulaganja.

Danas se konkurencija više ne odigrava između kompanija i/ili destinacija, već između njihovih marketing mreža, a prevagu dobija ona kompanija (destinacija) koja je izgradila bolju mrežu (Anderson et al., prema Kotler, 2006). Smatra se da je uvezivanje interesnih grupa uopšte, ključ uspešnog poslovanja u 21. veku.

Izdvajamo sledeće najznačajnije motive partnerstava u turizmu:

- razvoj proizvoda,
- marketing i prodaja,
- istraživanje i nove tehnologije,
- razvoj ljudskih resursa,
- razvoj infrastrukture,
- investicije.

Klasteri su prepoznati kao model povećanja konkurentnosti, posebno regionalnih i lokalnih zajednica. Najšire prihvaćen je Porterov koncept klastera koji definiše klaster kao "geografske koncentracije međusobno povezanih preduzeća i institucija u određenom sektoru, koje vezuje zajedništvo i komplementarnost" (Porter, 1998). Koncept klastera usmeren je na veze i međuzavisnosti između činilaca u lancu vrednosti u stvaranju proizvoda i usluga i inovacija (OECD, 1999).

Najznačajniji stavovi u vezi evropske inovativne i klusterske budućnosti su:

- klasteri su ključni pokretač inovativnosti, konkurentnosti i održivog razvoja evropske industrije i usluga kao i ekonomskog razvoja EU regija,
- prepoznata je važnost razvoja koherentnih politika i programa za podršku klasterima,
- ključna je važnost izgradnje međuregionalnih i transnacionalnih klastera za odgovor na globalne konkurentske izazove (Stokholmska deklaracija, 2008).

Koncept turističke destinacije Potisje temeljimo na razvijanju odnosa saradnje i partnerstava između organizacija, odnosno njihovom umrežavanju (networking), ili grupisanju (clustering), u cilju formiranja destinacijskih veza. Polazna tačka našeg razmišljanja je da saradnja subjekata na destinaciji i dometi zajedničkog rada, nude najveću šansu za uspešan razvoj buduće destinacije Potisje.

Brojni su oblici partnerstava u turizmu, a najčešće se primenjuju: strateška alijansa, kooperativni marketing i zajednička ulaganja (joint ventures).

Specifičnost regiona Potisje daje širok prostor sledećim partnerstvima:

- **joint ventures** - zajednička ulaganja, ugovorno partnerstvo između zajednice ili lokalnih institucija i privatnog investitora; Funkcija upravljanja i kontrole, organizaciono je razdvojena od korišćenja, što je veoma značajno sa stanovišta efikasnosti zaštite i očuvanja prirodnog dobra. Ovaj oblik partnerstva je najpogodniji za izgradnju objekata, uređenje prostora javnih dobara, ali i projektovanje i izvođenje projekata koji se baziraju na aktivnostima u vezi sa sportom, kulturom, zabavom, turizmom.
- **kooperativni marketing**, s obzirom na visoke troškove marketinga, ograničena sredstva i mogućnost dupliranja određenih aktivnosti; Pored promocije, može se organizovati i zajednički biro rezervacija, pa i prodaja. Objedinjavanje marketinškog nastupa, projektovanje jedinstvene politike promocije, formiranje jedinstvenog veb sajta Regije Potisje itd, samo su primeri kako bi se mogao u Potisju realizovati ovaj oblik partnerstva.

Region Potisje poseduje kapacitet za formiranje klastera. Postoje uslovi za osnivanje klastera na teritorijalnom principu (regionalni, međuregionalni, transnacionalni) i na principu bazne aktivnosti (banjski turizam, eko, ruralni, nautički). Klasteri u ovakvim - ekoruralnim i etno-kulturnim destinacijama, osim konkurentnosti, moraju uključivati ekološku i kulturnu održivost i kvalitet života lokalne zajednice.

Formiranjem Regionalnog klastera zdravstvenog turizma, 2007., u Potisju se krenulo sa dobrom praksom klasterizacije.

U postojećim uslovima, ulogu katalizatora, odnosno "klaster lidera" treba da obavljaju opštinske službe (sekretarijati) nadležni za privredu i turizam, udruženi u asocijaciju, do formiranja buduće Organizacije za upravljanje regionalnom destinacijom Potisje (OUD), kao i Regionalna razvojna agencija, koja je angažovana oko malih i srednjih preduzeća.

U prvoj fazi, značajna je uloga javnog sektora na promociji investicija u turističke klastere i privlačenju stranog kapitala iz programa razvojnih finansijskih institucija.

Mora se ostvariti međuzavisnost i prožimanje (partnerstvo) brojnih učesnika, pre svega iz oblasti poslovnog sektora, ali i javnih i civilnih struktura na destinaciji Potisje. Ključni partneri iz poslovnog sektora turizma treba da budu mikro, mala i (eventualno) srednja preduzeća, razni oblici lokalnih zadruga, nosioci porodičnih poslova, registrovana poljoprivredna domaćinstva, zanatlije i obrtnici, kojima vlade i lokalne samouprave treba da pruže finansijsku i drugu razvojnu podršku. Regionalni prirodni i ljudski resursi i proizvodi moraju biti podloga tog

razvoja, kako radi stvaranja i očuvanja slike autentičnosti, tako i radi što veće koristi koja treba da ostane u ovoj destinaciji.

Upravljanje Potisjem kao turističkom destinacijom

Upravljanje turističkom destinacijom podrazumeva:

- **menadžment** na nivou destinacije koji bi imao zadatak postavljanja i usmeravanja razvoja i usaglašavanja prioriteta, kontrole efekata razvoja itd.,
- **marketing** u cilju podsticanja ljudi da posete destinaciju,
- **pružanje i koordinacija usluga** radi obezbeđenja da očekivanja na destinaciji budu ispunjena,
- **obezbeđenje održivog okruženja** (fizičkog, socijalnog i ekonomskog) u kome se odvija turizam.

U oblasti menadžmenta, pored neposrednih nosilaca ponude, potrebna je regionalna (destinacijska) turistička organizacija koja će protežirati ispunjavanje javnih funkcija. Sa druge strane, ona treba da obavlja koordinaciju subjekata ponude.

Zakon o turizmu (ZOT) RS nije eksplicitno predvideo osnivanje regionalnih turističkih organizacija, ali je dao mogućnost da na dobrovoljnoj osnovi, dve ili više jedinica lokalne samouprave, mogu osnovati turističku organizaciju regije, koja bi se bavila promocijom turizma (čl. 29). Treba iskoristiti i mogućnost da "turistička organizacija, u cilju planiranja, koordinacije i upravljanja turističkim aktivnostima, može sa drugom turističkom organizacijom, privrednim društvom, drugim pravnim licem i preduzetnikom koji obavlja delatnost iz oblasti saobraćaja, turizma, ugostiteljstva, prometa robe i usluga, kulture, sporta, informisanja, kongresnih i sajamskih aktivnosti, da osnuje organizaciju za operativne, marketinške i promotivne poslove" (ZOT RS, čl. 40).

Ključna pozicija Regionalne turističke organizacije Potisja, **u oblasti marketinga**, treba da bude stvaranje turističkih proizvoda, njihovo objedinjavanje u promotivne i komercijalne aktivnosti, koordinacija promotivnih aktivnosti lokalnih turističkih organizacija - LTO i subordinacija sa TOV i TOS.

Unutrašnji razvoj destinacije je funkcija koja treba da uključi sve druge oblike aktivnosti, osim marketinga, koje će turistička organizacija regije Potisje - buduća **Organizacija za upravljanje destinacijom** (OUD) preduzimati za razvoj i podršku turizmu na destinaciji. Centralno mesto među tim aktivnostima treba da zauzme koordinacija i umrežavanje interesnih partnera na destinaciji, obezbeđenje doslednog upravljanja posetiocima i informisanje/ istraživanje. Na tim

osnovama OUD će podsticati i druge aktivnosti na razvoju destinacije (kvalitet iskustva posetilaca, razvoj ljudskih resursa, pomoć u pribavljanju finansijskog i ulagačkog kapitala, upravljanje resursima i krizni menadžment), koje bi trebalo da budu podržane i od strane drugih umreženih interesnih grupa (stejkholdera).

S obzirom da se osnovni upravljački model srpskog turizma bazira na jakoj koordinativnoj ulozi države (privatizacija, otvaranje novih velikih investicija, integralno planiranje i dr.), OUD mora ostvariti tesnu saradnju sa **Nacionalnim savetom za regionalni razvoj i Nacionalnom agencijom za regionalni razvoj**, odnosno njihovim regionalnim telima (**Regionalni razvojni savet i Regionalna razvojna agencija**) za region Vojvodine i **Oblasnom asocijacijom** koja treba da predstavlja interese oblasti u odnosima sa Nacionalnom agencijom i regionalnom agencijom.

Osnivanje ovih tela predviđeno je novim Zakonom o regionalnom razvoju. Vlada će u skladu sa Zakonom odrediti jedinice lokalne samouprave koje čine pojedine oblasti.

Značajna će biti saradnja Organizacije za upravljanje destinacijom sa Oblasnom asocijacijom, naročito ako oblast budu sačinjavale JLS Potisja. Oblasna asocijacija će imati razvojnu ulogu, odnosno ulogu koordinacije razvojnih programa, dok bi OUD imala izvršnu ulogu kojom bi se obezbeđivala realizacija razvojnih programa iz oblasti turizma, kao i upravljanje marketinškim aktivnostima turističke destinacije Potisje.

OUD Potisje treba da uspostavi tesnu saradnju i sa **Agencijom za razvoj nautičkog turizma na Dunavu**.

U ovoj fazi (ne)razvijenosti destinacije Potisje, celovit **model upravljanja turizmom na destinaciji** treba da obuhvati:

- totalnu uključenost interesnih grupa (stejkholdera),
- obezbeđenje ili podsticanje obrazovanja i obaveštenosti zajednice,
- podsticanje aktivnosti za formiranje klastera (eko, zdravstvenog, ruralnog i nautičkog turizma),
- širenje kapaciteta destinacijskog menadžmenta pomoću stalnog uključivanja lokalne zajednice,
- izvršenje diverzifikacije proizvoda,
- implementacija programa, turističkih proizvoda i programa sertifikacije,
- razvoj sistema indikatora i monitoring sistema.

Investiranje i razvoj turističke destinacije Potisje u prvoj fazi će uglavnom obezbeđivati javni sektor, s obzirom da su u ovoj fazi potrebna ulaganja u sve vidove nedostajuće i rekonstrukciju postojeće infrastrukture. Realno, tek nakon 3-4 godine mogu da se očekuju značajnije privatne investicije i uspostavljanje nove tržišne strukture, tj., uspostavljanje lanca vrednosti na

destinaciji (turističkih proizvoda) prema rešenjima iz ove Studije. Svakako da će neke proizvode biti moguće odmah uspostavljati, sa relativno niskim ulaganjima, te ovaj proces treba što pre započeti. Tamo gde je izgrađena infrastruktura i formiran poslovni sektor (Banja Kanjiža, na primer), odmah treba preduzimati aktivnosti na uspostavljanju javno-privatnih partnerstava sa uključivanjem i organizacija iz nevladinog sektora.

Potrebno je pratiti aktivnosti i preuzimati rešenja i dostignuća međunarodnih turističkih organizacija u razvoju internacionalnih standarda proizvoda, kodeksa ponašanja, smernica za stručnu obuku zaposlenih, edukaciju lokalnog stanovništva i samih posetilaca.

Model razvoja regionalne turističke destinacije Potisje

Suštinu svake turističke destinacije čine sledeće tri grupe elemenata:

- atrakcije i atributi koji privlače posetioce,
- usluge smeštaja i ishrane za goste,
- aktivnosti koje upražnjavaju gosti, odnosno pogodnosti za upražnjavanje tih aktivnosti.

Zalažemo se za model ograničene izgradnje nove turističke infrastrukture u početnoj fazi razvoja (veoma niska sadašnja iskorišćenost), za rekonstrukciju i bolje korišćenje postojećih turističko-ugostiteljskih objekata i adaptaciju privrednih i drugih kapaciteta koji već postoje na ovom području (salaši, farme, smeštaj u seoskim domaćinstvima, etno-kuće, lovačke kuće, objekti sekundarnog smeštaja - "vikendice", ribarske kolibe, plovila i sl.), kao i objekata za rekreativne, sportske i kulturno-zabavne aktivnosti.

Zaštićene oblasti, uz primarne vrednosti, treba da obezbede samo funkcionalni minimum elemenata sekundarne ponude za pristup, kretanje, razgledanje, boravak i upražnjavanje obrazovnih i rekreativnih aktivnosti u slobodnoj prirodi.

Planiranje i razvoj turističke infrastrukture, njeno kasnije korišćenje, a takođe i programi marketinga, uključujući i formiranje asortimana turističkih proizvoda, moraju biti usmeravani prema modelu polivalentnog korišćenja kapaciteta, svugde gde je to moguće, od strane domaćeg stanovništva i turista.

Model razvoja treba zasnivati na stvaranju šire, regionalne destinacije, koja bi obuhvatala dolinu reke Tise, kao ekološki koridor koji povezuje veći broj ekološki osetljivih oblasti i zaštićena područja, kao i ruralne ambijente i vrednosti i neke sadržaje urbanih centara. Dakle, predstavljala bi polifunkcionalnu destinaciju, sa kompleksnom ekoruralnom i kulturno-urbanom

strukturuom, koju čine četiri osnovne celine: reka Tisa, priobalje, naselja i zaštićena priroda. Stoga, osnovni model regionalne destinacije Potisje treba da bude **eko-ruralna destinacija**.

DEO IV

INVESTICIJE U PRIORITETNE TURISTIČKE

PROSTORE I OBJEKTE

PRIORITETI ZA ULAGANJA U IZGRADNJU I UREĐENJE PROSTORA

Utvrđivanje prioriteta za ulaganja u izgradnju i uređenje prostora i objekata u Potisju rezultat je svih prethodnih rezultata i istraživanja za potrebe ove i drugih studija razvoja.

Osnovni kriterijumi na bazi kojih su utvrđeni prioriteti bili su:

1. procena atraktivnosti i iskoristivosti za one prostore i objekte koji će prevashodno biti namenjeni za lokalno stanovništvo, a samo komplementarno za turiste,
2. procena konkurentnosti planiranih objekata i prostora za one objekte koji će biti prevashodno tržišno orijentisani,
3. procena turističke tražnje na bazi turističkih tokovaočekivanih u Potisju,
4. spremnost lokalne zajednice za ulaganja u uređenje i izgradnju objekata i prostora,
5. stepen nedostatka objekata i prostora koji mogu ugroziti funkcionisanje iintegralne destinacije Potisje,
6. spremnost lokacija za otpočinjanje investicija.

U prethodna dva poglavlja urađene su sve potrebne analize, procene i strategije razvoja. Ovde navodimo samo ključne rezultate:

Ključni doživljaj i koristi koje destinacija Potisja može pružiti korisnicima (lokalnom stanovništvu i posetiocima) su:

- doživljaj vode,
- privlačnost očuvane prirode,
- panonski način života,
- romantične male destinacije.

Imidž destinacije Potisje bazira na:

- multikulturalnosti,
- panonskoj ravnici,
- životu na vodi i uz vodu.

Iz gornjih usmerenja i realnih mogućnosti okruženja možemo konstatovati, da je **ključni elemenat diferencijacije Potisja proizvodni miks:**

Doživljaj vode na Panonskoj ravnici

Proizvodni miks destinacije Potisje sastoji se od pet primarnih celovitih turističkih proizvoda: reka, obala i priobalje, očuvana priroda, naselja (urbani i ruralni prostori) i specijalna interesovanja. Svaki od tih celovitih proizvoda sastavljen je od niza pojedinačnih proizvoda.

Prioriteti ulaganja

Polazeći od činjenice da sistem ponude turističkih proizvoda (TP) i aktivnosti slobodnog vremena (ASV) u Potisju treba biti konceptualno usaglašen sa sistemom TP Vojvodine, a na osnovu analize resursa i potencijala turističke ponude i ponude ASV Potisja, proizilazi da je ponuda u destinaciji Potisje donekle specifična u odnosu na ponudu Vojvodine, te za područje Potisja možemo izraditi sličan, ali modifikovan proizvodni miks, definisati ključne zadatke i odrediti prioritete ulaganja u objekte i uređenje prostora.

Objekti i prostori za intenzivno investiranje

Proizvodi identifikovani kao idealni za investiranje zbog visoke konkurentnosti i privlačnosti tržišta, a koji donose vrlo visoke stope prihoda su sledeći:

- objekti i prostori za rekreativnu i sportsku plovidbu,
- objekti za rekreativni i eko ribolov,
- prostori i objekti za kupanje i sportove na vodi,
- biciklistički koridori,
- eko i edukativni kampovi,
- objekti za zdravstveni i velnes turizam i spa doživljaj,
- objekti u seoskom turizmu – smeštaj, zanatski i kreativni centri.

Cilj investiranja je maksimizacija rasta tržišta i intenzivno ulaganje u dalju privlačnost i konkurentnost.

PRIMERI ULAGANJA U IZGRADNJU I UREĐENJE PROSTORA I OBJEKATA

U ovoj Studiji kao primeri prioriternih ulaganja urađen je proračun ulaganja za 5 tipova objekata. To su:

4. plaža kupalište u priobalju Tise,
5. vizitor centar,
6. biciklistička staza,
7. akvapark,
8. velnes hotel.

Plaža kupalište u priobalju Tise

Plaža i kupalište su po svojoj prirodi javno dobro i uređuju se i opremaju u funkciji obezbeđenja kvaliteta korišćenja prostora od strane lokalnog stanovništva, a u cilju poboljšanja kvaliteta življenja. Sekundarna namena svake plaže u priobalju Tise je i za usluge rekreacije, zabave i odmora posetilaca u Potisju. U tom smislu nije rađen proračun konkurentnosti i tržišne isplativosti. To takođe ne znači da korišćenje usluga kupališta nije moguće naplaćivati i time otplaćivati uloženi kapital. Prostorna distribucija kupališta u priobalju Tise takođe ne podleže proceni konkurentnosti, te je povoljno graditi i uređivati kupališta na svakom mestu na kojem postoje povoljni uslovi za boravak ljudi i aktivnosti slobodnog vremena.

Procenjeno je da se za naselje od oko 30.000 stanovnika treba izgraditi plaža dimenzija 400 metara dužine i 50 metara širine. Plaža se gradi u „forland“ zoni. Polazi se od pretpostavke da se zemljište nalazi u državnoj svojini i u proračun nije uključena cena samog zemljišta. Takođe je pretpostavka da parcela koja je predviđena za izgradnju plaže nije komunalno opremljena, te je potrebno dovesti električnu energiju i vodu. Radi postizanja adekvatnog standarda neophodno je preduzeti sledeće mere:

- izgraditi male uslužne objekte koji će poslovati u oblasti ugostiteljstva i trgovine,
- izgraditi sanitarni čvor i tuševе koji će pokrivati potrebe posetilaca kupališta,
- sečenje šume treba vršiti selektivno, po projektnom planu, ili se trebaju obezbediti odgovarajući fiksni suncobrani za potrebe posetilaca,
- potrebno je urediti i različite sportsko-rekreativne terene, kao i
- izgraditi plutajući dok za pristup vodi dimenzija 5 metara širine i 12 metara dužine.

Računa se da su najbliža mesta priključka vode i električne energije udaljena 500 – 600 m. Troškovi uvođenja električne energije i postavljanje jednog metra kabla sa iskopom zemlje iznosi 12 eura (PPOO 4x10mm²). Razvodni orman je 500 eura po komadu. Izgradnja lokalne električne mreže između objekata na plaži je 8 eura po dužnom metru, a računa se da je dužina mreže 400 metara. Troškovi uvođenja vode i postavljanja jednog metra cevi sa iskopom zemlje iznosi 8 eura. Izgradnja lokalne vodovodne mreže između objekata na plaži je 4 eura po dužnom metru, a računa se da je dužina mreže 400 metara. Dodatna oprema i ventili koji su potrebni iznose 300 eura. Povezivanje tri mala uslužna objekta na kanalizacionu mrežu je 1200 eura.

Ilustracija izgleda dela kupališta:

Priprema kupališta i plaže je podijeljena u četiri faze:

FAZA I - Krčenje šume, ravnanje terena i nasipanje terena peskom. Planirano je da ova faza traje 2 meseca.

FAZA II - Izgradnja sanitarnih čvorova, tuševa za kupaće, kao i kabina za presvlačenje. Predviđeno je da se grade dva sanitarna objekta sa WC kabinama i predvorjem, svaki površine 30 m². Gradila bi se i dva tuša, svaki sa po 4 pozicije.

FAZA III - Izgradnja malih objekata sa terasama koji bi služili u ugostiteljske i trgovačke svrhe. Planirana su tri ovakva objekta. Unutrašnje opremanje inventarom ovih objekata nije uračunato, već bi to bila obaveza zakupaca ovih lokala. Pored ovoga izgradilo bi se i osam kabina za presvlačenje koje bi bile raspoređene duž kupališta.

FAZA IV - Pripremanje kupališta i plaže sportskim rekvizitima. Planirano je uređenje terena za odbojku na pesku, igrališta za decu, stabilne vertikalne kuglane, kao i platoa za šah. U ovoj fazi se gradi i plutajući dok za prilaz vodi čija je paušalna cena 25.000 eura.

Ukupna investicija je 346 492 eura.

Tabela 26. Proračun troškova jednog kupališta uz Tisu

FAZA	opis faze	podfaze	potrebna oprema i radna snaga	cena po jedinici	broj jedinica	ukupno	napomena		
I	uređenje zemljišta i plaže	krčnje šume	mašine	50	20	1000	8 sati dnevno, 20 radnih dana		
			radna snaga	700	10	7000	10 osoba, zarada je izražena u bruto iznosu na mesečnom nivou		
			transport šuta	70	40	2800			
		ravnanje i navlačenje peska	pesak	10	2000	20000	pesak se navlači u sloju od 30cm do 50 cm (prosek 40cm)		
			radna snaga	700	10	7000			
			mašine	50	10	500	8 sati dnevno, 10 radnih dana		
			transport peska	70	20	1400			
		II	izgradnja sanitarnih čvorova i tuševa	sanitarije	građevinski radovi sa materijalom	900	60	54000	2 jedinice po 30m2, 700eur po 1m2
vodovodne instalacije sa sanitarijama	1500				2	3000	1500eur paušalno po jedinici		
unutrašnje elektro instalacije sa armaturama	1200				2	2400	1200eur paušalno po jedinici		
izgranja armaturne mreže sa upijajućim bazenom i taložnikom	900				2	1800	900eur paušalno po jedinici		
tuševi						0			
	4 pozicije, vodovodne instalacije, betonska ploča, upijajući bazen za potrebe kanalizacije sa priključkom na kanalizacionu mrežu			900	2	1800	900eur paušalno po jedinici		
III	izgradnja malih uslužnih objekata			uslužni objekti	izgradnja objekata	900	150	135000	3 objekta po 50m2, 1m2 je 900eur
					izgradnja terase	400	120	48000	3 objekta po 40m2, 1m2 je 400eur
				kabine za presvlačenje	izgradnja kabina	150	8	1200	8 objekata po 1m2, 1m2 je 150eur
		povezivanje vode	na gradsku mrežu	8	600	4800	600 metara, 8eur po 1m		
			lokalna mreža	4	400	1600	400 metara, 4eur po 1m		
			ventili i dodatna oprema	300	1	300	paušalno		
		povezivanje električne energije	na gradsku mrežu	12	600	7200	600 metara, 12eur po 1m		
			lokalna mreža	8	400	3200	400 metara, 8eur po 1m		
			razvodni orman	500	1	500	paušalno		
	povezivanje na kanalizacionu mrežu	povezivanje na kanalizacionu mrežu	1200	1	1200	zajedno za sva tri mala uslužna objekta			
IV	opremanje sportskih terena rekvizitima	izgradnja i opremanje terena	teren za odbojku na pesku	400	1	400			
			igralište za decu	1500	1	1500			
			kuglana	600	1	600			
			plato za šah	20	100	2000	betonska ploča 10m x10m, 20eur po 1m2		
			figure za šah	1200	1	1200			
			plutajući dok	25000	1	25000	paušalno		
a	ukupno					336400			
b	projektna dokumentacija		0,03			10092	3% od vrednosti investicije		
c	SVEGA UKUPNO					346492			

Vizitor centar

Vizitor centri su neophodnost i osnovni izraz gostoprimitstva za sve posetioce neke atraktivnosti i to ne samo u zaštićenim delovima prirode. Funkcija vizitor centra je da primi, obavesti, usmeri, animira posetioce. Dakle, da pruži osnovne usluge informisanja, ali i dodatne usluge prodaje lokalnih suvenira i osnovnih usluga osveženja i odmora. Ovom Studijom planiran je jedan manji vizitor centar koji može biti lociran u zaštićenim delovima prirode, na ulazima u naseljena mesta ili u njihovim centrima.

Vizitor centri takođe ne podležu konkurentnosti te je njihovo lociranje poželjno svuda gde se očekuje prvi dolazak većeg broja posetilaca. Predviđeno je pet celina vizitor centra. Sistem izgradnje je „ključ u ruke“, te je i kalkulacija rađena po tom osnovu. Opremanje podrazumeva najosnoviju opremu potrebnu za funkcionisanje vizitor centra.

I CELINA – Informativni centar – pruža sve potrebne turističke, administrativne i tehničke informacije. Površine je 25 m² i opremljen je osnovnim potrebnim inventarom poput prijemnog pulta, stola, stolice, polica i računara.

II CELINA – Prodajni centar – vrši prodaju suvenira i ostalog materijala. Površine je 30 m² i raspolaže najneophodnijim inventarom.

III CELINA – Sala za projekcije i sastanke- površine 55 m², raspolaže stolicama, stolovima, računarom i projektorom.

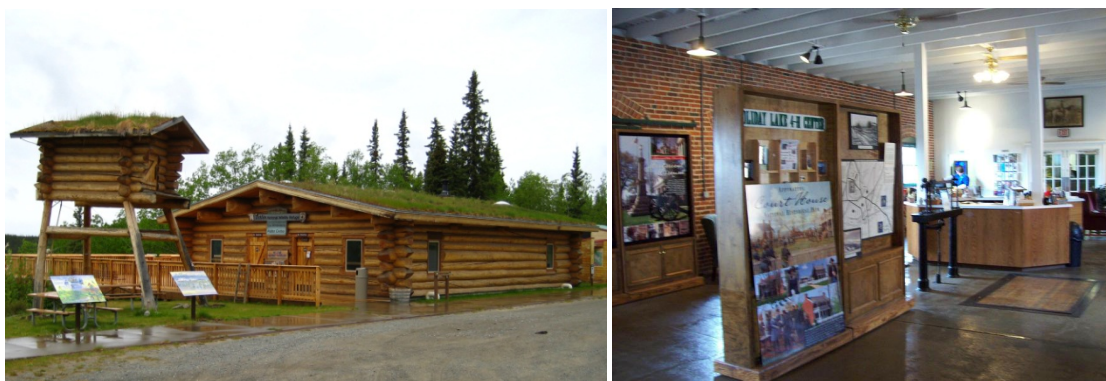
IV CELINA – Sanitarni čvor – ispunjava osnovne sanitarne i tehničke uslove i površine je 10 m².

V CELINA – Terasa sa opremom – podrazumeva natkriven i uređen prostor sa osnovnim inventarom poput klupa i stolova.

Tabela 27. Ukupna procenjena vrednost je 189 200 eura.

FAZA	opis faze	operacija	cena po jedinici	broj jedinica	ukupno	napomena
I	informativni centar	izgradnja	1200	25	30000	površina 25m ² , 1200eur po 1m ²
		opremanje	1500	1	1500	inventar i tehnika
		ukupno			31500	
II	prodajni centar	izgradnja	1200	30	36000	površina 30m ² , 1200eur po 1m ²
		opremanje	1500	1	1500	inventar i tehnika
		ukupno			37500	
III	sala za projekcije i sastanke	izgradnja	1200	55	66000	površina 55m ² , 1200eur po 1m ²
		opremanje	5000	1	5000	inventar i tehnika
		ukupno			71000	
IV	sanitarni čvor	izgradnja	1200	10	12000	površina 10m ² , 1200eur po 1m ²
		ukupno			12000	
V	terasa	izgradnja	620	60	37200	površina 60m ² , 620eur po 1m ²
		ukupno			37200	
c	SVEGA UKUPNO				189200	

Ilustracija izgleda vizitor centra

Akvapark

Akvaparkovi su danas nezaobilazni deo rekreativnih površina i uređenih površina uz vodu. Akvaparkovi se na prostoru destinacije Potisje mogu graditi uz obale Tise, a Studijom se predlaže izgradnja u blizini naselja: Senta, Kanjiža, Bečej, Novi Bečej, Titel, Ada. Veličina prostora na kojem se može izgraditi akvapark varira, ali moguće je i na 6 ha. Poželjno je da akvapark bude spojen sa hotelom, kampom ili drugim objektima kako bi zajedno činili bogatiju ponudu.

U okviru spoljnog uređenja predviđeni su sledeći sadržaji:

- saobraćajne površine sa parkinzima,
- zelene površine,
- ukrasni bazeni,
- sportski sadržaj (jedan kombinovani teren za košarku, mali fudbal, rukomet i jedan odbojkaški teren),
- otvoreni bazen za kupanje,
- staze za šetanje.

Procenjena vrednost investicije 6.317.270 eura

Ilustracija izgleda jednostavnijih akvaparkova

Biciklističke staze

Biciklističke staze su danas svakodnevnica, a ne samo tradicija u Vojvodini. Rekreativno korišćenje bicikala kao i biciklistički turizam sve su masovnija pojava. Na evropskom nivou postoje i organizacije tipa Eurovelo koje podstiču izgradnju, uređenje i opremanje biciklističkih staza potrebnom opremom, sadržajima, informativnim tablama. Kako se sva naselja koja su analizirana ovom Studijom naslanjaju na reku Tisu, postoji mogućnost izgradnje biciklističkih staza duž zelenog pojasa koji se nalazi na obali reke.

Ovaj finansijski proračun se odnosi na oko 3 km biciklističkih staza koje je moguće urediti u priobalnoj zoni svakog naselja. Tehnika izgradnje je tampon plus beton. Staze su širine 1,4 m, a dužine 3 km, tako da se prosečno radi o 4.200 m² koje treba pokriti asfaltom. Cena postavljanja betona sa tamponom je 25 eura po 1 m².

Svi dati troškovi su aproksimativni i odnose se na 3 km staze sa prosečnim uslovima pre izgradnje:

Tabela 28. Ukupna cena uređenja 3 km staze.

FAZA	opis faze	operacija	cena po jedinici	broj jedinica	ukupno	napomena
I	presvlačenje betonom	izgradnja	25	4200	105000	tampon + beton
		ukupno			105000	
a	SVEGA UKUPNO				105000	

Ukupna cena uređenja 3 km staze je 105 000 eura.

Ilustracija izgleda biciklističkih staza:

INVESTICIJA - VELNES HOTEL 4 *

Najveći objekat i najznačajnija investicija za koju je ovom Studijom urađen finansijski proračun jeste velnes hotel kategorije 4*. Velnes hotel je ujedno i tipičan objekat turističke i ugostiteljske privrede tržišno orijentisan i koji svojom kompetitivnošću mora izboriti mesto na tržištu usluga turizma i aktivnosti slobodnog vremena. Iz tih razloga za ovakav objekat je urađen i najdetaljniji proračun. Povezujući proračun i analizu koja je data u ovom delu Studije sa strategijom razvoja, segmentacijom tržišta i drugim projekcijama razvoja datim u II delu Studije, za ovakav tip objekta postoje sve informacije tipa fizibiliti studije.

Lociranje ovakvog objekta na destinaciji Potisje treba opredeliti na bazi partnerskih dogovora na nivou destinacije. Procena je autorskog tima da, osim već postojeće ponude ovog tipa u Banji Kanjiža, destinacija Potisja može da prihvati najmanje još dva objekta. Lokacije koje se predlažu su Bečej-Novi Bečej i Senta.

Definisanje ciljnih tržišta i segmenata

Emitivna tržišta

Kada planiramo ciljna tržišta za integralni turistički proizvod Potiske destinacije trebamo uzeti u obzir raspodelu emitivnih tržišta. Prema marketing strategiji turizma Vojvodine to su:

- primarna tržišta: Srbija, Crna Gora, Mađarska, Nemačka, Hrvatska, Slovenija, BIH, Makedonija,
- perspektivna tržišta: Italija, Rusija, Češka, Slovačka, Austrija, Rumunija, Francuska, Holandija,
- nova tržišta: Kina, Japan, Indija, SAD, Velika Britanija, Španija, Turska i Belgija.

Analiza potražnje turizma za nekoliko poslednjih godina na regionu Potisje ukazuje na potrebu redefinisavanja, odnosno prilagođavanja strukture emitivnih tržišta Vojvodine kao turističke destinacije. Stoga definišemo sledeća ciljna tržišta:

- Srbija
- Mađarska
- BIH
- Crna Gora
- Nemačka
- Hrvatska
- Rumunija
- Italija
- Austrija

Definisanje ciljnih grupa po motivu, prodajnim kanalima i tržištima

Segmentacija turista koja je izrađena za potrebe Strategije razvoja turizma Republike Srbije i Marketing strategije Vojvodine generalno je u skladu sa rezultatima istraživanja urađenih za Studiju Potisja. Identifikovani su sledeći segmenti: rekreativci i sportisti, ljubitelji prirode i odmora u prirodi, turisti s posebnim interesima; turisti koji preferiraju kulturnu baštinu i druge tradicionalne vrednosti; ljubitelji kulinarskih užitaka i vina; turisti koji preferiraju zdravstvene i velnes usluge, posetioci kulturnih i zabavnih manifestacija, kao i učesnici različitih edukativnih, volonterskih i omladinskih kampova. Opština Senta svoje specifičnosti u ponudi turizma i aktivnosti slobodnog vremena može ispoljiti kroz segmentaciju, koja je tipična za područje Potisja, a koja udružuje sledeće segmente: Ljubitelji prirode, Sportisti i aktivni rekreativci, Gosti na odmoru, Posetioci priredbi, manifestacija i festivala, Segment edukacije i istraživanja, te Izletnici.

Analiza konkurencije

Vila Lago Subotica – Palić

Hotel "Vila Lago" je lociran na samo 150 m od Palićkog jezera. Hotel "Vila Lago" raspolaže sa 11 dvokrevetnih soba, jednom jednokrevetnom sobom, 2 apartmana visoke kategorije i jednim Deluxe apartmanom. Sve sobe i apartmani opremljeni su klima uređajem, kablovskom televizijom, telefonom sa direktnim izlazom, sefom, mini-barom i besplatnim internet pristupom. Svim gostima hotela "Vila Lago" je na raspolaganju i besplatni transfer sa železničke i autobuske

stanice do hotela, parking sa video nadzorom, "room service" 24 h, usluga pranja i peglanja veša, besplatno korišćenje bicikala, kao i mogućnost plaćanja karticom.

U sklopu hotela "Vila Lago" nalazi se i restoran sa aperitiv barom. Od ove godine Hotel "Vila Lago" je upotpunio svoju ponudu modernim **SPA centrom**

u kojem gosti mogu da se relaksiraju u hidromasažnom bazenu, opuste u turskom kupatilu ili IC kabini.

Cena za noćenje sa doručkom u dvokrevetnoj sobi iznosi prosečno 25 EUR po osobi.

Hotel Prezident – Palić ****

Hotel "Prezident" nalazi se nedaleko od stoletnog parka, na 50 metara od obale jezera Palić, 7 km od Subotice i 180 km od Beograda. Wellness & Spa hotel "Prezident" prostire se na 1000 m² i sadrži:

Otvoreni bazen dimenzija 17 x 8 metara koji se zajedno sa plažom prostire na 600 kvadratih metara. U okviru bazena nalazi se

đakuzi za 10 osoba, vodene atrakcije (turbo jet, lastin rep). Temperatura vode je 26-28 °C.

Zatvoreni bazen (parno kupatilo) je ovalnog oblika, dimenzija 9 x 6 m. Temperatura vode je od 26-28 °C. U okviru bazena su mlaznice koje omogućavaju hidromasažu kao i masažu lastin rep. Đakuzi kada u okviru zatvorenog bazena ima nesto višu temperaturu i istovremeno može primiti 6 osoba.

Hidromasažni bazen sa temperaturom vode od 35 °C u ambijentu pruža gostima intimnu atmosferu.

Fitnes centar je opremljen najnovijom opremom i to sa multifunkcionalnim spravama, slobodnim tegovima, kardio programom (bicikl, trake za trčanje, stepper)...

Gostima su na raspolaganju usluge masaže i kozmetičkog salona. Velnes centar poseduje dve prostorije za masažu.

Usluge Velnes i Spa centra su na raspolaganju i eksternim gostima, uz obaveznu rezervaciju na recepciji hotela. Postoji mogućnost i kupovine mesečnih, polugodišnjih i godišnjih ulaznica.

Cena za noćenje sa doručkom u dvokrevetnoj sobi iznosi 34,50 EUR po osobi.

Hotel Patrija –Palić ****

Nalazi se u centru Subotice, što ga, zbog blizine poslovnim objektima i znamenitostima grada, čini izuzetno primamljivim.

Hotel raspolaže saukupno 141 smeštajnom jedinicom. Hotel takođe poseduje 4 sobe za nepušače lux, 3 sobe potpuno opremljene za smeštaj invalida. Velnes centar nudi:

Fitnes, Suvu finsku saunu, Hidomasažni bazen

"Antigua 44" Artesian Spas, Prostorije za masažu.

Cena za noćenje sa doručkom u dvokrevetnoj sobi iznosi 31 EUR po osobi.

Hotel Aquamarin* Banja Kanjiža**

Hotel "Aquamarin" nalazi se u Kanjiži, koja je u blizini je mađarske granice (15 km), 40 km je od Subotice, 120 km od Novog Sada i 200 km od Beograda. Kanjiža pliva na termomineralnoj vodi akumuliranoj u sedimentima nekadašnjeg okeana Paratetisa, preteči Panonskog mora i toplog Panonskog jezera.

Hotel raspolaže sa 150 ležajeva u dvokrevetnim, trokrevetnim sobama, (TV, telefon, TWC) i apartmanima (TV, telefon, frižider, klima, TWC), prijemnim odeljenjem, ordinacijama, terapijama, bazenom, solarijumom, saunama, sportskom halom, trim kabinetom, restoranom, frizerskim salonom, kozmetičkim salonom, permanentnim dežurstvom lekara i medicinskih sestara.

Cena za noćenje sa doručkom u dvokrevetnoj sobi iznosi 27,50 EUR po osobi.

Hotel Gymnas, Novi Sad

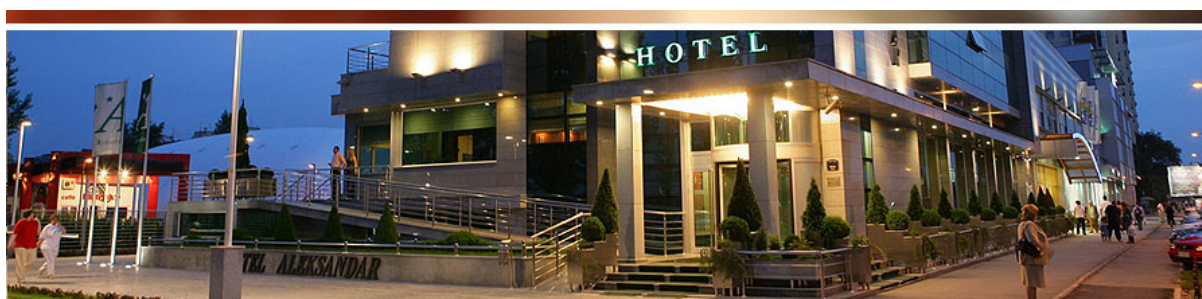

Hotel raspolaže sa 6 apartmana, 17 dvokrevetnih soba i 4 trokrevetne sobe, aperitiv barom, letnjom terasom i VIP salonom. U ponudu hotela uključen je i širok spektar usluga Fitnes Centra sa mogućnošću korišćenja teretane, saune i masaža. Smešten u mirnom delu Novog Sada, nalazi se na 15 minuta od centra Novog Sada i 10 minuta od

Novosadskog Sajma.

Cena za noćenje sa doručkom u dvokrevetnoj sobi iznosi 34,40 EUR po osobi.

Hotel Aleksandar*, Novi Sad***

Hotel ima 20 soba i 7 apartmana, i radi na principu integrisanog sistema "Inteligentni hotel". Sve sobe i apartmani su klimatizovani i pružaju komfor. Opremljeni su sa: TV-om (domaći i strani programi), priključkom za Internet, telefonom, sefom, mini barom.

Cena za noćenje sa doručkom u dvokrevetnoj sobi iznosi 34,40 EUR po osobi.

Hunguest Hotel Forrás, Szeged (Mađarska)

Kapacitet hotela je 196 klimatizovanih soba, od toga 162 dvokrevetne sobe, 28 apartmana i 6 luksuznih studia (sua). Neki od apartmana i studia opremljeni su džakuzijem ili kaminom. Od

ostalih kapaciteta treba spomenuti Spa kompleks sa kapacitetom 3000 ljudi (4400 m² vodene površine)

Cena za noćenje sa doručkom u dvokrevetnoj sobi iznosi 65,50 EUR po osobi.

Politika cena i tržišno pozicioniranje

Kompleks, projektovan ovom Studijom, namenjen je zadovoljavanju potreba kako turista tako i domaćina.

Turizmu je primarno namenjena ponuda užeg hotelskog kompleksa (smeštaji pansionski programi), dok je vanpansionaska ponuda restorana, barova, a posebno velnes centra namenjena široj publici, što uključuje takođe i lokalno stanovništvo. Ponuda sportskih i rekreativnih programa namenjena je primarno lokalnom stanovništvu; izuzetak su sportski klubovi, koji bi koristili kompletnu ponudu resora za pripreme svojih članova.

Zbog takve strukturisanosti turističke ponude minimalizirali smo rizik sezonskih oscilacija potražnje – širina i prilagođenost programske ponude različitim segmentima garantuju konstantno punjenje kapaciteta.

Benčmark analizom ponude i potražnje na području Potisja (od Kanjiže do Titela) uključujući i strukturu ponude turističkih i sportsko-rekreativnih programa Novog Sada i Subotice – Palića došli smo do rešenja da hotelski kompleks sa programima pozicioniramo na nivou 4*.

Standard 4* za hotelske goste ispuniće očekivanja prosečnog gosta u predviđenom segmentu, dok dodatna programska ponuda nadgrađuje standarde i normative, te tako stvara uslove za elastičnu cenovnu politiku, koja može biti prilagođena specifičnoj potražnji segmenta.

Planirani objekti pretpostavljaju realizaciju predviđenih programa, kako po pitanju hotelske infrastrukture tako i po pitanju sportsko-rekreativnih sadržaja.

Objekti će imati sportsko-rekreativni kompleks sa bogatom ponudom programa za relaksaciju duha i tela sa željom korišćenja prirodnih resursa. Planirani hotel treba da bude koncipiran kao sportski hotel, koji će dati celom kompleksu jasan i prepoznatljiv imidž. Posetioce bi trebalo da asocira na suživot sa prirodom; mora da bude otvoren, da odiše domaćom atmosferom i da nudi uslove za druženje i povezivanje.

Cenovno pozicioniranje izvršeno je na osnovu rezultata benčmark analize konkurencijske ponude u Potisju, Subotici i Paliću, te Novom Sadu.

Tabela prikazuje najvišu prodajnu "rack rate" cenu u EUR koju plaća individualni gost, koji dođe u hotel bez rezervacije, i cenu za preostale prodajne kanale.

Cene su u eurima i predviđaju noćenje sa doručkom i korišćenjem bazena, po osobi za jedan dan, sa PDV-om.

Tabela 29. Planirane cene za noćenje sa doručkom, korišćenje bazena, sa PDV-om

Struktura soba	Individualne rezervacije	Hotelski paketi	Turističke organizacije	Tour operatori	Klubovi, društva, grupe ...
Jednokrevetna soba	50	45	40	41	47
Dvokrevetna soba (2/1)	60	55	50	51	57
Dvokrevetna soba (2/2)	40	38	35	35	39
Trokrevetna soba	38	36	34	34	37
Studio	48	44	39	40	46

Predlažemo višu cenu za direktnu prodaju i nižu cenu za posrednu, organizovanu prodaju većeg obima i za duži period. Organizovana prodaja je garancija za kontinuirano prisustvo na tržištu i efikasan je amortizer mogućih oscilacija potražnje na koje se individualno tržište brzo odaziva. Tako su i cene organizovane prodaje preko posrednika niže od cena za individualnog gosta.

Predviđena programska struktura i opis investicije hotela

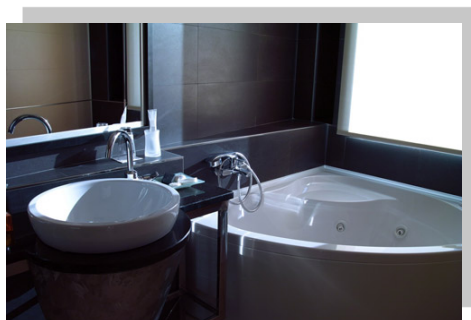
Smeštajni deo

Zbog različitih segmenta gostiju, koji će posećivati Hotel 4*, planiraju se različiti tipovi soba, raznih veličina i uređenja, koje bi bile primerene kako za porodice tako i za parove i poslovne goste.

Sobe, te svi ostali hotelski prostori svojim uređenjem garantovaće udobnost i komfor gostima na kratkom ili dužem boravku. Dizajn soba biće moderan i originalan, svakom detalju biće posvećena izuzetna pažnja, sve sa namerom da se gosti u Hotelu 4* osećaju komforno i jedinstveno.

Slika 3: Primer sobe u hotelu

U svakoj sobi je planirano kupatilo, koje ne sme biti manje od 7m². Dizajn kupatila takođe će biti moderan i prilagođen dizajnu sobe ili studia.

Slika 4: Primer kupatila u hotelu

Smeštajni deo i ukupna struktura površina smeštajnih jedinica za sve vrste smeštaja, predstavljena je u Tabeli 30.

Tabela 30. Struktura soba u Hotelu 4*

Tip sobe	Broj soba	% od ukupno	Predviđena veličina (m ²)*	Broj stalnih kreveta	Broj dodatnih kreveta	Opis
Jedno- krevetna soba	10	22%	27	1		Jedan krevet (120X210)
Dvo -krevetna soba	27	60%	35	2		Jedan krevet (200X200)
Tro-krevetna soba	3	7%	40	3		Tri kreveta (90X210)
Soba za invalide	2	4%	40	2		Krevet (135x210) i dodatan krevet (90X200)
Suita	3	7%	50	4	1	Dvi je spavaće sobe i dnevni boravak sa dodatnim krevetom
Ukupno hotel	45	100%	1565	89	3	

Od 45 soba, koje će pružati Hotel 4* 60 odsto biće dvokrevetne sobe, što je 27 soba, 22 odsto (10 soba) bit će jednokrevetnih, 3 sobe su trokrevetne, 3 studia, te 2 sobe za invalide. Ukupna neto površina soba hotela iznosi 1.565 m².

Ugostiteljska ponuda velnes hotela

Pansionski hotelski / "A la carte" restoran sa terasom

Hotelski restoran sa ukupno 87 unutrašnjih i 22 spoljašnja sedišta deliće se na dva dela; na takozvani pansionski hotelski restoran i "A la carte" specijalizovani restoran.

U pansionsko-hotelskom restoranu serviraće se doručak, ručak i večera. Restoran obuhvata 60 unutrašnjih i 11 spoljašnjih sedišta; stolove za dve osobe, koji se mogu postavljati tako da se kombinuju i za veći broj gostiju. Doručak je po principu „self-service“ aranžiran kao „švedski sto“ (za deo ponude).

“A la carte“ specijalizovani restoran će se razlikovati u stilu i dizajnu od pansionskog restorana. Pružaće “A la carte“ ponudu jela, prilagođenu gostima, po receptu šefa kuhinje.

Uređenje restorana mora odražavati otvorenost, svežinu, mora biti tradicionalan a istovremeno moderan, sa hedonističkim doživljajem; osnovni nameštaj mora biti moderan sa dekoracijskim elementima prošlosti. Predviđeni kapacitet “A la carte“ restorana je 27 unutrašnjih sedišta i 11 spoljašnjih sedišta sa lepo uređenom terasom/baštom.

Slika 5: Primer "A la carte" restorana sa terasom

Tabela 31. Struktura ugostiteljske ponude

Restorani i barova/kafane	Broj prostorija	Broj unutrašnjih sedišta	Broj vanjskih sedišta	Neto m2 unutrašnjih površina	Neto m2 vanjskih površina
Penzionski hotelski / A la carte restoran sa teraso	1	87	22	130	33
Looby bar/kafana sa teraso	1	45	32	68	47
Ukupno	2	132	54	198	81

Lobby Bar/Kafana sa terasom

U kafani koja se po enterijeru razlikuje od "lobby" bara je 35 unutrašnjih sedišta, stil bečke tipične kafane; na terasi se može postaviti 32 udobna „foteljska – lounge" sedišta. Kafana će nuditi gostima sve osnovne vrste kafe i poslastica.

Takođe, u "lobby" baru 10 visokih sedišta pored barskog šanka (samo u slučaju da se prostor može tako urediti i da ima dovoljno mesta). "Lobby" bar servira toplo i hladno piće, koktele i po potrebi piće dobrodošlice (welcome drinks).

Kongresno-banketna dvorana

U sklopu ugostiteljskih lokala planira se banketna dvorana veličine 200 m². Banketna dvorana ima direktan put do glavne hotelske kuhinje. Dvorana se može koristiti za različite namene: od svadbi, rođendana, do kongresnih i kulturnih događaja.

Slika 6: Primer dvorane u banketnom postavljanju

Tabela 32. Površina banketno-konferencijskih prostorija

Konferencijske prostorije	Broj prostorija	Broj sedišta(kino postavljenia)	m ²
Banketno konferencijski prostorije	1	222	200
Ukupno	1	222	200

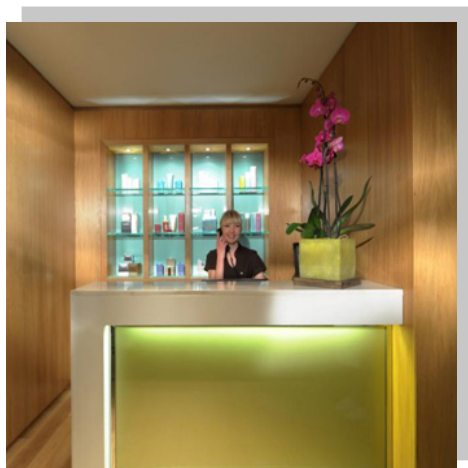
U biskopskom rasporedu stolica sala prima oko 220 učesnika kongresa, u banketnom rasporedu stolica ona pruža mogućnost smeštaja 120 banketnih gostiju.

„Spa & Wellness Centar“ sa bazenima u velnes hotelu

Predviđeni „Spa i Wellness Centar“ biće koncipiran kao opuštajući centar, namenjen i gostima hotela i dnevnim, spoljašnjim, posetiocima.

Osnovni koncept spa centra biće zasnovan na kvalitetnoj „spa i beauty“ ponudi, uz koju će se sprovoditi i preventivni velnes programi sa upotrebom prirodnih, lekovitih učinaka okruženja.

Celokupna spa ponuda se prostire na dva nivoa; u prizemlju je predviđen prostor za opuštanje,

manji kompleks sauna i garderobe, kao i relaksacijski i dečijibazen. Usluge ulepšavanja (beauty) i masaže odvijace se će na prvom spratu.

„Spa i Wellness Centar“ obuhvata takozvani mokri deo koji čine saune i bazen, te suvi deo u kojem se nalaze "beauty" i masažne prostorije, te fitnes i aerobik sala.

Slika 7: Primer recepcije „Spa i wellnes centra“

Sauna svet

Saune su namenjene za uživanje i relaksaciju, kao i za prikupljanje nove energije. Predviđaju se različite vrste sauna, kao što je navedeno u sledećoj Tabeli.

Tabela 33. Struktura sauna u „Sauna svetu“

Sauna svet	Broj sauna	m2
Finska sauna	1	15
Aroma parna sauna	1	13
Bio sauna	1	13
Ukupan broj sauna	3	41

Slika 8: Primer finske i aroma parne saune

Tabela 34. Struktura ostalih sadržaja/programa u sauna svetu

Ostali sadržaji/programi u sauna svetu	Broj prostorija	m2	Ukupno m2
Tepidarium	1	15	15
Džakuzi za 4 osobe	2	6	12
Bazen za kneipanje	1	5	5
Prostor za odmaranje	1	103	103
Tematski tuševi	5	2	10
Ukupan broj ostalih sadržaja	10		145

Ostali sadržaji u sauna svetu su:

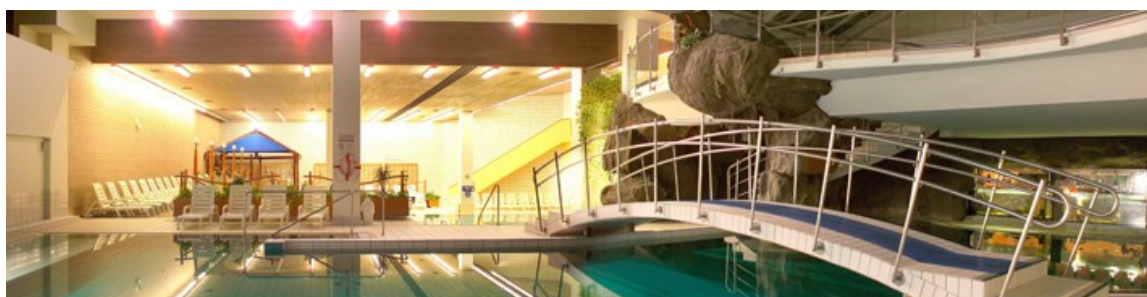
- savremeni tepidarium sa 4 udobne stolice sa naslonom na kojima će gosti uživati u luksuzu pre i posle tretmana,
- džakuzi za 4 osobe u kojima će se gosti Sauna parka relaksirati između ulaza u saune.
- Kneip bazen, koji služi za uranjanje u hladnu i u toplu vodu,
- prostor za odmaranje sa 25 udobnih ležaljki,
- 5 tematskih tuševa.

Bazenski deo

Unutrašnji bazeni će se prostirati na površini od 200 m², od toga 125 m² vodenih površina i obuhvataće bazen za relaksaciju i jedan bazen za decu. Prostor za odmaranje ukupno iznosi dodatnih 75 m².

Tabela 35. Struktura bazena u bazenskom delu

Bazeni	Broj bazena	m ²
Relaksacijski bazen	1	85
Bazen za decu	1	40
Prostor za ležaljke		75
Ukupan broj bazena	2	200

Slika 9: Primer relaksacijskog bazena

Bazeni moraju biti na takvom položaju da omogućavaju optimalan pogled na prirodu, ali i da su na sunčanoj strani. Uz bazene i prostor za odmaranje nalazi se Bar uz bazen sa 15 sedišta. Bar će nuditi gostima bazena različita alkoholna i bezalkoholna pića i sendviče.

Tabela 36. Bar uz bazen

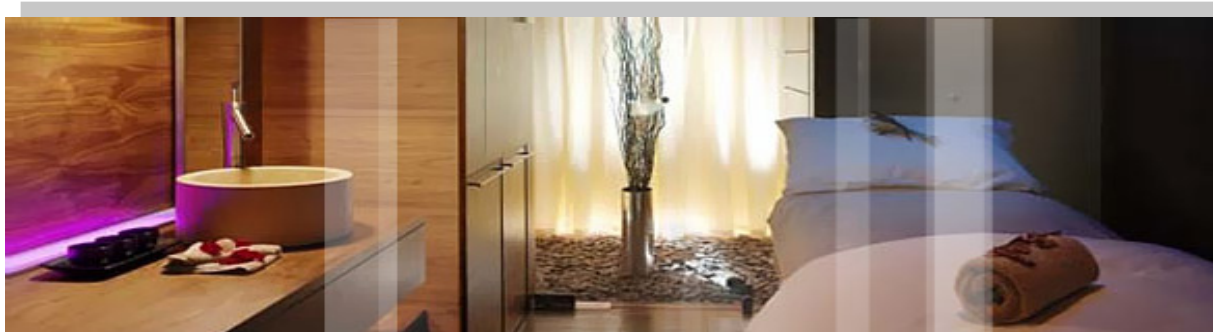
	Broj sedišta	m ²
Bar uz bazen	15	23
Ukupno	15	23

Beauty & Masažni deo

Beauty & Masažni centar nudiće raznoliku i bogatu ponudu psihofizičkog opuštanjamasazažama, prilagođenim potrebama savremenog čoveka. Stručnošću i iskustvom gostu se želi približiti tradicionalni ajur i orient.

U masažnom salonu će se nuditi različite vrste masaža (klasična masaža celog tela,antistresna masaža, masaža leđa, itd.), a glavni deo tretmana zasnivaće se na kombinaciji različitih relaksacijskih ulja. U masažnom salonu će se obavljati i usluge ulepšavanja sa upotrebom prirodnih supstanci.

Beauty programe izvodiće stručni kozmetičari sa prestižnim kozmetičkim preparatima kao što su Decleor i Dermalogica, a opuštajuće i lekovite tretmane sa Charm d' Orient, Eve Taylor i Fonte Termale.

Slika 10: Primer masažne sobe

Planirane su 2 prostorije za masaže i "beauty" tretmane i jedna prostorija za pedikir, odnosno manikir. Gosti će se nakon tretmana opuštati u prostorijama za opuštanje uz bazen.

Tabela 37. Struktura soba u Beauty & masažnom delu

Beauty & Masažni deo	Broj prostorija	m2	Ukupno m2
Masažna/Beauty soba	2	15	30
Soba za manikir/pedikir	1	15	15

Ukupan broj soba za tretmane	3		45
------------------------------	---	--	----

Sportsko-rekreativni deo

Sledeća Tabela prikazuje spisak prostorija i površina u sportsko-rekreativnom delu:

Tabela 38. Sportski programi

Dvorane za sport i rekreaciju	Broj prostorija	m2
Dvorane za aerobik, pilates ili duhovne vežbe	1	40
Dvorana za skvoš (squash)	1	45
Fitness	1	55
Ukupno dvorane za sport i rekreaciju	3	140

U hotelu se predviđa prostorija za fitness za samostalni trening ili sa ličnim trenerom. Uz fitness prostoriju nalaziće se i dvorana za skvoš, vežbe sa trenerima (aerobik, pilates, plesni kursevi, i sl.) i meditaciju.

Sporsko-rekreativni deo hotela biće namenjen kako gostima hotela tako i dnevnim posetiocima.

Slika 12: Primer fitnesa u hotelu

Slika 11: Primer dvorane za vežbe sa trenerima

Urbanističko rešenje i smeštanje u prostor

Ovaj deo analize urađen je na primeru lokacije Narodne bašte u Senti. Nedaleko od centra Sente, na svega kilometar-dva severno od grada, odvojena visokim nadvožnjakom železničke pruge, glavnim frontom okrenuta prema Tisi, izolovana od buke i urbanizacije, nalazi se prostrana rekreativna celina "Narodna bašta", površine od oko 19,5 ha (34 jutra).

Prema istorijskim podacima, "Narodna bašta" je podignuta 1866. godine da "... žudeći za svežim vazduhom i zabavom služi...". Već je u to doba bila namenjena rekreativnim aktivnostima.

Ulaz u Baštu je ispod pomenutog železničkog nadvožnjaka u blizini Tise. Lokalitet ima izgled kompaktne ravne, zelene površine. U njoj se danas nalazi veliki broj sportskih terena: fudbalski stadion, atletska staza, bazeni, teniska igrališta, kuglana, košarkaški teren i druga igrališta, prateći objekti i improvizovani smeštaj za sportiste. Sve je prilično staro, neodržavano, ali čisto. Smeštena između Tise i železničkog nasipa, dobro je zaštićena od urbanizacije. Jedino je otvorena prema severu, gde se u lokalitet uvlači izvestan broj vikendica, kao završetak obližnjeg vikend naselja.

Obala Tise je regulisana visokim nasipom i zaštićena od plavljenja. Međutim, uređenjem i popločavanjem keja, prekrivene su peščane lagune pa je kupalište moguće organizovati jedino na plovećim platformama. Tisa je u ovom delu formirala manji zaliv i tu je predviđena izgradnja marine za oko 200 plovila.

Danas postoji pristupačna, plitka, peskovita i šumovita obala na drugoj obali Tise, neposredno pored mosta, nizvodno, i koristi se za kampovanje i rekreativne aktivnosti na vodi. Lokacija pripada Opštini Čoka.

Pored izgradnje marine, u planu su još neke aktivnosti, od kojih zavisi ukupna buduća namena Bašte:

- izgradnja termalnog bunara,
- izrada urbanističkog projekta Narodne bašte (Arhitektonski fakultet, Beograd).

U prvoj fazi je predviđeno bušenje probnog bunara i ispitivanje kvaliteta dobijene geotermalne vode, te određivanje njene primene. Rok za ove radove je tri meseca. Termalna voda bi se koristila za kompleks bazena koji će biti izgrađeni u Narodnoj bašti, za grejanje gradskog sportskog centra i njegovih pratećih objekata. Izrada urbanističkog projekta je u toku, a i tu je

Slika 13: Narodna bašta – lokacija Hotela 4*

rok završetka oko tri meseca.

Nizvodno od Narodne bašte i mosta preko Tise, u blizini centra grada, nastavlja se kej. Sa svojom lepom alejom kestenova, predstavlja omiljeno šetalište. Postoji i biciklistička staza. Nekadašnji patinirani, razučeni kej, preuređen je i pojednostavljen 1984. godine.

Tehničke karakteristike investicije i investiciona vrednost

Investicija u velnes hotel sa **** sa svojim programima sledećih je karakteristika:

- kategorizacija 4*,
- 45 soba (jednokrevetne, dvokrevetne, trokrevetne, studii),
- 89 ležajeva,
- velnes i spa programi: saune (3 vrste), džakuzi (2 kom), tepidarium, bazen za kneipanje, prostor za odmaranja, tematski tuševi, relaksacioni i dečji bazen, masažne sobe (2 kom) i soba za manikir/pedikir,
- konferencijsko- banketni programi,
- sportski programi (dvorane za aerobiku, fitnes i skvoš).

Sve kvadrature pojedinih prostorija u skladu su sa kategorizacijom 4* i predstavljene su u donjoj tabeli:

Tabela 39. Kvadrature po prostorijama

Sklopovi	broj	m2/prost.	m2
Jednokrevetne sobe	10	27	270
Dvokrevetne sobe	27	35	945
Trokrevetne sobe	3	40	120
Soba za invalide	2	40	80
Studio	3	50	150
I. Ukupno investicija u SOBE			1.565
Logistički prostori, recepcija			548
Unutrašnji restoran			130
Lobby bar			68
Terase (restoran, bar)			80
Kuhinja sa skladištima			40
Banketno konferencijske prostorije			200
II. Ukupno investicija u F&B PROSTORIJE			1.066
Saune			41

Drugi prostori u sauna svetu	145
Garderobe, sanitarije, servisni prostori SAUNE	55
Bazenski deo sa pratećim prostorima	540
Garderobe, sanitarije, servisni prostori BAZEN	70
Tehnika bazena	120
Bar uz bazen	23
Beauty masažni deo	45
III. Ukupno investicija u VELNES DEO	1.039
Sportske dvorane	140
Garderobe, sanitarije, servisni prostori SPORT	35
IV. Ukupno investicija u SPORTSKI DEO	175
UKUPNO INVESTICIJA	3.845

Ukupna neto kvadratura hotela iznosi 3.845 m², od toga smeštajni deo 1.565 m², ugostiteljski deo sa banketnom dvoranom 1.066 m², velnes deo 1.039 m² i sportski deo 175 m².

Investiciona vrednost celog objekta, sa svim programima, ocenjena je na 4,9 miliona eura, što obuhvata troškove izgradnje i troškove opreme. U oceni investicije nije obuhvaćena vrednost zemljišta.

Tabela 40. Vrednost investicije izgradnje i opreme

Sklopovi	broj	m ² /prost.	m ²	Cena po m ²	Vrednost
Jednokrevetne sobe	10	27	270	1.100	297.000
Dvokrevetne sobe	27	35	945	1.100	1.039.500
Trokrevetne sobe	3	40	120	1.100	132.000
Soba za invalide	2	40	80	1.100	88.000
Studio	3	50	150	1.100	165.000

I. Ukupno investicija u SOBE	1.565		1.721.500
Logistički prostori, recepcija	548	850	465.588
Unutrašnji restoran	130	950	123.500
Lobby bar	68	950	64.600
Terase (restoran, bar)	80	650	52.000
Kuhinja sa skladištima	40	1.350	54.000
Banketno konferencijske prostorije	200	850	170.000
II. Ukupno investicija u F&B PROSTORIJE	1.066		929.688
Saune	41	1.750	71.750
Drugi prostori u sauna svetu	145	1.300	188.500
Garderobe, sanitarije, servisni prostori SAUNE	55	1.050	57.750
Bazenski deo sa pratećim prostorima	540	1.600	864.000
Garderobe, sanitarije, servisni prostori BAZEN	70	1.050	73.500
Tehnika bazena	120	1.100	132.000
Bar uz bazen	23	1.050	24.150
Beauty masažni deo	45	1.000	45.000
III. Ukupno investicija u WELLNESS DEO	1.039		1.456.650
Sportske dvorane	140	1.100	154.000
Garderobe, sanitarije, servisni prostori SPORT	35	900	31.500
IV. Ukupno investicija u SPORTSKI DEO	175		185.500
UKUPNO INVESTICIJA izgradnja - 87%			4.293.338
UKUPNO INVESTICIJA oprema - 13%			644.001

UKUPNO INVESTICIJA IZGRADNJE I OPREME	3.845	4.937.338
--	--------------	------------------

Struktura i rekapitulacije kompletne vrednosti izgradnje, uključujući i troškove projektovanja i vođenja investicije, prikazana je u donjoj Tabeli.

Tabela 41. Struktura investicije

Struktura investicije za Hotel Senta ****	Vrednost u EUR	Struktura
Troškovi izgradnje	4.293.338	81%
Troškovi opreme	644.001	12%
Troškovi projektovanja i vođenja investicije	345.614	7%
UKUPNO INVESTICIJA	5.282.952	100%

81% predviđene investicije predstavlja troškove izgradnje (4.293.338 EUR), 12% troškove opreme i preostalih 7% troškove projektovanja i vođenja investicije.

Celokupna investicija iznosi 5.282.952 EUR.

Plan kadrova i organizacije

Osnovni koncept na kojem se temelji programsko strukturisanje je stvaranje savremenog hotela, kategorije 4*, koji će pored udobnog smeštaja gostima nuditi i kvalitetnu ugostiteljsku i banketnu ponudu, celovitu uslugu na području velnes turizma, i svakako brojne mogućnosti za relaksaciju, sport i zabavu.

Struktura je postavljena po najnovijim zahtevima za hotel sa 4* i trendovima modernog hotelijerstva. Za obezbeđivanje usluga kvaliteta 4 zvezdice značajna je odgovarajuća osposobljenost i izbor kadrova za sprovođenje usluga. Ako u okolini trenutno nema ponude takvih kadrova, biće potrebno intenzivno interno i eksterno osposobljavanje postojećih rukovodećih i operativnih kadrova.

Slika 14: Primer strukture zaposlenih radnika u hotelu

Menadžment tim je sastavljen od dobro raspoređenih stručnih članova koji će brinuti o rukovođenju marketinga, prodaje, kontrolinga, finansija, nabavke, ugostiteljstva, smeštaja i velnesa. Samo sa tako jakim stručnim timom možemo obezbediti uspešno rukovođenje i marketing hotela.

Celokupna struktura svih redovno i sezonski zaposlenih radnika je prikazana u donjoj Tabeli.

Celokupna struktura zaposlenih u Hotelu4*

U Hotelu4* ukupno je planirano da bude 43 zaposlena, od toga 24 redovno zaposlenih, 8 zaposlenih na određeno vreme i 13 zaposlenih preko omladinske zadruge.

Tabela 42. Celokupna struktura svih redovno i sezonski zaposlenih radnika u Hotelu 4*

Radno mesto	Obrazovanje	UKUPNI BROJ ZAPOSLENIH	Redovno zaposleni	Zaposleni na određeno vreme	Omladinska zadruga
DIREKTOR HOTELA	UNI	1	1		
DIREKTOR MARKETINGA	VISOKO	1	1		
Šef rezervacija/booking	VISOKO	1	1	1	1
Komercijalista	SREDNJE	1	1		
Šef recepcije	VISOKO	1	1		
Recepcioner	SREDNJE	3	1		2
Portir	OSNOVNO	3		1	2
Sobarica	OSNOVNO	4	1	1	2
Čistačica	OSNOVNO	2	1		1

F&B manager	VISOKO	1	1		
Šef konobara	SREDNJE	1	1		
Konobar	SREDNJE	3	2		1
Barmen	SREDNJE	2	1		1
Pomoćnik konobara	SREDNJE	1			1
Šef kuhinje	VIŠE	1	1		
Kuvar	VIŠE	2	1	1	
Pomoćni kuvar	SREDNJE	2	2		
Pranje sudova	OSNOVNO	3	1	2	
Vođa velnesa	VIŠE	1	1		
Recepcioner	SREDNJE	3	1	1	1
Maser	SREDNJE	2	2		
Kozmetičarka	SREDNJE	2	2		
Spasilac na vodi /sauna maistor	SREDNJE	2		1	1
UKUPNO ZAPOSLENI		43	24	8	13

Redovno zaposleni u Hotelu 4* održavaju kontinuirano poslovanje hotela kroz celu godinu, a studenti pomažu za vreme visoke sezone. Rad preko omladinske zadruge predviđen je za celu godinu, a pre svega za angažovanje pomoćne radne snage u razdobljima veće zauzetosti i u višku sezone.

Manadžment tim sastoji se od 3 člana: direktor hotela, direktor marketinga i prodaje, te šef recepcije.

Velnes i bazenski program ima 8 stalno zaposlenih radnika. Taj broj se u sezoni povećava za 2 studenta.

Spoljne usluge koje će preduzeće koristiti na tržištu su:

RAČUNOVODSTVO

Računovodstvo hotela brine o vođenju računa, pripremi budžeta, o svim finansijskim poslovima hotela i velnes centra. Zaduženi su i za kontroling.

UČITELJ FITNESA I VOĐENE VEŽBE

Za vežbe sa trenerom, kao što su aerobik, pilates i meditacija, te za fitness trenera, hotel će angažovati spoljašnje saradnike, stručnjake na svom području.

SIGURNOST

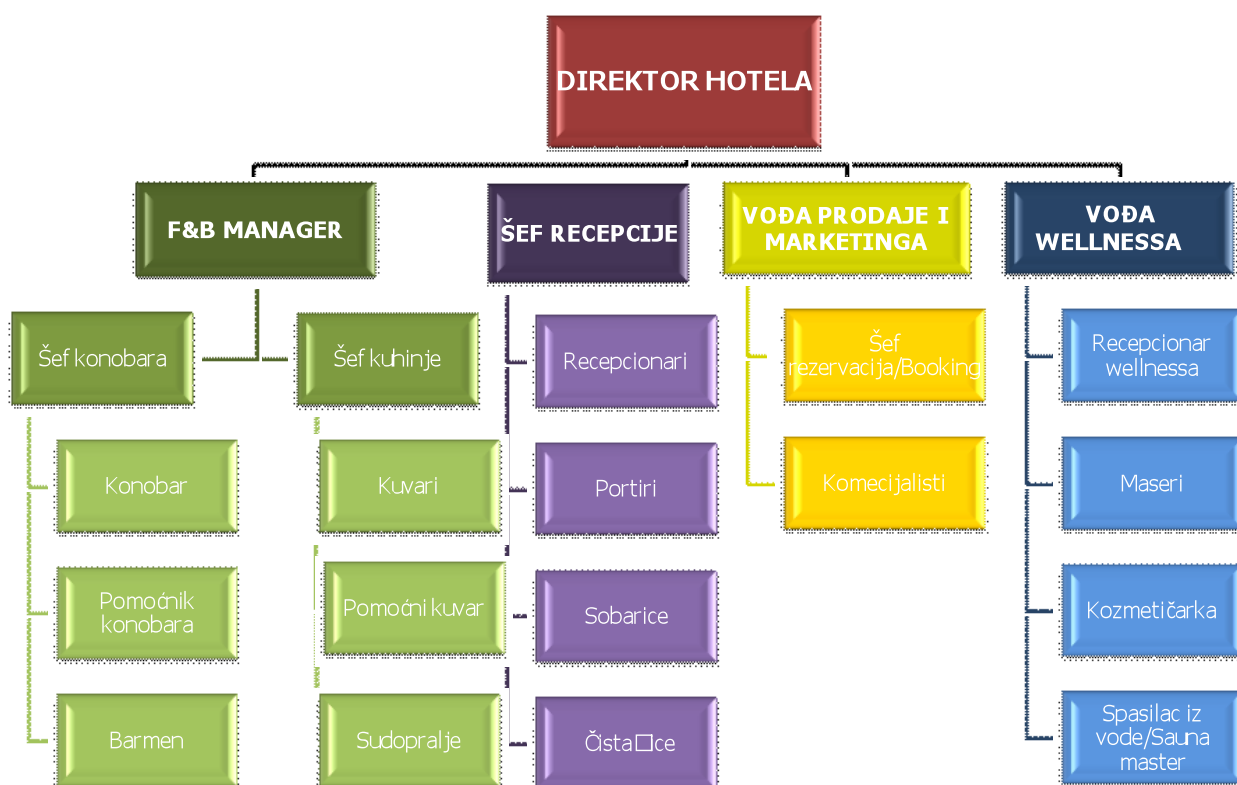
Usluge će hotel koristiti na bazi ugovora sa jednom od sigurnosnih agencija koja će biti najpovoljniji ponuđač s obzirom na kvalitet i cenu.

ČIŠĆENJE I PRANJE VEŠA NA VELIKO

Spoljašnje usluge se koriste i za pranje veša, takođe na bazi ugovora. Sam hotel ima samo manju perionicu, koja je namenjena pranju veša za goste. Tu funkciju obavljaju sobarice i nema posebno zaposlenih radnika.

TEHNIČKE USLUGE

U strukturi radnika, zaposleni su održavači, koji imaju određena specijalna znanja i koji umeju da obave manje popravke. Za sve veće radove, za popravljanje većih i značajnijih stvari, koriste se spoljašnji servisi, takođe na bazi ugovora.

Slika 15: Organigram poslovnih funkcija

Opis funkcija zaposlenih u Hotelu sa 4*

Direktor hotela aktivno nadzire, rukovodi, organizuje, planira i proverava rukovođenje hotela. Svi rukovodioci izveštavaju njega. Zadužen je i odgovoran za tok rada u celini, a njegov direktni zadatak je i praćenje rada u samom hotelu.

Direktor marketinga i prodaje brine o aktivnostima u marketingu, oglašavanju i promociji. Postavlja marketinšku strategiju, analizira konkurenciju, segmentira goste, vodi marketinška istraživanja i sl. Pod sektor marketinga i prodaje takođe spadaju i komercijaliste i "booking" referenti koji svi izveštavaju rukovodioca marketinga i prodaje.

Vođa recepcije organizuje rad na recepciji i odgovoran je za komunikaciju sa ostalim delovima hotela. Mora da prati sve akcije marketinga i prodaje i direktno da se uključuje u kreiranje novih proizvoda i osobina u samoj ponudi.

F&B menedžer organizuje posao u kuhinji i posluži. Aktivno nadzire, planira, organizuje i proverava tekući tok rada u ugostiteljstvu i kuhinji.

Šef kuhinje organizuje posao u kuhinji. Treba da vodi računa o zalihama materijala i korišćenju radnog vremena. U isto vreme je i vrhunski kuvar, što znači, da i sam kuva. Kuvari su oni koji vode brigu za svoja područja i po potrebi daju uputstva svojim kolegama koji spremaju hranu za goste. Šef kuhinje se aktivno brine o tekućem toku rada u kuhinjskom delu hotela (glavnom hotelskom restoranu, "A la carte" restoranu i banketnoj dvorani), sastavlja menije, vrlo je iskusan i zdrav mentor ostalima u timu.

Šef konobara odgovoran je za rad u lokalu ili restoranu. Odgovoran je za organizaciju rada i vrhunsku posluđu.

Vođa velnesa aktivno organizuje, planira i proverava tekući tok rada u velnes centru.

Planiranje prihoda i realizacije programa

Ukupni prihodi

Planirani prihodi, odnosno realizacija, planirana je u skladu sa predviđenim programima hotela, odnosno kapaciteta, koji su opisani u prethodnim poglavljima.

Na osnovi procene tržišnih analiza i ocena, predviđena je prosečna potrošnja gostiju, odnosno prosečna neto cena za usluge koje je moguće ostvariti za sve navedene programe po godinama.

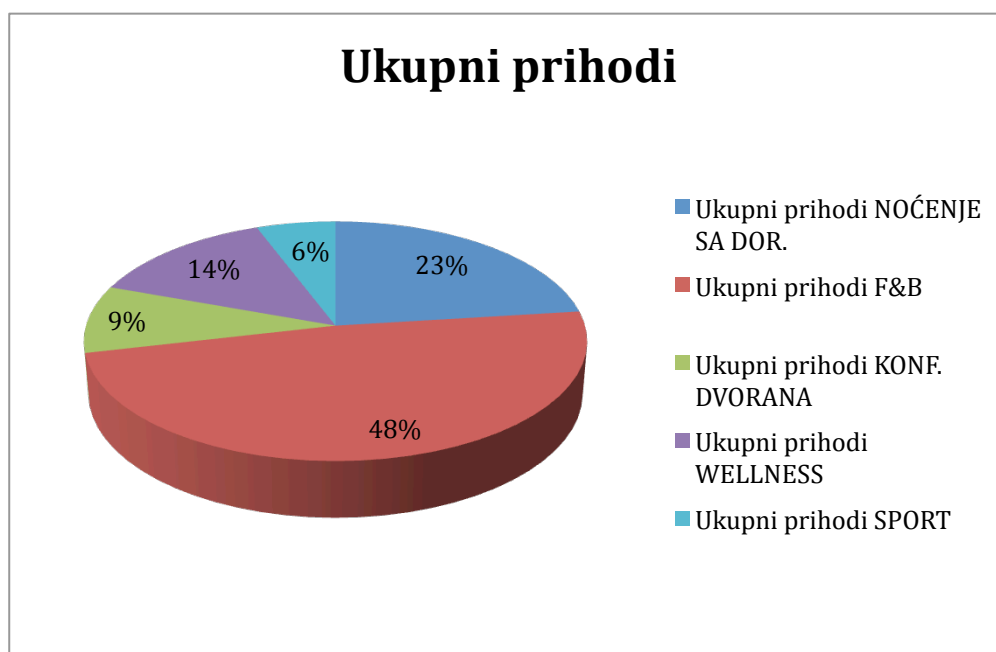
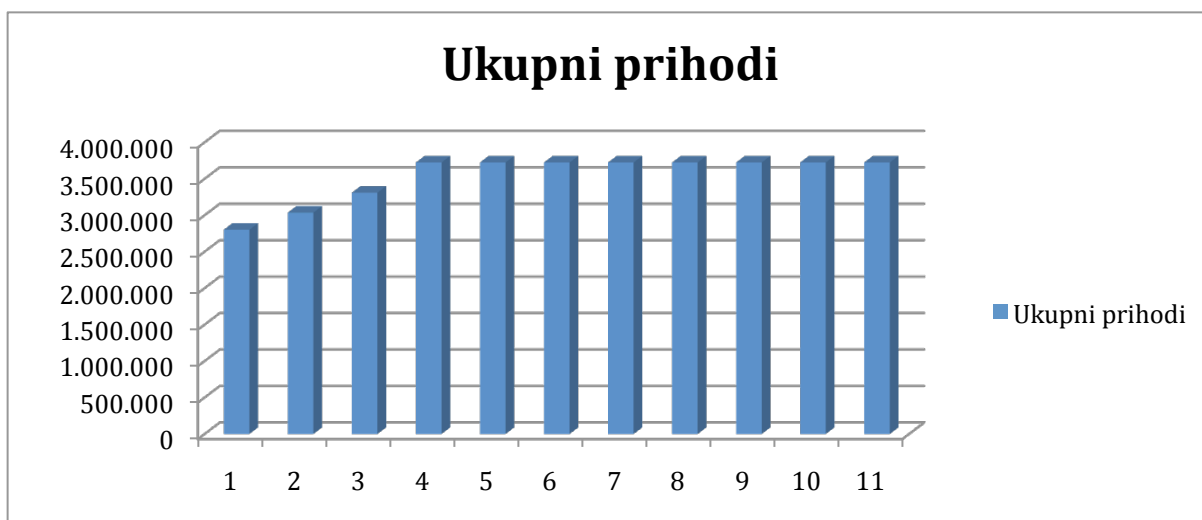
Kao godina u kojoj je predviđeno maksimalno poslovanje, predviđena je četvrta godina poslovanja, kada se poslovanje već toliko stabilizuje, da se mogu planirati optimalni rezultati.

Ukupni godišnji prihodi po pojedinim programima predstavljeni su o donjoj Tabeli:

Tabela 43. Ukupni prihodi u prve 4 godine

Vrsta prihoda / Godina	2012	2013	2014	2015
Ukupni prihodi NOĆENJE SA DOR.	653.438	724.638	795.839	858.374
Ukupni prihodi F&B	1.268.923	1.380.311	1.512.779	1.799.769
Ukupni prihodi KONF. DVORANA	243.090	267.399	303.863	340.326
Ukupni prihodi VELNES	444.570	465.010	485.450	511.000
Ukupni prihodi SPORT	191.625	199.290	212.065	214.620
Ukupni prihodi	2.801.645	3.036.649	3.309.995	3.724.090

Ukupni godišnji prihodi u prvoj godini bi iznosili 2.801.645 EUR, a onda se očekuje stalan porast sve do četvrte, tipične godine, kada se očekuje da iznose 3.724.090 EUR. Od 4. godine pa nadalje predviđeni su stalni prihodi u iznosu od 3.724.090 EUR. Rast prihoda po godinama predstavljen je u donjoj Tabeli.

Grafikon 14: Ukupni prihodi

U gornjem grafikonu možemo videti da najveći deo prihoda predstavljaju ugostiteljske usluge (48%), onda noćenje (23%) i velnes (14%), a na kraju konferencijska dvorana (9%) i sportski programi (6%).

U nastavku su predstavljeni pojedini prihodi po vrstama.

Prihodi od noćenja

Hotelske sobe podjeljene su na jednokrevetne, dvokrevetne, trokrevetne, sobe za invalide i studie. Ukupni broj soba iznosi 45, što znači 89 ležaja. Na osnovu predviđenih prosečnih cena, prosečne zauzetosti kapaciteta predviđeni su sledeći godišnji prihodi od noćenja (sa doručkom):

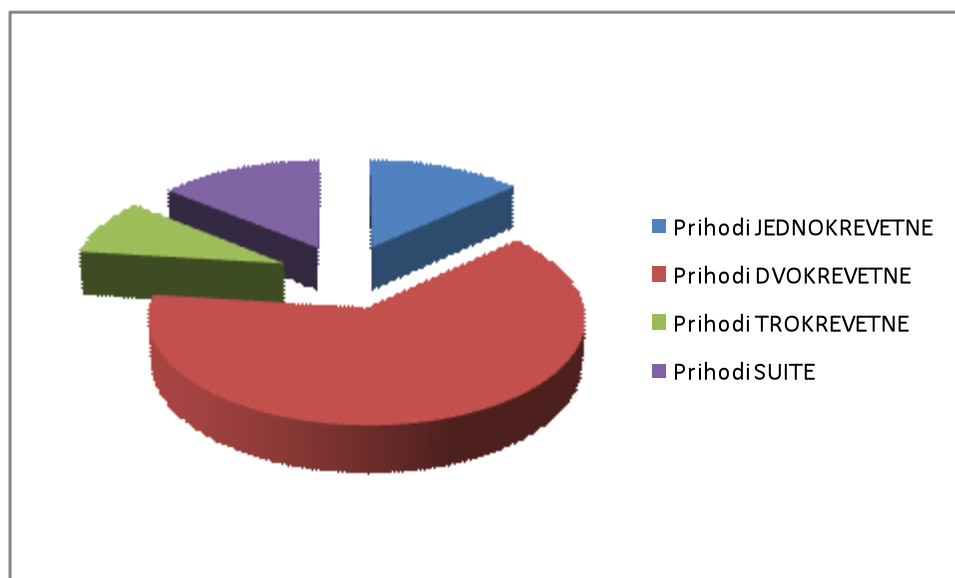
Tabela 44. Prihodi od noćenja sa doručkom

Godina	2012	2013	2014	2015
Godina poslovanja	1.	2.	3.	4.
Period funkcioniranja	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.
Broj dana	365	365	365	365
JEDNOKRETVETNE SOBE				
Kapacitet - broj soba	10	10	10	10
Broj kreveta u sobi	1	1	1	1
Raspoložljiv broj kreveta	3.650	3.650	3.650	3.650
Prosečna zauzetost	55%	60%	65%	68%
Zauzeti broj kreveta	2.008	2.190	2.373	2.482
Prosečna neto cena NZ	41	41	41	41
Neto prihodi JEDNOKRETVETNE	82.308	89.790	97.273	101.762
DVOKRETVETNE SOBE				
Kapacitet - broj soba	29	29	29	29
Broj kreveta u sobi	2	2	2	2
Raspoložljiv broj kreveta	21.170	21.170	21.170	21.170
Prosečna zauzetost	52%	58%	64%	70%
Zauzeti broj kreveta	11.008	12.279	13.549	14.819
Prosečna neto cena NZ	39	39	39	39
Neto prihodi DVOKRETVETNE	429.328	478.865	528.403	577.941
TROKRETVETNE SOBE				
Kapacitet - broj soba	3	3	3	3

Studija regionalnog razvoja turizma Potisja

Broj kreveta u sobi	3	3	3	3
Raspoložljiv broj kreveta	3.285	3.285	3.285	3.285
Prosečna zauzetost	50%	55%	60%	63%
Zauzeti broj kreveta	1.643	1.807	1.971	2.070
Prosečna neto cena NZ	33	33	33	33
Neto prihodi TROKREKETNE	54.203	59.623	65.043	68.295
Studio				
Kapacitet - broj soba	3	3	3	3
Broj kreveta u sobi	4	4	4	4
Raspoložljiv broj kreveta	4.380	4.380	4.380	4.380
Prosečna zauzetost	50%	55%	60%	63%
Zauzeti broj kreveta	2.190	2.409	2.628	2.759
Prosečna neto cena NZ	40	40	40	40
Neto prihodi SUITE	87.600	96.360	105.120	110.376
Prihodi JEDNOKREKETNE	82.308	89.790	97.273	101.762
Prihodi DVOKREKETNE	429.328	478.865	528.403	577.941
Prihodi TROKREKETNE	54.203	59.623	65.043	68.295
Prihodi SUITE	87.600	96.360	105.120	110.376
Ukupni prihodi NOĆENJE SA DOR.	653.438	724.638	795.839	858.374

Planirana realizacija (neto prihodi) od prve do tipične četvrte godine je u stalnom porastu. U prvoj godini poslovanja planirana je godišnja realizacija od 653.438 EUR, u drugoj godini 724.638 EUR, u trećoj godini 795.839 EUR dok je u tipičnoj godini planirana realizacija 858.374 EUR.

Grafikon 15. Prihodi po vrstama soba

Prihodi od ugostiteljskih usluga (F&B)

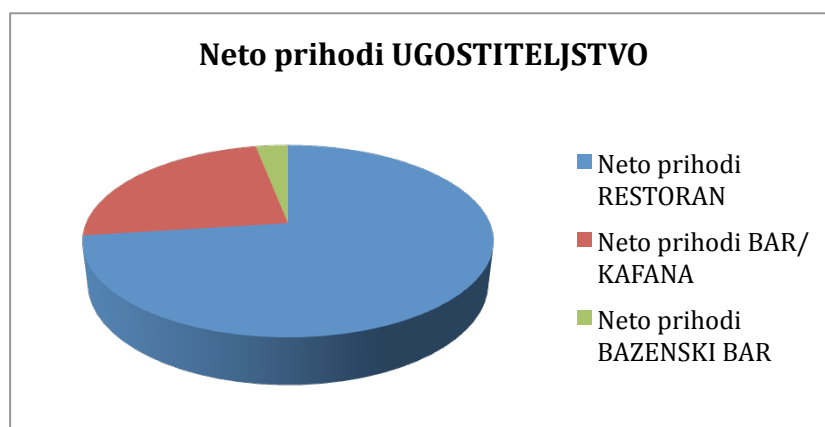
Ugostiteljske usluge odnose se na programe pansionskog, odnosno "A la cart" restorana, na "lobby" bar, odnosno kafanu i bar uz bazen. Na osnovu kapaciteta, prosečnog broja gostiju i prosečne potrošnje, predviđeni su sledeći godišnji prihodi:

Tabela 45. Prihodi od ugostiteljskih usluga

Godina	2012	2013	2014	2015
Godina poslovanja	1.	2.	3.	4.
Period funkcionisanja	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.
Broj dana	365	365	365	365
PANSIONSKI / A LA CART REST.				
Broj sedišta	109	109	109	109
Broj gostiju po danu	191	207	223	240
Prosečna potrošnja (EUR)	13	13	13	15
Neto prihodi RESTORAN	905.109	982.690	1.060.270	1.312.905
LOBBY BAR / KAFANA				
Broj sedišta	77	77	77	77

Broj gostiju po danu	173	191	219	237
Prosečna potrošnja (EUR)	5	5	5	5
Neto prihodi BAR/KAFANA	316.181	347.799	400.496	432.114
BAZENSKI BAR				
Broj gostiju po danu	44	46	48	50
Prosečna potrošnja (EUR)	3	3	3	3
Neto prihodi BAZENSKI BAR	47.633	49.823	52.013	54.750
Neto prihodi RESTORAN	905.109	982.690	1.060.270	1.312.905
Neto prihodi BAR/KAFANA	316.181	347.799	400.496	432.114
Neto prihodi BAZENSKI BAR	47.633	49.823	52.013	54.750
Ukupni prihodi F&B	1.268.923	1.380.311	1.512.779	1.799.769

Grafikon 16: Prihodi od ugostiteljskih usluga

Prihodi od konferencijske dvorane

U sklopu hotela predviđeno je i korišćenje konferencijske dvorane sa 222 sedišta sa sledećim godišnjim prihodima:

Tabela 46. Prihodi od konferencijske dvorane

Godina	2012	2013	2014	2015
Godina poslovanja	1.	2.	3.	4.
Period funkcionisanja	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.

Broj dana	365	365	365	365
BANKETNO KONFERENC. DVORANA				
Broj sedišta	222	222	222	222
Ukupni prihodi KONF. DVORANA	243.090	267.399	303.863	340.326

Prihodi od velnes programa

Velnes programi predstavljaju značajan program hotela i značajne prihode od spa i velnes programa, koje nude bazeni, saune i masaže. Na osnovu predviđenih prosečnih cena, odnosno potrošnje i prosečne zauzetosti kapaciteta, predviđeni su sledeći godišnji prihodi od velnes programa:

Tabela 47. Prihodi od velnes programa

Godina	2012	2013	2014	2015
Godina poslovanja	1.	2.	3.	4.
Period funkcionisanja	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.
Broj dana	365	365	365	365
Prihodi VELNES SA BAZENIMA				
Broj gostiju po danu	87	91	95	100
Prosečna cena neto ulazka	14	14	14	14
Ukupni prihodi VELNES	444.570	465.010	485.450	511.000

Planirana realizacija (neto prihodi) od prve do tipične četvrte godine je u stalnom porastu. U prvoj godini poslovanja planirana je godišnja realizacija od 444.570 EUR, do četvrte godine, kada je planirano 511.000 EUR prihoda.

Prihodi od sportskih programa

Sportski programi u hotelu predstavljaju dvorane za aerobik i vežbe, fitnes i dvorana za skvoš. Predviđeni prihodi predstavljeni su u donjoj Tabeli:

Tabela 48. Prihodi iz sportskih programa

Godina	2012	2013	2014	2015
Godina poslovanja	1.	2.	3.	4.
Period funkcionisanja	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.	1.1.-31.12.
Broj dana	365	365	365	365
Prihodi SPORT				
Broj gostiju po danu	75	78	83	84
Prosečna cena neto ulaska	7	7	7	7
Ukupni prihodi SPORT	191.625	199.290	212.065	214.620

Planirani prihodi iznose od 191.625 EUR u prvoj godini poslovanja sve do 214.620 EUR u četvtoj godini poslovanja.

Finansijska analiza

Finansijska analiza i svi proračuni temelje se na planiranim prihodima i troškovima i na pretpostavci dužine ekonomskog doba, koji iznosi 12 godina. Diskontni faktor kod dinamičkih pokazatelja iznosi 7%.

Izvori finansiranja

Investicija u izgradnju Hotela 4* iznosi **5.282.952** EUR i uključuje građevinske radove, opremu, projektnu dokumentaciju i vođenje izgradnje investicije.

Za finansiranje investicije predviđena je sledeća struktura kapitala:

Tabela 49. Izvori finansiranja

Izvori finansiranja	Struktura	Iznos u EUR
Vlastiti kapital	40%	2.113.181
Dužnički kapital	60%	3.169.771
UKUPNO	100%	5.282.952

40 % investicije, odnosno 2.113.181 EUR, planirano je da se finansira vlastitim kapitalom investitora, a za 60 %, odnosno 3.169.771 EUR, predviđeno je finansiranje dužničkim kapitalom. U finansijskim proračunima predviđena je kamatna stopa u visini 8%, što je i dosta konzervativno planiranje.

Dužničko finansiranje predviđeno je pod sledećim uslovima:

Iznos kredita: **3.169.771 EUR + troškovi odobravanja**

Period finansiranja: **12 godina**

Moratorijum: **bez**

Kamatna stopa: **8 %**

Troškovi odobravanja: **0,40 %**

U sledećoj Tabeli prikazali smo amortizacioni plan kredita za dužničko finansiranje investicije:

Tabela 50. Amortizacioni plan kredita

Godina	Glavnica	Kamate	Anuitet	Preostatak glavnice
0				3.182.450
1	265.204	244.872	510.076	2.917.246
2	265.204	223.656	488.860	2.652.042
3	265.204	202.439	467.643	2.386.838
4	265.204	181.223	446.427	2.121.633
5	265.204	160.007	425.211	1.856.429
6	265.204	138.790	403.994	1.591.225
7	265.204	117.574	382.778	1.326.021
8	265.204	96.358	361.562	1.060.817
9	265.204	75.141	340.345	795.613
10	265.204	53.925	319.129	530.408
11	265.204	32.709	297.913	265.204
12	265.204	11.492	276.696	0
Ukupno	3.182.450	1.538.184	4.720.634	

Na 12 godina je predviđeno plaćanje kamata u ukupnom iznosu od 1.538.184 EUR.

Prihodi i troškovi

Planiranje prihoda temelji se na planiranim programima hotela, a to su:

- smeštajni kapaciteti,
- ugostiteljski i banketni programi,
- velnes programi,
- sportski programi.

Planiranje je izrađeno po godinama od početne, prve godine, kada prihodi još nisu optimalni do četvrte godine, kada je već predviđeno optimalno poslovanje hotela.

Prihodi u 4. godini poslovanja:

Tabela 51. Prihodi od poslovanja

Vrsta prihoda / godina	2015	Struktura
Ukupni prihodi NOĆENJE SA DOR.	858.374	23%
Ukupni prihodi F&B	1.799.769	48%
Ukupni prihodi KONF. DVORANA	340.326	9%
Ukupni prihodi VELNES	511.000	14%
Ukupni prihodi SPORT	214.620	6%
Ukupni prihodi	3.724.090	100%

Ukupni prihodi u 4. godini poslovanja iznose 3.724.090 EUR, a najveći deo otpadne na prihode iz ugostiteljstva, odnosno F&B prihode.

Troškovi

Troškovi poslovanja predviđeni su u zavisnosti od predviđenih prihoda, a obuhvaćeni su u sledećim grupama kao postoci od prihoda:

Tabela 52. Troškovi poslovanja

Materijalni	*
Čišćenje	5,00%
Održavanje	7,00%

Marketing	6,00%
Edukacija i obrazovanje	2,00%
Usluge	4,00%
Platni promet	1,50%
Energija, voda	4,00%
Drugi troškovi	5,00%

*Materijalni troškovi obračunati su u visini 5% od prihoda od noćenja sa doručkom (odnose se na doručak) i dodatnih 35% od ugostiteljskih prihoda.

U sledećoj Tabeli predstavljena je visina troškova od poslovanja (operating costs) po vrstama u 4. godini poslovanja:

Tabela 53. Visina troškova po vrstama

Troškovi ukupno	1.957.649
Materijal	672.838
Čišćenje	186.204
Održavanje	260.686
Marketing	223.445
Edukacija i obrazovanje	74.482
Usluge	148.964
Platni promet	55.861
Energija, voda	148.964
Drugi troškovi	186.204

Troškovi rada predviđeni su u zavisnosti od broja zaposlenih i prosečnih troškova rada po zaposlenom. Tako je predviđeno ukupno 43 radnika, a prosečni trošak po radniku 19.200 EUR godišnje ili 1.600 EUR mesečno. Tako troškovi rada ukupno iznose 825.600 EUR.

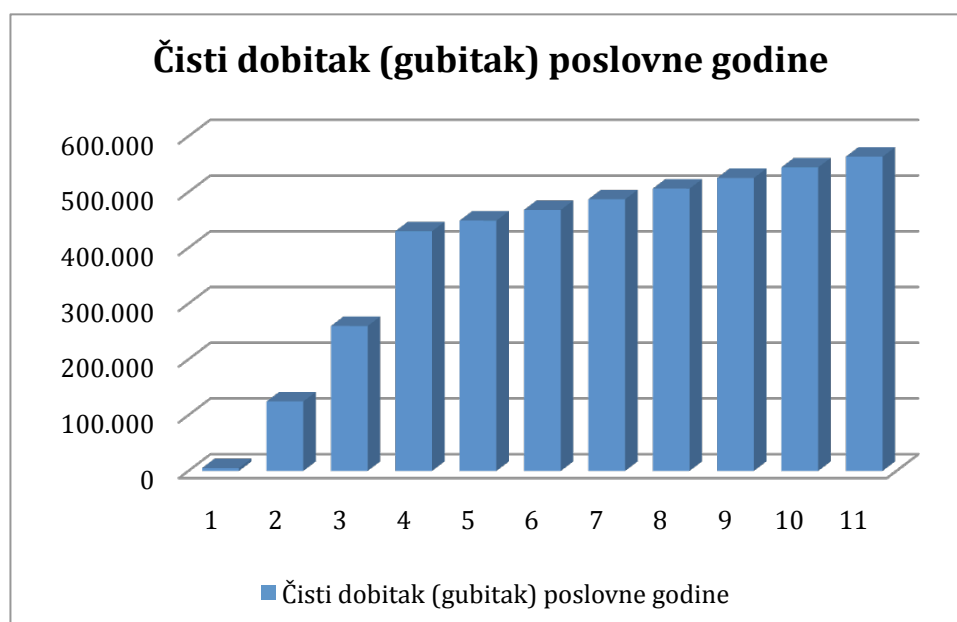
Amortizacija je predviđena prosečnom stopom, koja iznosi 5,34%, a izračunata je na osnovu predviđenog perioda amortizacije za objekte (25 godina) i predviđenog doba amortizacije za opremu (7 godina). Planirana godišnja amortizacija iznosi 282.057 EUR.

Projekcija bilansa uspeha

Na osnovi planiranih prihoda i troškova u donjoj Tabeli predstavljen je bilans uspeha za 11 godina poslovanja. U svima je predviđen pozitivan rezultat poslovanja, profit je u porastu u svim godinama sve do 563.468 EUR u poslednoj posmatranoj godini.

Tabela 54. Bilans uspeha

Godina	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Poslovni prihodi	2.801.645	3.036.649	3.309.995	3.724.090	3.724.090	3.724.090	3.724.090	3.724.090	3.724.090	3.724.090	3.724.090
Poslovni rashodi	2.551.019	2.674.641	2.818.870	3.065.306	3.065.306	3.065.306	3.065.306	3.065.306	3.065.306	3.065.306	3.065.306
Troškovi materijala i usluga	1.443.362	1.566.985	1.711.213	1.957.649	1.957.649	1.957.649	1.957.649	1.957.649	1.957.649	1.957.649	1.957.649
Trošak rada	825.600	825.600	825.600	825.600	825.600	825.600	825.600	825.600	825.600	825.600	825.600
Amortizacija	282.057	282.057	282.057	282.057	282.057	282.057	282.057	282.057	282.057	282.057	282.057
EBIT	250.626	362.007	491.125	658.784	658.784	658.784	658.784	658.784	658.784	658.784	658.784
Financijski prihodi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Financijski rashodi	244.872	223.656	202.439	181.223	160.007	138.790	117.574	96.358	75.141	53.925	32.709
Izvanredni prihodi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Izvanredni rashodi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dobitak (gubitak) pre oporezivanja	5.754	138.352	288.686	477.561	498.777	519.994	541.210	562.426	583.643	604.859	626.075
Porez	575	13.835	28.869	47.756	49.878	51.999	54.121	56.243	58.364	60.486	62.608

Grafikon 17. Čisti dobitak (gubitak) poslovne godine

Projekcija novčanog toka

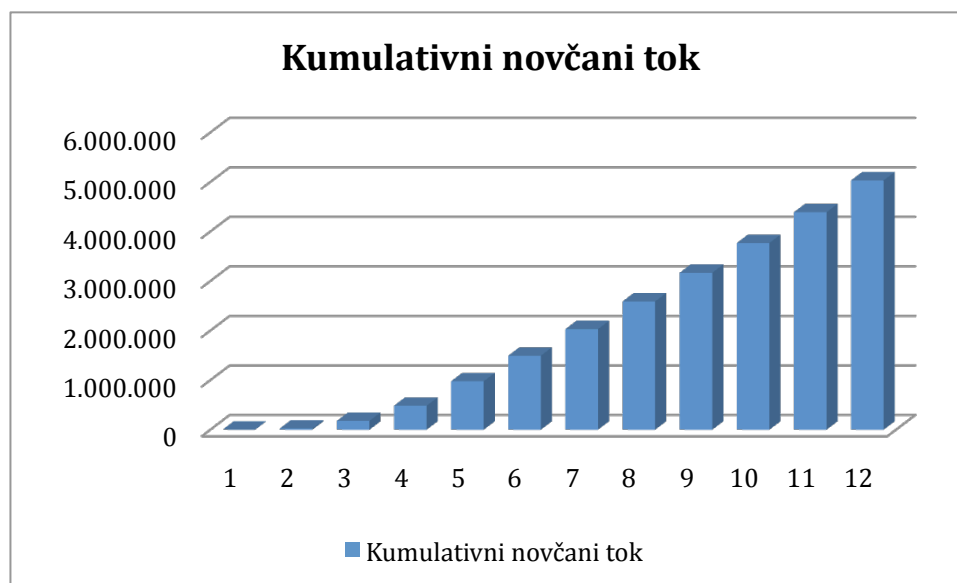
Stanje novčanog toka prikazuje, da lije investitor u stanju da izmiri sve finansijske obaveze i generiše pozitivan finansijski tok kroz čitav analizirani period.

U donjoj Tabeli možemo videti da investicije od poslovanja ostvaruju pozitivan godišnji novčani tok i pozitivan kumulativni novčani tok. U prvoj godini posmatranja izdaci za investiciju pokriju se delimično vlastitim kapitalom, a delimično dužničkim kapitalom. Nakon toga kumulativni novčani tok raste od 22.607 EUR u drugoj godini posmatranja sve do 5.032.716 EURu poslednoj, 12. godini posmatranja.

Projekcija novčanog toka "Hotel Senta"												
Godina	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Početni novčani tok		0	22.607	177.811	483.350	977.763	1.493.393	2.030.240	2.588.302	3.167.581	3.768.077	4.389.788
Novčani tok od poslovanja	0	532.683	644.064	773.182	940.841	940.841	940.841	940.841	940.841	940.841	940.841	940.841
Primici od prihoda		2.801.645	3.036.649	3.309.995	3.724.090	3.724.090	3.724.090	3.724.090	3.724.090	3.724.090	3.724.090	3.724.090
Izdaci za troškove		2.268.962	2.392.585	2.536.813	2.783.249	2.783.249	2.783.249	2.783.249	2.783.249	2.783.249	2.783.249	2.783.249
Novčani tok od investiranja	-3.169.771	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Primici za vlastiti kapital		2.113.181										
Izdaci za investicioni trošak		5.282.952	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Novčani tok od finansiranja	3.169.771	-510.076	-488.860	-467.643	-446.427	-425.211	-403.994	-382.778	-361.562	-340.345	-319.129	-297.913
Primici za kredit		3.169.771	0									
Izdaci za anuitet		510.076	488.860	467.643	446.427	425.211	403.994	382.778	361.562	340.345	319.129	297.913
Ukupni novčani tok	0	22.607	155.204	305.539	494.414	515.630	536.846	558.063	579.279	600.495	621.712	642.928
Kumulativni novčani tok	0	22.607	177.811	483.350	977.763	1.493.393	2.030.240	2.588.302	3.167.581	3.768.077	4.389.788	5.032.716

Tabela 55. Novčani tok

Ekonomski proračuni i analize

Ekonomski proračuni i analize pokazuju upeh investicije, odnosno opravdanost ili neopravdanost investicije. Najbolja metoda uspostavljanja opravdanosti je ekonomska analiza dinamičkim pokazateljima. U nastavku ćemo predstaviti te pokazatelje na osnovu planiranih prihoda i troškova.

Ekonomsko doba je 12 godina, diskontna stopa 7%, rezidualna vrednost investicije, posle ekonomskog doba, nije predviđena, što investitoru predstavlja značajnu rezervu kod dinamičkih pokazatelja.

Tabela 56. Ekonomski pokazatelji investicije

Pokazatelj	Vrednost
Neto sadašnja vrednost	929.508,79 €
Interna stopa prinosa	10%
Doba povraćaja	7,46
Diskont period vr.	9,14
Relat. NSV	18%

Neto sadašnja vrednost predstavlja višak sadašnje vrednosti ostvarene nad sadašnjom vrednosti troškova, odnosno investicionog ulaganja i iznosi 929.509 EUR.

Interna stopa prinosa označava diskontnu stopu, kod koje je neto sadašnja vrednost jednaka 0. To je ista diskontna stopa kod koje se sadašnja vrednost priliva i odliva izjednačavaju. Interna stopa prinosa iznosi 10%. Znači veća je od diskontne stope (7%).

Period povraćaja pokazuje nam vreme u kome se vraća investicija, a **diskontna doba povraćaja** uvažava još i diskontiranje prinosa investicije.

Relativna neto sadašnja vrednost pokazuje nam udeo neto sadašnje vrednosti u investicionoj vrednosti.

Iz svih gornjih ekonomskih pokazatelja proizilazi da je investicija u izgradnju Hotela 4 * **opravdana.**

Terminski plan

Faza izgradnje	2010				2011				2012			
	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
1. Projektiranje												
2. Građevinska dozvola												
3. Građevinski radovi												
4. Opremanje												
5. Pokusno obratovanje												

Grafikon 19. Terminski plan izgradnje po kvartalima

Terminskim planom izvođenja investicije procenjuje se da je za projektovanje i izgradnju hotela potrebno godinu i po od početka projektovanje idejnog rešenja objekta. Za izgradnju hotela ocenjujemo da je u optimalnim vremenskim uslovima potrebno godinu dana.

Otvaranje hotela pod tim uslovima planirano je za početak 2012. godine, te su tako definisani i svi planovi poslovanja.

Prilozi: Finansijske tabele za izračun ekonomskih pokazatelja

IZRAČUN FINANSIJSKIH POKAZATELJA POVRAĆAJA INVESTICIJE		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Diskontni faktor:		7%											
Ekonomska doba:		12 godina											
Godina		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
I. Investicijska ulaganja	5.282.952												
II. Prihodi iz poslovanja	0	2.801.645											
Noćenje sa dor.		653.438											
F&B		1.288.923											
Konf. Dvorana		243.090											
Wellness		444.570											
Sport		191.625											
III. Troškovi	0	1.443.362											
Material		476.795											
5,00% Čišćenje		140.082											
7,00% Održavanje		196.115											
6,00% Marketing		168.099											
2,00% Edukacija i obrazov.		56.033											
4,00% Usluge		112.066											
1,50% Platni promet		42.025											
4,00% Energija, voda		112.066											
5,00% Drugi troškovi		140.082											
Kadrovi		825.600											
Broj radnika		43											
Prosečni trošak rada		1600											
Amortizacija		282.057											
Prosečna amortiz.st.		5,34%											
Investicija		5.282.952											
III. Profit iz poslovanja [GOP]	0	532.683											
Gotovinski tok	-5.282.952	532.683											
Kumulat.got.tok		-4.750.269											
Disk.got.tok	-4.937.338	465.266											
Kumul.disk.g.t.		-4.937.338											

DEO V

ZAKLJUČCI

ZAKLJUČAK

Na bazi celokupnih istraživanja, analize, komparacije i predloženih rešenja za iniciranje i podsticanje razvoja turizma u regiji Potisja ističu se sledeći ključni momenti, zaključci i bitni prvi koraci realizacije.

1. Ključni rezultat Studije je ocena da **reka Tisa** ima **visoku opštu atraktivnost** sa više atraktivnosti nacionalnog značaja (panonska mirna i pitoma reka, očuvani prirodni ambijent panonske ravnice u kombinaciji sa vodom - Jegrička, Mrtva Tisa, Biserno ostrvo, Carska bara), mirni život malih urbanih i ruralnih multikulturalnih prostora, ali i jednom atraktivnošću svetskog značaja – «Cvetanje Tise».
2. Bitna pretpostavka za dalji razvoj je da **reka Tisa može, čak mora, biti okosnica razvoja** – tok koji spaja, ne samo levu i desnu obalu nego i ceo prostor Vojvodine i Vojvodinu sa širim regionom (Mađarska, Rumunija).
3. Polazeći od mogućnosti koje prostorni i materijalni resursi pružaju za unapređenje razvoja lokalnih zajednica i kvaliteta življenja stanovništva u Potisju, ocenjeno je da **postoji realna društvena potreba da se prostor celog Potisja, a pre svega same reke Tise, uredi, unapredi i aktivira za potrebe plovidbe i aktivnosti slobodnog vremena domaćeg stanovništva i turista**. Prostori slični Potisju su u evropskim, ali i svetskim razmerama, dobri primeri kako se može razvijati turizam specifičnih interesovanja koji u osnovi nije masovan, ali po raznovrsnosti ponude veoma atraktivan. Trenutna situacija u turizmu je da su upravo destinacije koje su nedovoljno razvijene, zaostale u pogledu industrijalizacije i urbanizacije, ekološki očuvane u određenoj meri, a koje su sačuvali elemente tradicije življenja, veoma atraktivne i tražene.
4. Polazeći od uslova koje Zakon o turizmu i drugi zakoni pružaju, ovom Studijom se predlaže **iniciranje konstituisanja Regije Potisje**, kao jedinstvene turističke destinacije i kao subregije u razvoju turizma Srbije i Vojvodine, te u tom smislu je potrebno modifikovati strateške pravce razvoja turizma Srbije i Vojvodine u kojima je Potisje neopravdano i neargumentovano zapostavljeno kao turistički prostor¹².
5. Ključni element diferencijacije Potisja je **«Doživljaj vode na Panonskoj ravnici»**. Polazeći od toga proizvodni miks destinacije Potisje sastoji se od pet primarnih celovitih turističkih proizvoda: reka, obala i priobalje, očuvana priroda, naselja (urbani i ruralni prostori) i specijalna interesovanja. Svaki od tih celovitih proizvoda sastavljen je od niza pojedinačnih proizvoda. Čak i u situaciji sporijeg ili zaustavljenog ekonomskog razvoja, razvoj planiranih oblika turizma, u kombinaciji sa korišćenjem istih prostora i za potrebe lokalnog stanovništva, može biti povoljna varijanta, računajući na lokalne i uže regionalne prostore.
6. U **prvoj fazi** potrebna su ulaganja u infrastrukturu (pretežno državne i javne investicije od lokalnog do nacionalnog nivoa). Zahvaljujući tome unaprediće se

---

¹² Turistički prostor jeste jedinstvena i nedeljiva geografska i funkcionalna celina prirodnih i stvorenih resursa i vrednosti od značaja za turizam (član 3, Zakon o turizmu, "Službeni glasnik RS", br. 36/2009)

uslovi za kvalitetnije i atraktivnije rekreativne aktivnosti, a proširiće se i asortiman postojećih programa namenjenih pre svega lokalnom stanovništvu.

7. Predloženi prioritetni tipovi objekata u koje je potrebno ulagati su:
  - a. objekti i prostori za rekreativnu i sportku plovidbu – privezišta
  - b. objekti za rekreativni i eko ribolov – drveni i šljunkoviti prilazi i drveni pontoni
  - c. prostori i objekti za kupanje i sportove na vodi – kupališta na i uz obalu i ploveći pontoni
  - d. biciklističke staze i koridori
  - e. prostori za individualno kampovanje i organizovani eko i edukativni kampovi
  - f. objekti za velnes i spa doživljaj – bazeni, velnes centri, akvaparkovi
  - g. objekti za osnovne gostoprimne usluge – smeštaj u domaćinstvima, mali pansioni, eko smeštaj, restorani
  - h. objekti za pružanje usluga kreativnog doživljaja posetilaca – zanatski centri, kreativne radionice, izrada i prodaja suvenira, zabavni i manji kulturni prostori i centri...
  - i. turistička signalizacija, sistemsko obeležavanje turističkih sadržaja i informisanje turista
8. Uspostavljanje i komercijalizaciju novih, atraktivnih turističkih proizvoda treba očekivati **u drugoj fazi**, realno nakon tri do četiri godine, proglašenjem reke Tise za međunarodni plovni put, proglašenjem Potisja za turistički prostor te izgradnjom javno-privatnih partnerstava, privlačenjem direktnih domaćih i stranih privatnih investicija i uspostavljanjem nove tržišne strukture.
9. U oblasti menadžmenta, pored neposrednih nosilaca ponude, potrebno je formirati **regionalnu (destinacijsku) turističku organizaciju** koja će protežirati ispunjavanje javnih funkcija. Centralni zadatak ove organizacije bi bio koordinacija i umrežavanje interesnih partnera na destinaciji, obezbeđenje doslednog upravljanja posetiocima, informisanje kao i istraživanje. Na tim osnovama OUD će podsticati i druge aktivnosti na razvoju destinacije (kontrola kvaliteta usluga i iskustava posetilaca, razvoj ljudskih resursa, pomoć u pribavljanju finansijskog i ulagačkog kapitala, upravljanje resursima i krizni menadžment, koje bi trebalo da budu podržane i od strane drugih umreženih interesnih grupa (stejkholdera).
10. **Osnovna ograničenja u razvoju i iz toga proilazeći zadaci**, koji se mogu ostvariti partnerskim i sinergijskim delovanjem cele regije Potisje su:
  - a. postizanje statusa reke Tise kao **međunarodnog plovnog puta**,
  - b. proglašenje **regije Potisje za turistički prostor**¹³ po postupku predviđenom Zakonom o turizmu, a na bazi studije opravdanosti za proglašenje turističkog prostora, koju bi bilo neophodno izraditi. Sticanje statusa turističkog prostora obezbedilo bi izuzetne startne pozicije u planiranju, uređivanju, finansiranju i korišćenju Potisja kao jedintvene turističke destinacije.

---

¹³ članovi 14-21, Zakon o turizmu, "Službeni glasnik RS", br. 36/2009)

DEO VI PRILOZI

KARTE

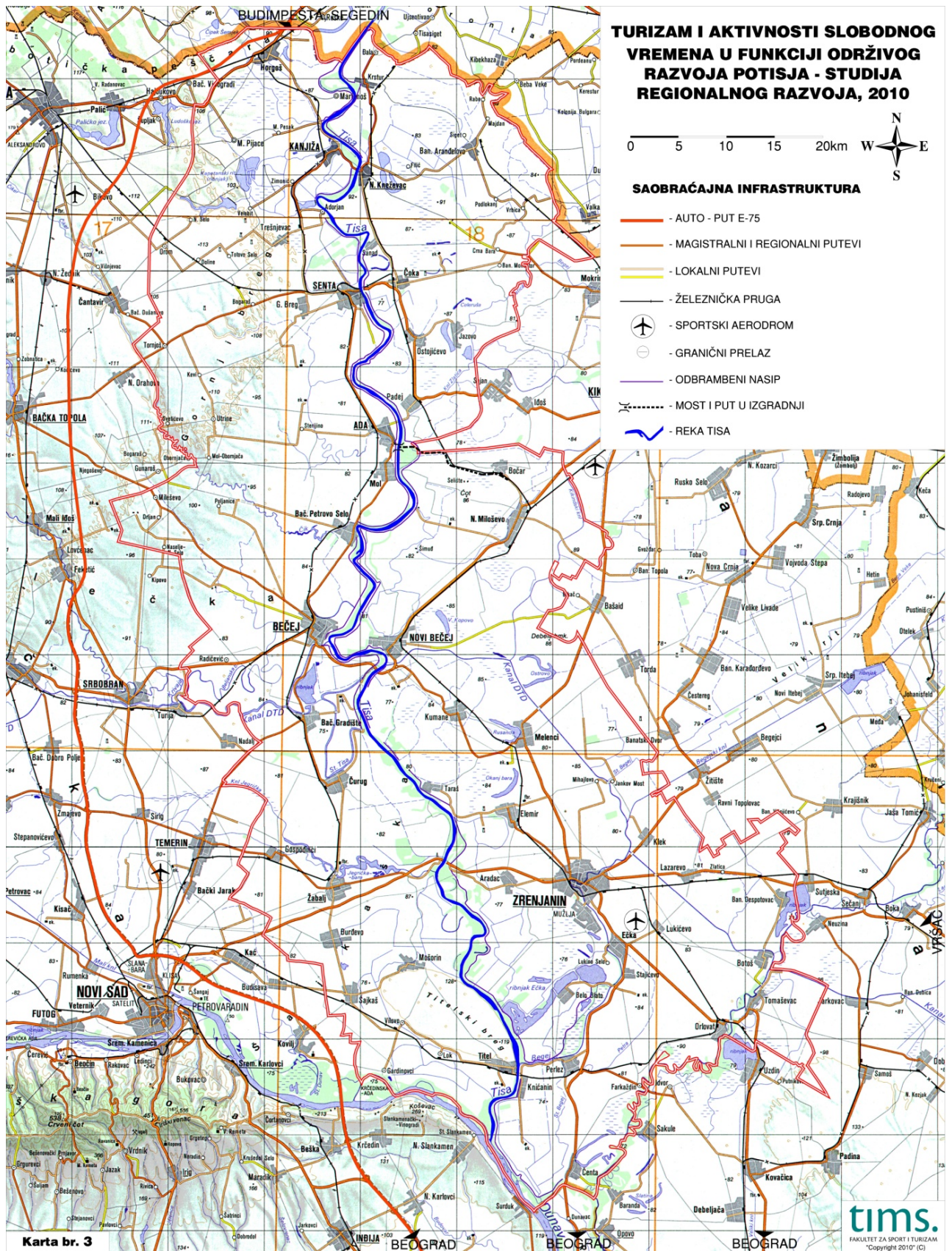
Karta 1. Sliv reke Tise (preuzeto iz JVP Vode Vojvodine)

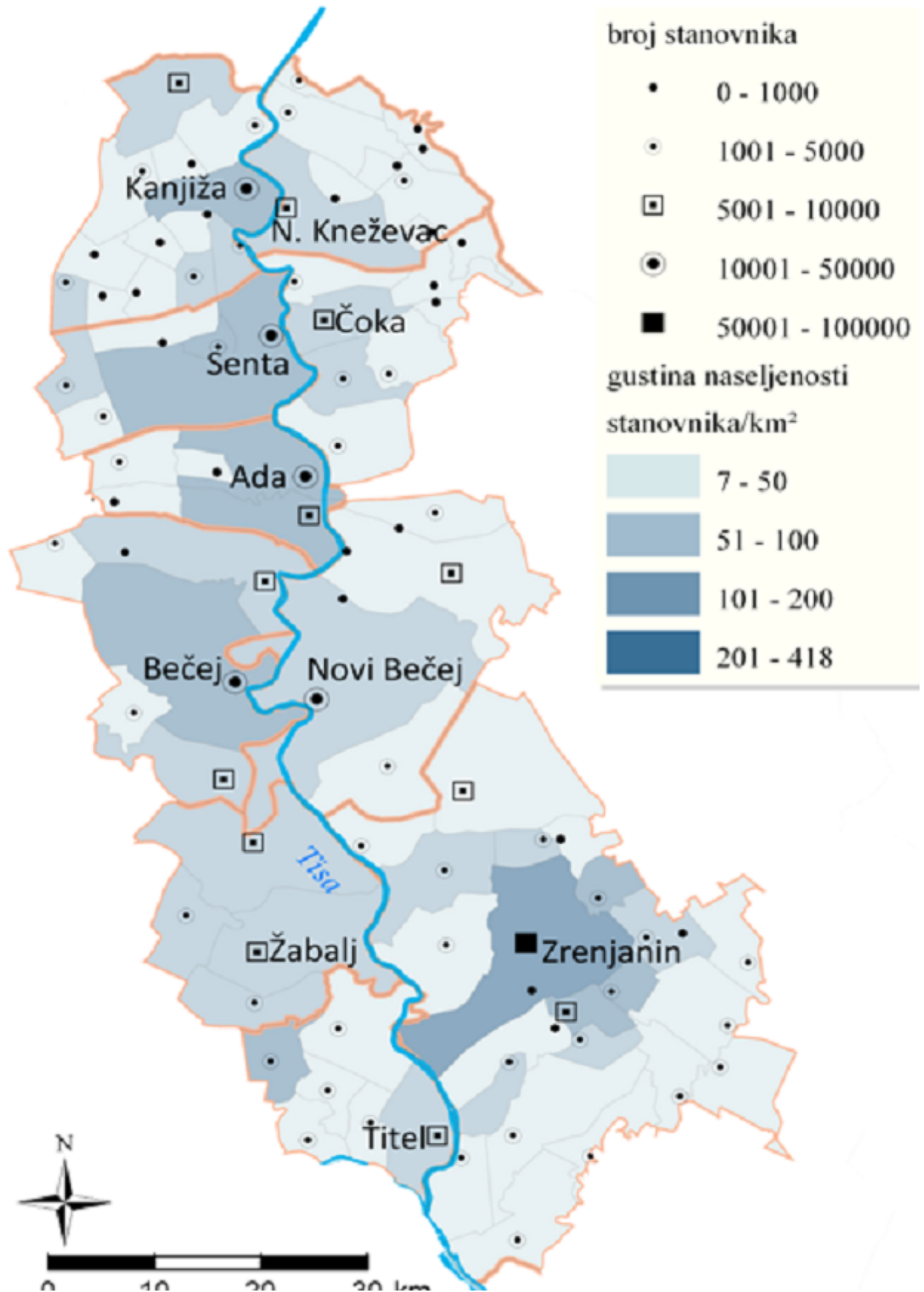
Karta 2. Teritorijalna podela Potisja

Karta 3. Saobraćajna infrastruktura

Karta 4. Broj stanovnika i gustina naseljenosti u regionu Potisja

Karta 5. Basen Potisja, opšti pregled i zaštićeni prostori

Tisza River Sub-basin: Protected Areas (National parks, Nature and Biosphere reserves and Ramsar sites) MAP 5

LEGEND

- Tisza River Sub-basin
- Danube River Basin District (DRBD)
- Tisza and Danube
- Tributaries (river basins larger than 1,000 km²)
- Lake water bodies (surface area > 10 km²)
- National borders

Habitat and species protected areas
(< 10,000 ha, 10,000-50,000 ha, >50,000 ha)

Transboundary co-operation

List of areas:

1. Carpathians Biosphere reserve
2. Synevyr
3. Uzhovzhyl
4. Callman
5. Cratiștea Mureșului-Ciovoșina
6. Mureș-Avasani
7. Retezat
8. Rostna
9. Maramureș mountains natural park
10. Slovak karst NP with Dornice (Ramsar)
11. Latorica landscape protected area and Ramsar
12. Slovak paradise NP
13. Muránska ľanina NP
14. Homorógy NP and Ramsar
15. Kiskunsági NP
16. Aggtelek NP
17. Bükk NP
18. Kővös-Maros NP
19. Ludzkie Łąki protected area and Ramsar
20. Siano Koppo protected area and Ramsar
21. Stari Bregaj-Carșia Bana protected area and Ramsar
22. Tisza river- Kosice (Ramsar)
23. Sennó-fishponds (Ramsar)
24. Felső-Tisza (Ramsar)
25. Pusztaszer (Ramsar)
26. Bodrogszög (Ramsar)
27. Mátyás (Ramsar)

Cities 10,000-50,000 inhabitants

Cities 50,000-100,000 inhabitants

Cities 100,000-250,000 inhabitants

Cities 250,000-1,000,000 inhabitants

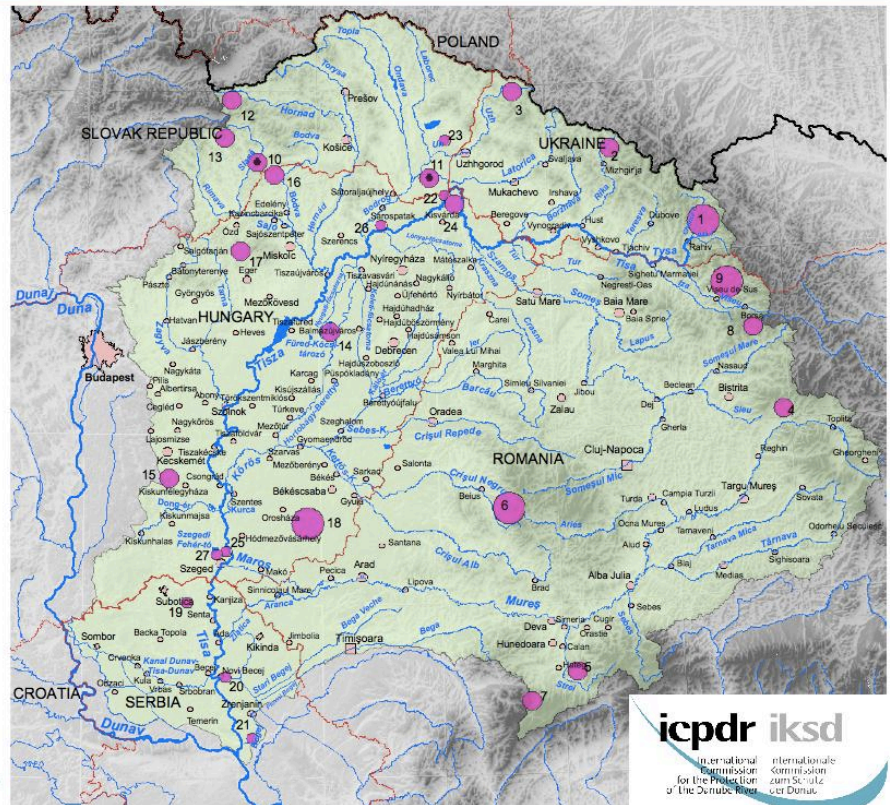
This product includes Intellectual Property from European Natural Mapping and Cadastral Agencies and is based on data of these by EuroGeographics.

0 25 50 75 100 125 Kilometers

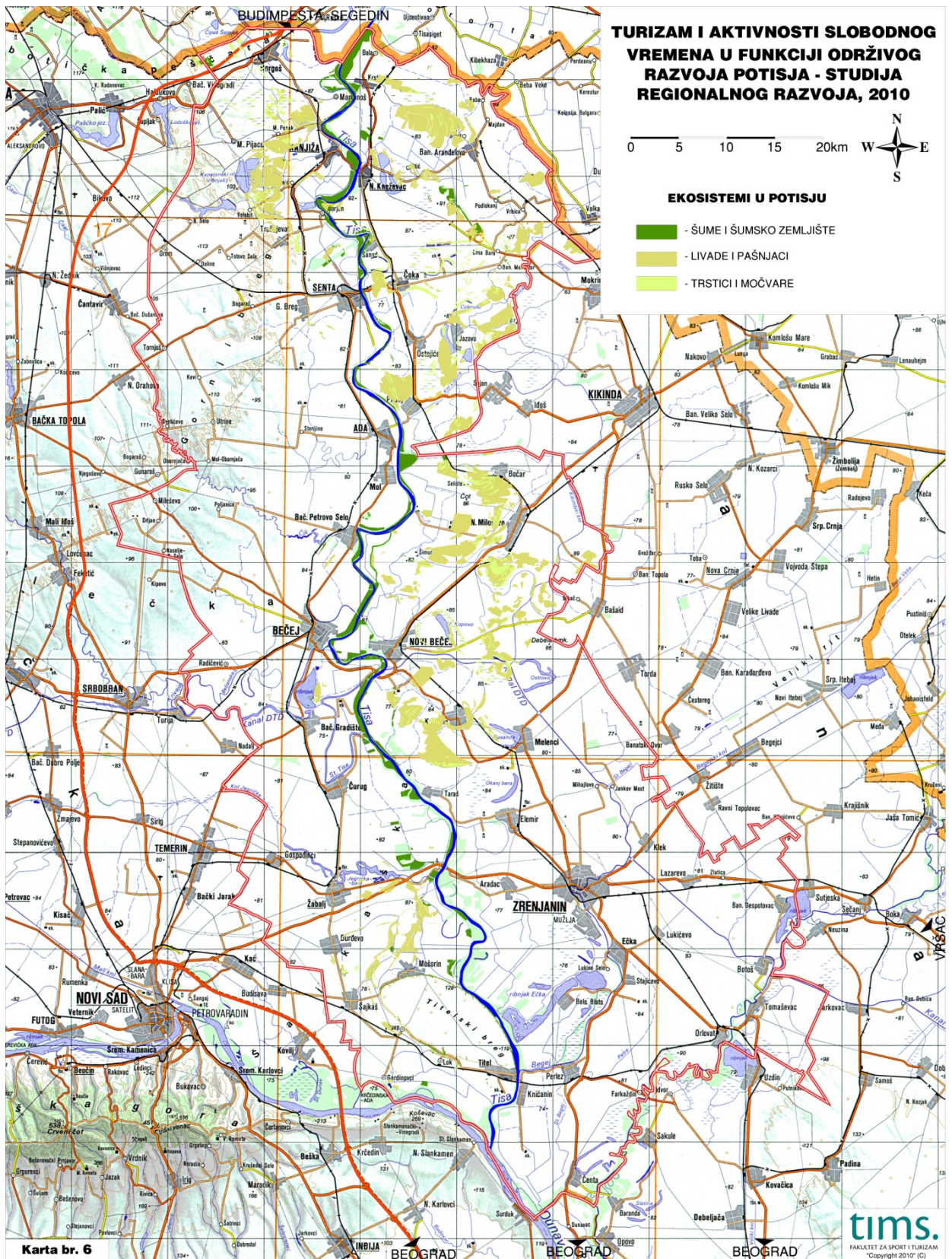
Scale: 1 : 2,000,000
(Scale 1: 3 mill in A4 landscape paper format)

Product of ICPDR, Vienna

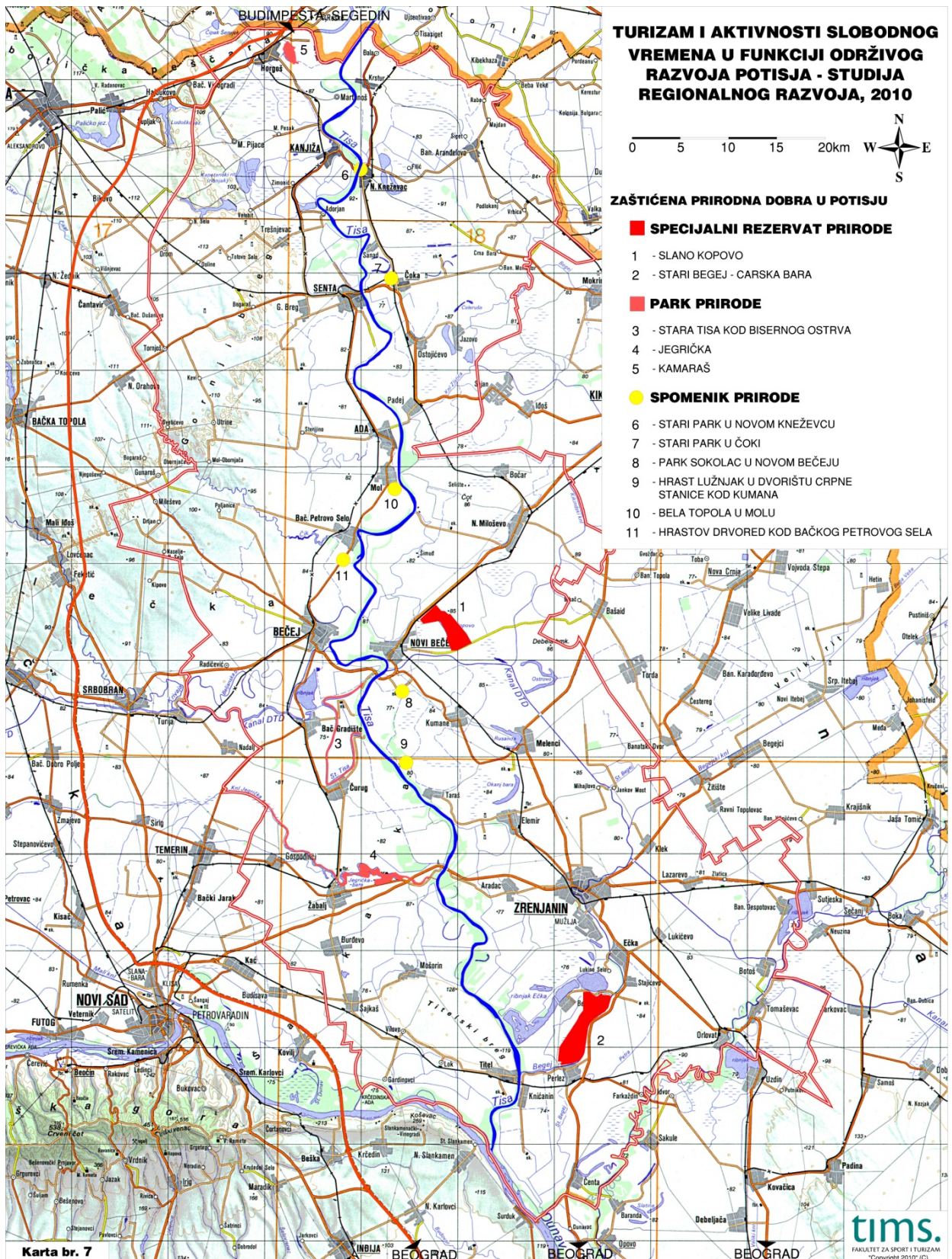
Prepared by FLUVIUS, Vienna, February 2008

Karta 6. Ekosistemi u Potisju

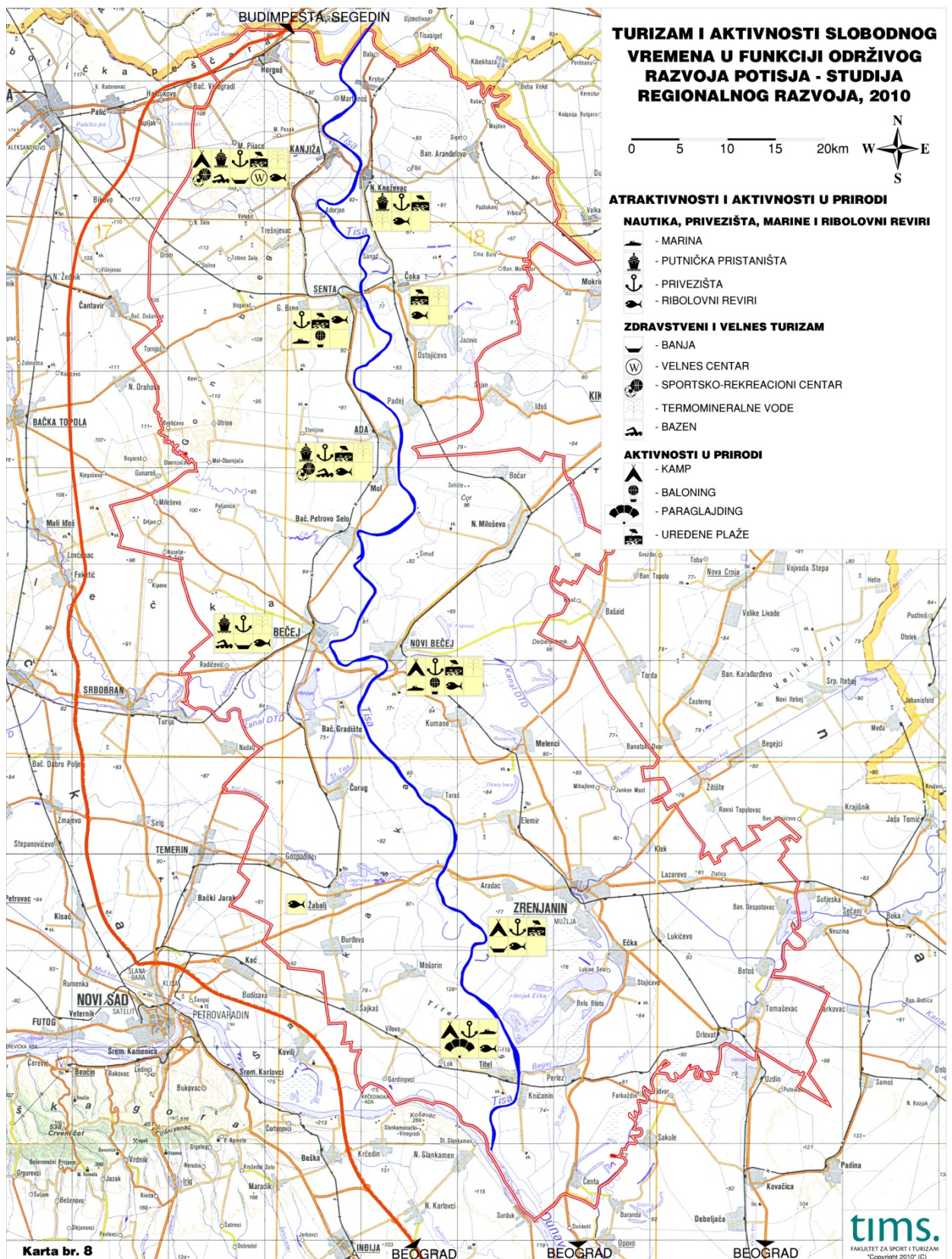

Karta 7. Zaštićena prirodna dobra u Potisju

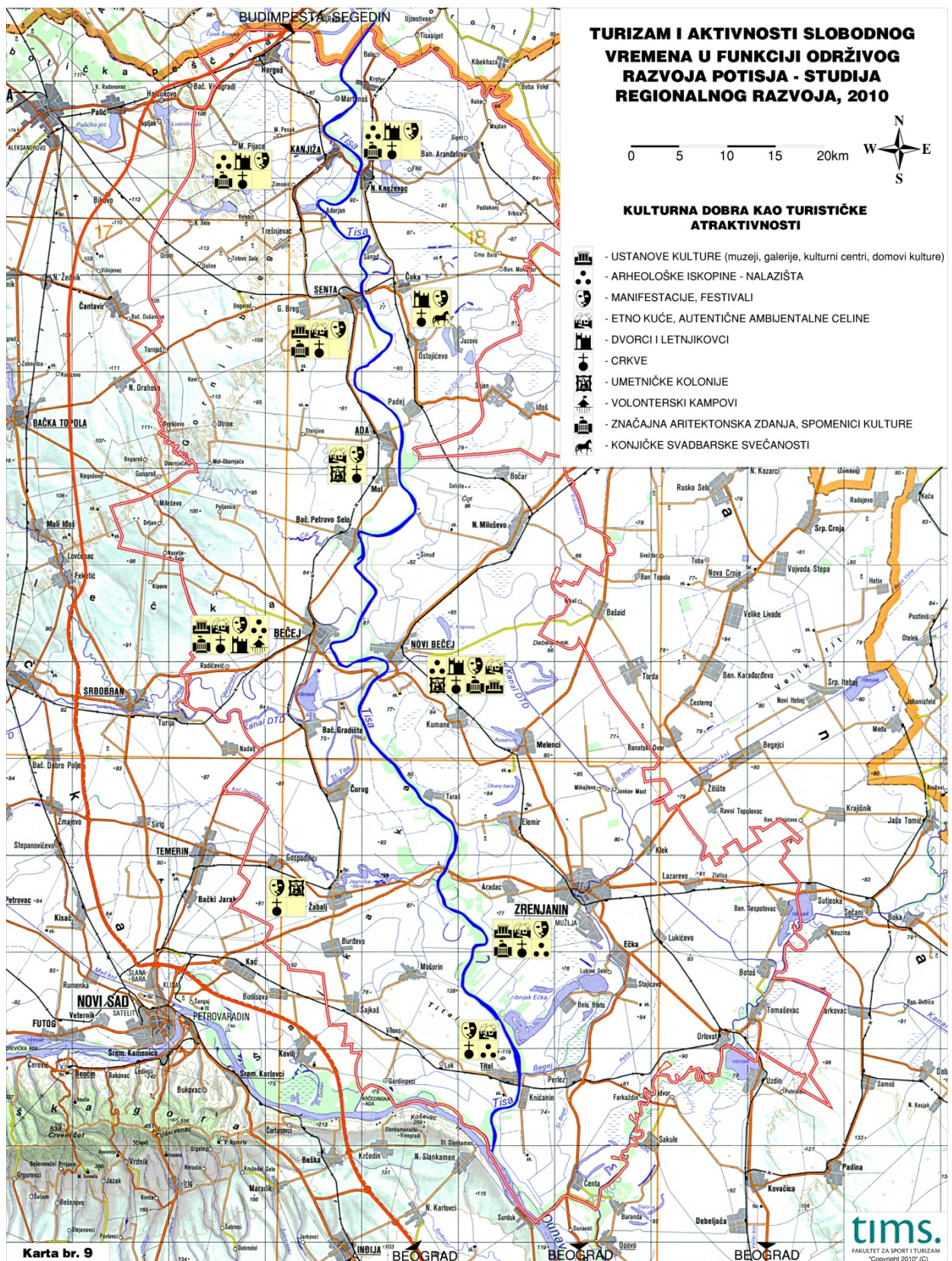

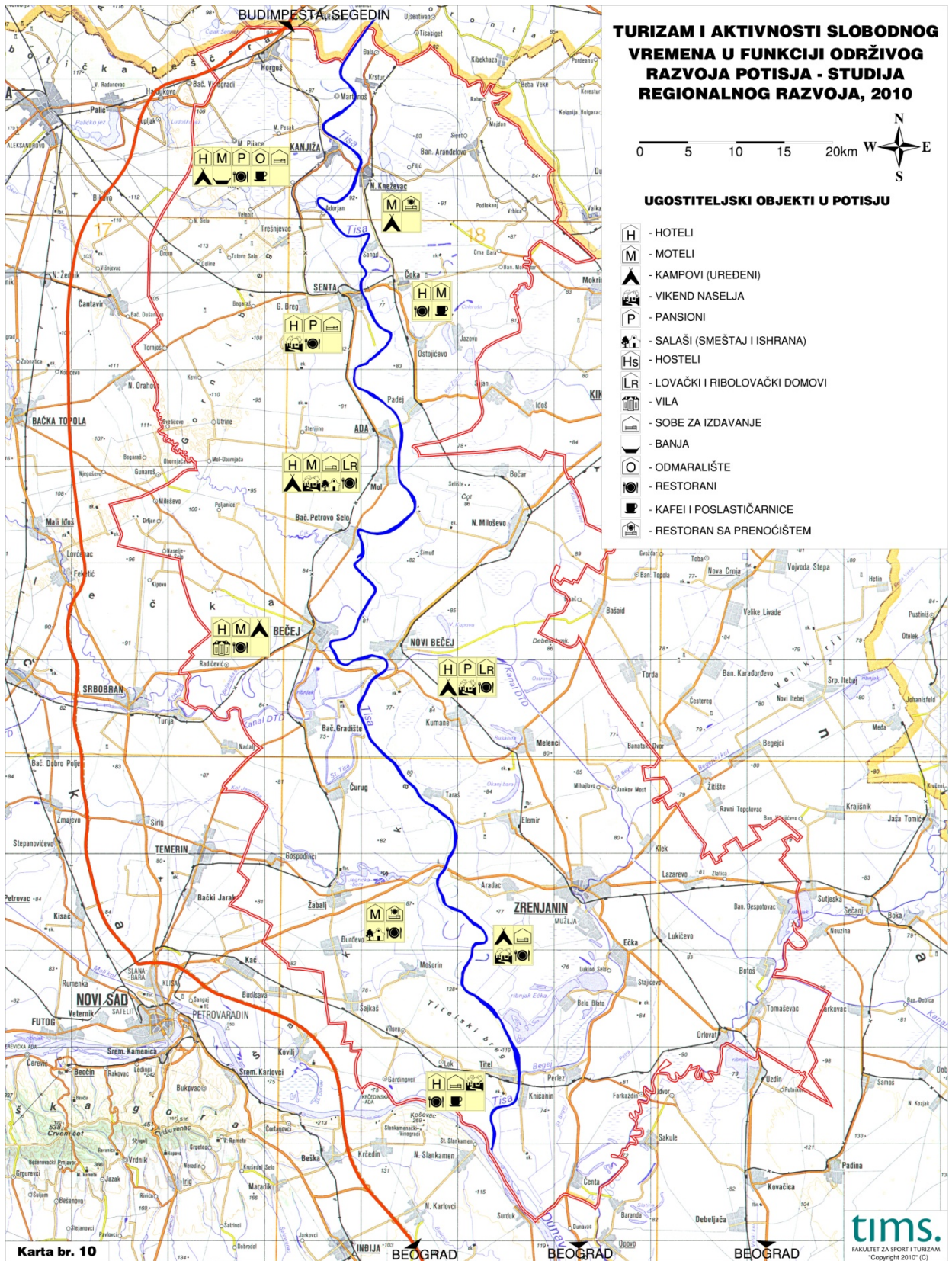
Karta 8. Atraktivnosti i aktivnosti u prirodi

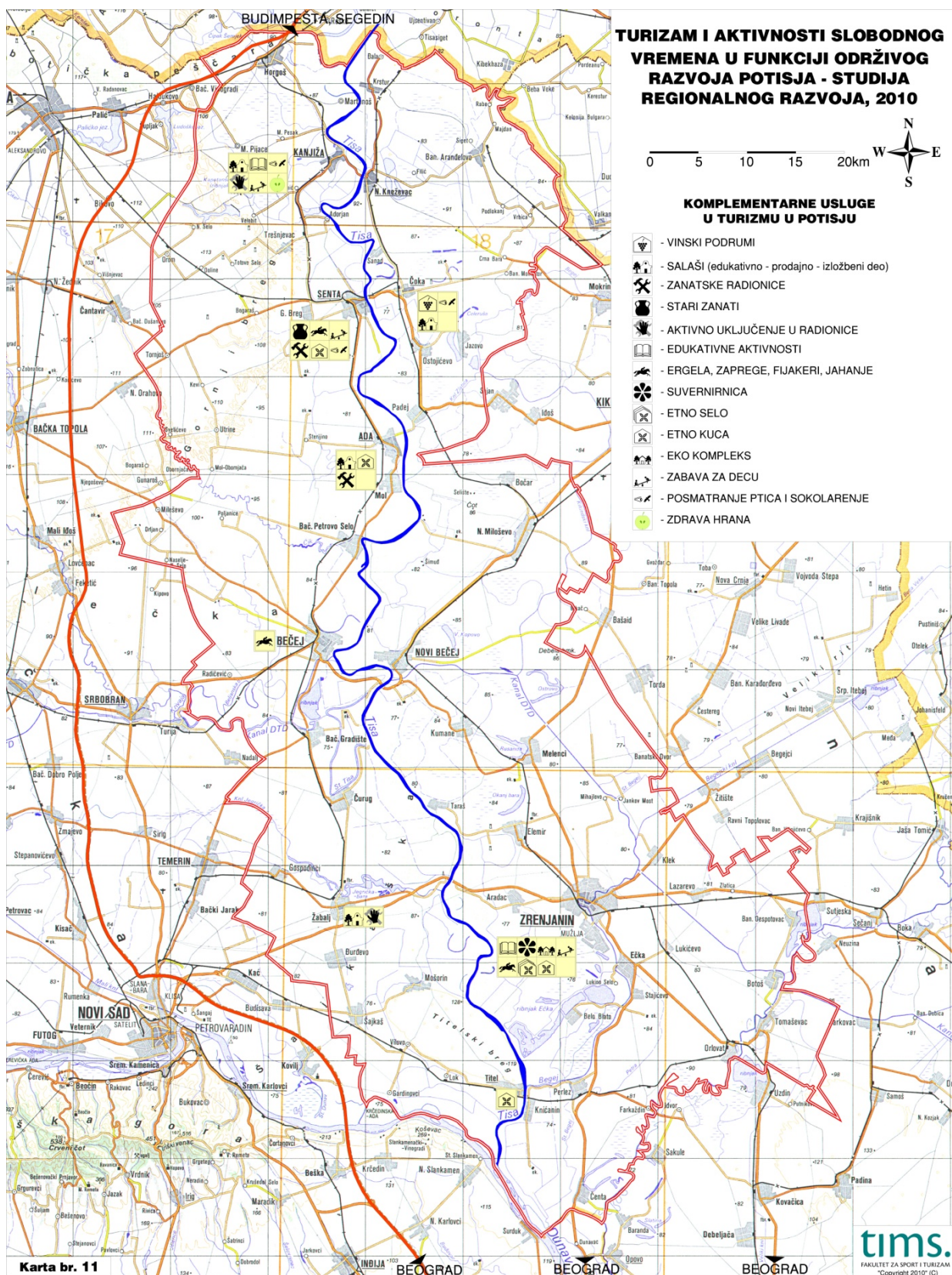
Karta 9. Kulturna dobra kao turističke atraktivnosti

Karta 10. Ugostiteljski objekti u Potisju

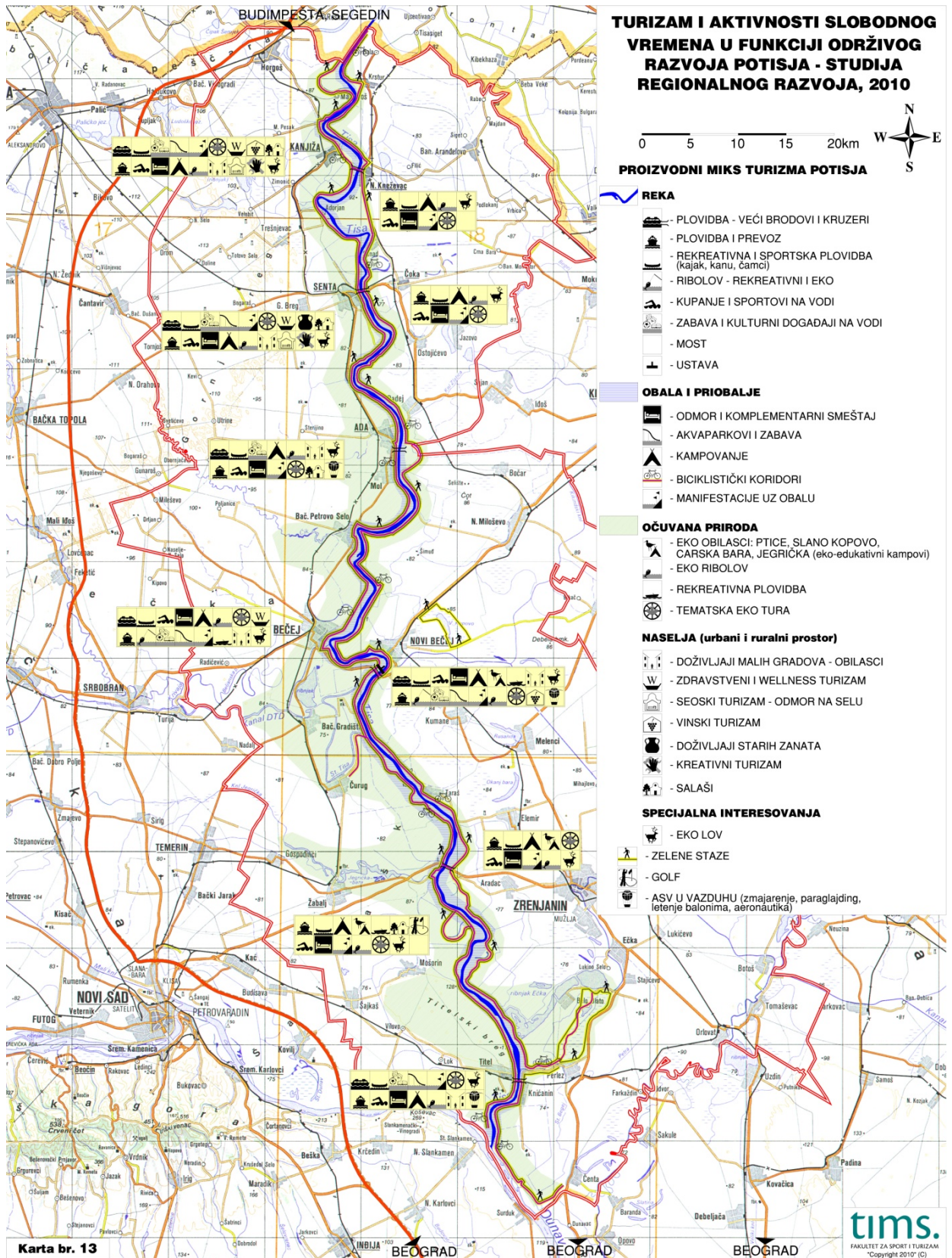

Karta 11. Komplementarne usluge u turizmu u Potisju

Karta 13. Proizvodni miks turizma Potisja

FOTOSI

PRIRODNE ATRAKCIJE POTISJA

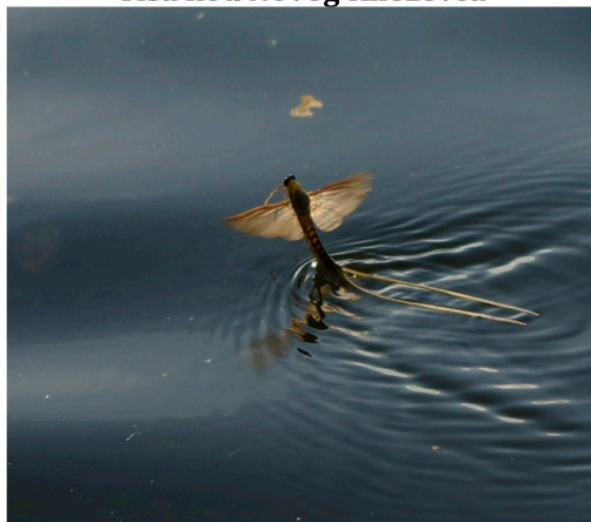
Meandri Tise

Tisa kod Novog Kneževca

Roda kod Mošorina

Insekt «Tiski cvet» - *Palingenia longicauda*

Novi Bečej - Vrbe

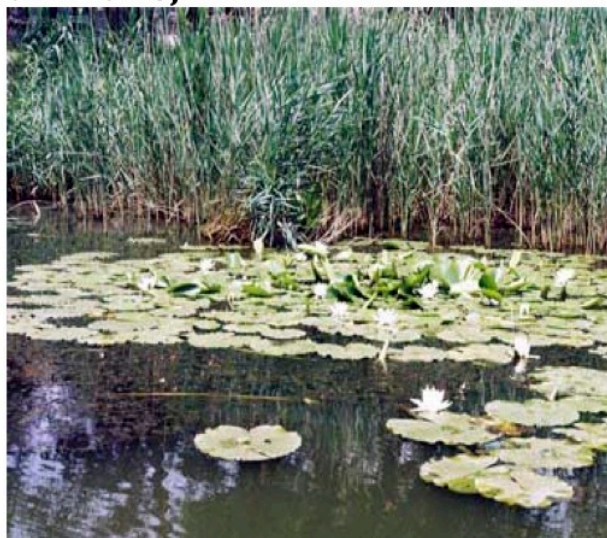

Titelski breg kod Mošorina

OČUVANA PRIRODA POTISJA

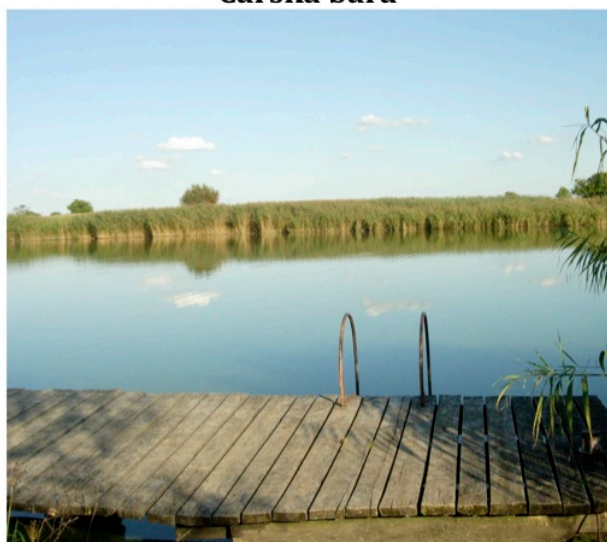
Jegrička kod Bačkog Gradišta

Carska bara

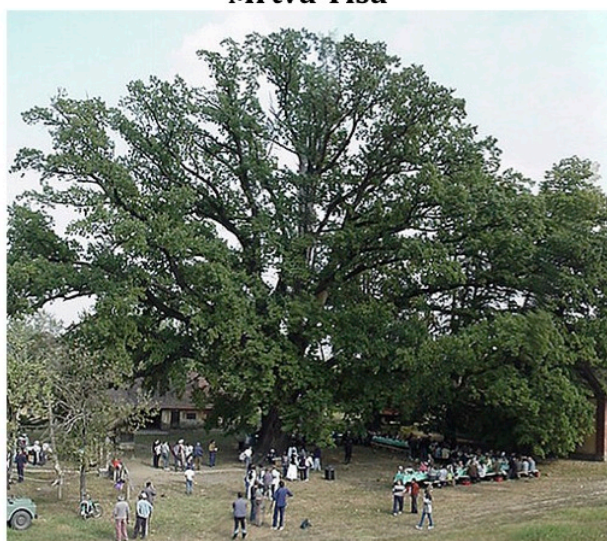
Slano Kopovo

Mrtva Tisa

Siva čaplja u Slanom Kopovu

Stari hrast lužnjak, Kumane

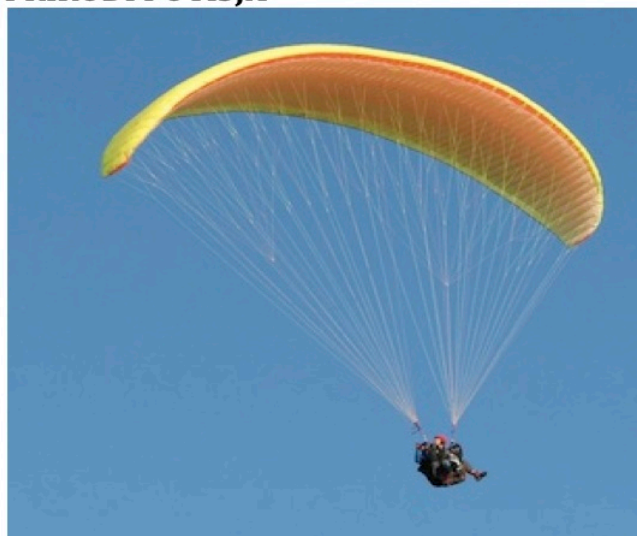
Fotosi 2. Očuvana priroda Potisja

AKTIVNOSTI U PRIRODI POTISJA

Kajakarenje na mirnoj vodi

Paraglajding – Titelski breg

Baloning -Senta

Biciklom duž Tise

Doživljaj pecanja

Zmajarenje kod Novog Bečeja

Fotosi 3. Aktivnosti u prirodi Potisja

KULTURNE ATRAKCIJE - GRADOVI KAO URBANA JEZGRA

Senta – Gradska kuća

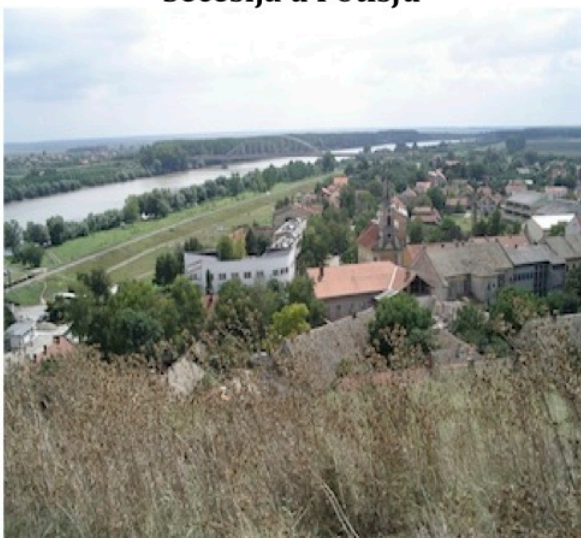
Centar Bečeja

Secesija u Potisju

Kanjiža – Dom kulture

Panorama Titela sa brega

Novi Bečej – grad na reci Tisi

Fotosi 4. Kulturne atrakcije – Gradovi kao urbana jezgra

KULTURNE ATRAKCIJE POTISJA

Bečej – Dvorac «Fantast»

Soba u rodnoj kući Stevana Sremca

Arača, Novi Bečej

Senta – Spomenik skelaru

Senta - Vatrogasni dom

Etno kuća

Fotosi 5. Kulturne atrakcije Potisja

UGOSTITELJSKI OBJEKTI POTISJA

Kanjiža – «Aqua Panon»

Senta – Hotel «Royal»

Hotel Fantast kod Bečeja

Senta – Etno kuća «Kraljica voća»

Aradac – Riblji restoran, splav

Titel - Hotel «Tisa»

Fotosi 6. Ugostiteljski objekti Potisja

TIMSKI RAD NA PROJEKTU

Radni sastanak Koordinacionog odbora projekta

U Opštini Senta – mart 2009

Radni sastanci tima

Fotosi 7. Fotosi iz aktivnosti na Studiji